

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**İŞARET DİLİ SÖZLÜK TİPOLOJİLERİ VE TÜRK İŞARET DİLİ
SÖZLÜKLERİ ÜZERİNE BETİMLEYİCİ BİR ÇALIŞMA**

Zeynep ÇETİNKAYA

Doktora Tezi

Ankara, 2026

İŞARET DİLİ SÖZLÜK TİPOLOJİLERİ VE TÜRK İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİ
ÜZERİNE BETİMLEYİCİ BİR ÇALIŞMA

Zeynep ÇETİNKAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2026

KABUL VE ONAY

Zeynep ÇETİNKAYA tarafından hazırlanan "İşaret Dili Sözlük Tipolojileri ve Türk İşaret Dili Sözlükleri Üzerine Betimleyici Bir Çalışma" başlıklı bu çalışma, 14.01.2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Danışman)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Üye)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Üye)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

14/01/2026

[İmza]

Zeynep ÇETİNKAYA

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Fatma Binnur ERDAĞI DOĞUER** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Zeynep ÇETİNKAYA

TEŞEKKÜR

Bu tezin ortaya çıkış sürecinde bana ilham ve destek veren herkese teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Her şeyden önce, akademik yolculuğumun rehberi, sabrı ve titizliğiyle bana ışık tutan danışmanım Doç. Dr. Binnur Erdağı Doğuer'e teşekkür ederim.

Hocam Prof. Dr. Emine Yılmaz'a yönlendirici görüşleri ve akademik katkıları için teşekkür ederim. Değerlendirme sürecinde katkılar sunan tez savunma jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Serap Cavkaytar'a, Dr. Öğr. Üyesi Sıdika Dursun'a, Doç. Dr. Ayşen Zeynep Oral'a teşekkürlerimi sunarım.

Sadece varlıklarıyla bile bana çalışma gücü sağlayan arkadaşlarım Esin Aykaç, Yurdağül Sungur ve Özge Taşçı'ya teşekkür ederim.

Bilimsel olduğu kadar dostane desteğini her daim hissettiğim, sürecin görünmez ama etkili güçlerinden Doç. Dr. Hasan Güzel'e ve Doç. Dr. Nurtaç Ergün Atbaşı'na minnettirim. Ayrıca bu çalışma fikrini bana veren kıymetli hocam Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın'a teşekkür ederim.

Tez sürecimde her zaman arkamda duran sevgili aileme ve bilhassa abim Samet Tözluyurt'a desteği için teşekkür ederim.

Tezimi maddi açıdan destekleyen ve bilimsel üretimi teşvik eden değerli kurumumuz Türk Dil Kurumuna, bana sağladıkları burs ve kaynak katkıları için içten teşekkürlerimi sunarım.

Ve son olarak... Sevgili eşim, yol arkadaşım Emre'ye... Desteğin ve sabrın sayesinde bu tez tamamlandı. Hayatta size ilk inanan insan çok önemlidir. Daha sonra bunu takip edenler için yolu kolaylaştırır. Bana inandığın için teşekkür ederim.

ÖZET

ÇETİNKAYA, Zeynep. *İşaret Dili Sözlük Tipolojileri ve Türk İşaret Dili Sözlükleri Üzerine Betimleyici Bir Çalışma*. Doktora Tezi, Ankara, 2026.

Bu tez, işaret dili sözlük bilimini kuramsal ve uygulamalı yönleriyle ele alarak Türk İşaret Dili (TİD) sözlüklerini tipolojik, yöntemsel ve işlevsel açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. İşaret dilleri, görsel-uzamsal doğaları ve çok katmanlı dilbilgisel yapılarıyla konuşma dillerinden ayrılan doğal dillerdir. Buna karşın işaret dillerine yönelik sözlük çalışmaları, özellikle yöntemsel açıdan uzun süre sınırlı kalmıştır. Bu çalışma, işaret dili sözlükçülüğünü bütüncül bir çerçevede ele alarak bu alandaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Tezde öncelikle işaret dillerinin dilbilgisel özellikleri, sağır toplumu ve Türk İşaret Dili'nin tarihsel ve toplumsal gelişimi sözlük bilim ilkelerini daha iyi anlayabilmek için ele alınmıştır. Ardından işaret dili sözlüklerinin dünyadaki tarihsel gelişimi, sözlük türleri ve işaret dili sözlük biliminin temel ilkeleri tartışılmıştır. Derlem çalışmaları, lemmatizasyon, madde başı seçimi, sıralama stratejileri, işaretlerin çizim, fotoğraf, video gibi farklı gösterim biçimleri ile kullanıcı odaklı arama olanakları ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Ayrıca ikoniklik, ağızlama gibi işaret dillerine özgü dilbilimsel özelliklerin sözlüklerde nasıl ele alındığı araştırılmıştır.

Çalışmanın uygulamalı bölümünde Türkiye'de hazırlanmış basılı ve çevrim içi TİD sözlükleri, uluslararası işaret dili sözlükçülüğü literatürü ışığında değerlendirilmiştir. Güncel Türk İşaret Dili Sözlüğü, Türk Dil Kurumu ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan sözlükler, bireysel girişimler ve terim sözlükleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu değerlendirmelerde sözlüklerin veri toplama yöntemleri, gösterim teknikleri, standartlaşma düzeyi ve kullanıcı ihtiyaçlarına uygunluğu incelenmiştir.

Bu açılardan tez, TİD sözlüklerinin mevcut durumunu ortaya koymakta ve gelecekte hazırlanacak işaret dili sözlükleri için daha tutarlı, derlem temelli ve kullanıcı odaklı bir sözlük bilimi çerçevesi önermektedir. Çalışma, işaret dili sözlükçülüğüne hem kuramsal hem de pratik katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler

Türk İşaret Dili, Sözlük bilim, İşaret Dili Sözlükleri Terim Sözlükleri

ABSTRACT

ÇETİNKAYA, Zeynep. *A Descriptive Study on Sign Language Dictionary Typologies and Turkish Sign Language Dictionaries*. Ph.D Dissertation, Ankara, 2026.

This thesis aims to examine dictionaries of Turkish Sign Language (TİD) from typological, methodological, and functional perspectives by addressing sign language lexicography in both its theoretical and applied dimensions. Sign languages are natural languages that differ fundamentally from spoken languages due to their visual–gestural modality and multilayered grammatical structures. Despite this, lexicographic studies on sign languages have long remained limited, particularly in methodological terms. By adopting a holistic approach to sign language lexicography, this study seeks to fill this gap in the field.

The thesis first addresses the grammatical properties of sign languages, the Deaf community, and the historical and sociocultural development of TİD in order to provide a foundation for understanding lexicographic principles. It then discusses the historical development of sign language dictionaries worldwide, different dictionary types, and the fundamental principles of sign language lexicography. Corpus-based approaches, lemmatization, headword selection, ordering strategies, various modes of sign representation, and user-oriented search functionalities are examined in detail. In addition, the study investigates how sign-language-specific linguistic features—such as iconicity and mouthing—are represented in dictionaries.

In the applied section of the thesis, printed and online TİD dictionaries produced in Türkiye are evaluated in light of the international literature on sign language lexicography. The current TİD Dictionary, dictionaries prepared by the Turkish Language Association and the Ministry of National Education, individual initiatives, and terminological dictionaries are comparatively analyzed. These evaluations focus on data collection methods, representation techniques, the degree of standardization, and the extent to which the dictionaries meet user needs.

From these perspectives, the thesis presents a comprehensive overview of the current state of TİD dictionaries and proposes a more consistent, corpus-based, and user-centered lexicographic framework for future sign language dictionaries. The study aims to contribute to sign language lexicography by offering both theoretical insights and practical recommendations.

Keywords

Turkish Sign Language, Lexicography, Sign Language Dictionaries, Terminological Dictionaries

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR VE İŞARETLER	x
GÖRSELLER DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM KONU, AMAÇ, YÖNTEM VE KAPSAM	4
1.1. KONU.....	4
1.2. AMAÇ	4
1.3. YÖNTEM	5
1.3.1. Araştırma Deseni	5
1.3.2. Veri Seti ve Veri Setinin Belirlenmesi.....	6
1.3.3. Verilerin Analizi	7
1.3.4. Geçerlik ve Güvenirlik.....	7
1.4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	8
2. BÖLÜM ARAŞTIRMA SORULARI.....	9
3. BÖLÜM TEMEL KAVRAMLAR	11
3.1. İŞARET DİLLERİ	11
3.2. SAĞIR TOPLUMU	17

3.3. TÜRK İŞARET DİLİ	19
3.4. SÖZLÜK VE SÖZLÜK BİLİM	21
3.5. SÖZLÜKSELLEŞME	23
3.6. SÖZ YAPIMI	24
3.7. AĞIZLAMA	26
4. BÖLÜM İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİ	28
4.1. İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİNİN TARİHİ VE GELİŞİMİ	31
5. BÖLÜM SÖZLÜK TÜRLERİ	43
5.1. BASILI İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİ	43
5.2. ÇEVİRİMİÇİ SÖZLÜKLER.....	45
6. BÖLÜM İŞARET DİLİ SÖZLÜKBİLİMİ.....	47
6.1. DERLEM ÇALIŞMALARI VE VERİLERİN İŞLENMESİ	48
6.2. LEMMATİZASYON.....	54
6.3. MADDE BAŞI SEÇİMİ	59
6.4. MADDE BAŞI ARAMA OLANAKLARI	61
6.5. MADDE BAŞI ARAMA SONUÇLARI.....	66
6.6. İŞARET GÖSTERİM BİÇİMLERİ	72
6.6.1. Çizimler ve Fotoğraflar.....	72
6.6.2. Video ve Gif Gösterimleri	77
6.7. SÖZLÜK KULLANICILARI.....	79
6.8. İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİNDE DEĞİŞKELER VE STANDARTLAŞMA	80
6.9. İKONİZM	85
7. BÖLÜM İŞARET DİLİ TERİM SÖZLÜKLERİ	89
7.1. TÜRK İŞARET DİLİ DİNİ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ	99
7.2. TÜRK İŞARET DİLİ DİN TERMİNOLOJİSİ	102

8. BÖLÜM TÜRK İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİ	108
8.1. ÇEVİRİM İÇİ SÖZLÜKLER.....	111
8.1.1. SpreadtheSign	114
8.1.2. Güncel Türk İşaret Dili Sözlüğü	119
8.1.3. İşaretçe	124
8.2. BASILI İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİ	127
8.2.1. Yetişkinler İçin İşaret Dili Kılavuzu	129
8.2.2. Türk İşaret Dili Sözlüğü.....	133
8.2.3. Akıllı Türk İşaret Dili Hazırlık Kitabı.....	136
8.2.4. Türk Dil Kurumu Türk İşaret Dili Sözlüğü.....	139
9. BÖLÜM GENEL DEĞERLENDİRME	142
SONUÇ VE TARTIŞMA	144
KAYNAKÇA	148
EK 1 ORJİNALLİK RAPORU	157
EK 2 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	159

KISALTMALAR VE İŞARETLER

- ASL: Amerikan İşaret Dili
ATİDHK: Akıllı Türk İşaret Dili Hazırlık Kitabı
AUSLAN: Avusturya İşaret Dili
BSL: İngiliz İşaret Dili
FinSL: Fin İşaret Dili
GTİDKS: Güncel Türk İşaret Dili Kavramlar Sözlüğü
GTİDS: Güncel Türk İşaret Dili Sözlüğü
ISL: İrlanda İşaret Dili
LSF: Fransa İşaret Dili
MEB: Millî Eğitim Bakanlığı
NİD: Namibya İşaret Dili
SSC: İskoç Duyusal Merkezi
STEM: Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik
TDK: Türk Dil Kurumu
TDKTİDS: Türk Dil Kurumu Türk İşaret Dili Sözlüğü
TİD: Türk İşaret Dili
TİDBO: Türk İşaret Dili Bilim ve Onay Kurulu

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1. TİD'in el şekilleri tablosu (Dikyuva vd. 2015)	13
Görsel 2. Collins Sözlüğünden 'walk' maddesi	55
Görsel 3. NZSL sözlüğündeki arama kriterleri	63
Görsel 4. El şekillerine göre arama biçimleri	64
Görsel 5. Parmak yönelimine göre arama olanakları (Konrad vd. 2007).....	64
Görsel 6. Ağızlaşma ile madde başı arama olanağı (Kuurojen Liitto 2003: 5). ..	65
Görsel 7. Madde başı arama olanaklarında son zamanlarda aranan sözcükler ve bugünün popüler işaretleri	66
Görsel 8. Handspeak sözlüğünden ÇİVİ maddesinin arama sonucu	69
Görsel 9. <i>Handspeak Sözlüğünde</i> FACE işaretinin arama sonucunda işaretin türünün verilmesi	70
Görsel 10. <i>Handspeak Sözlüğünde</i> FACE işaretinin face kelimesi ile kurulmuş deyimlerin verilmesi	70
Görsel 11. NZSL sözlüğünde kullanım sıklığına göre arama sonucu.....	71
Görsel 12. ASL sözlüğünde BEAR işareti (Vicars 1997).	73
Görsel 13. Galladuet Sözlüğünde işaret gösterim biçimi	74
Görsel 14. <i>A Historical and Etymological Dictionary of American Sign Language</i> 'da ANGRY maddesi (Shaw ve Delaporte 2015: 12).	75
Görsel 15. MEB İşaret Dili Sözlüğünde ACI maddesi.....	76
Görsel 16. MEB İşaret Dili Sözlüğünden AHIR maddesi	77
Görsel 17. SpreadtheSign'da WAIT işareti gösterimi	78
Görsel 18. CUMARTESÍ işaretinin değişkeleri (Dikyuva vd. 2015: 291).	84
Görsel 19. Taub'a göre ikonikliğin görüntüsel eğleme süreci (Taub 1997: 37). 85	
Görsel 20. TİD'de MUZ işaretinin gösterimselliği (Dikyuva vd. 2015: 284).	86
Görsel 21. GTİDS'de baş parmak ve vücut önü seçilerek çıkan sonuçlar.....	87
Görsel 22. MEBTİDS'te KÖPEK maddesi gösterimi (MEBTİDS 2015: 359)	88
Görsel 23. SSC'de fen bilimleri alanındaki terim sözlükleri	95
Görsel 24. SSC.'de biyoloji terim alanı için oluşturulan alt dallar	95
Görsel 25. ASLCORE'da terim özel alanları.....	96

Görsel 26. Justisigns 2 sözlüğünde VICTIM işareti gösterimi.....	98
Görsel 27. TİDDKS'den KİLİSE ve KİN işareti gösterimi (GTİDDKS 2023)....	101
Görsel 28. GTİDDKS'de GAZİ işaretinin qr kod sonucu).....	101
Görsel 29. Türk İşaret Dili Din Terminolojisinde alfabetik arama.....	102
Görsel 30. Anadolu Üniversitesi Türk İşaret Dili Kitabındaki diyalog (Akalin ve Cavkaytar 2020: 162).	105
Görsel 31. Ego İşaret Dili Öğreniyorum Projesi-Toplu Taşıma Terimleri.....	106
Görsel 32. SpreadtheSign'da 'senin' ifadesi sonuçları	116
Görsel 33. SpreadtheSign'da SAHTE işareti arama sonucu	117
Görsel 34. <i>SpreadtheSign</i> 'da BEYAZ işareti için TDK ve İzmir değişkeleri....	118
Görsel 35. GTİDS'de el şekline ve yerine göre arama	121
Görsel 36. GTİDS'de EVLENMEK işareti	122
Görsel 37. <i>GTİDS</i> 'de vücut önünde ve baş parmak hareketiyle yapılan arama sonucu	124
Görsel 38. <i>İşaretçe Sözlüğü</i> nde YEDEK işareti gösterimi.....	126
Görsel 39. GESTUNO normlarıyla hazırlanan işaret okları (YİİDK 1995).	131
Görsel 40. YİİDK'de madde başı gösterimleri (YİİDK 2005).....	132
Görsel 41. MEBTİDS'de AD ve ADA maddesi (MEBTİDS 2015).	135
Görsel 42. ATİDHK'de gömlek ve ceket işaretlerinin gösterimi (ATİDHK 2020: 183).	138
Görsel 43. TDK sözlükleri listesi.....	139
Görsel 44. TDKTİDS alfabetik pdf dosyaları.....	139
Görsel 45. TDKTİDS'de DAMA işareti.....	140

GİRİŞ

Diller, toplulukların kültürel birikimini ve iletişim biçimlerini yansıtan temel sistemlerdir. İşaret dilleri de sözlü diller gibi doğal yollarla gelişen, kendilerine özgü dilbilgisel yapıları ve toplumsal işlevleri olan dillerdir. Ancak işaret dillerine yönelik bilimsel ilgi tarihsel olarak oldukça sınırlı kalmıştır. Özellikle dilbilimin tüm alanlarında bu eksiklik kendini göstermektedir.

İşaret dilleri, işitme engelli topluluklarının doğal iletişim sistemleri olarak kendiliğinden gelişen, karmaşık yapı sergileyen ve sözlü dillere benzer biçimde çok katmanlı dilbilgisel özellikler barındıran dillerdir. Her işaret dili, kendine özgü ses bilgisi, biçim bilgisi ve sözdizimsel yapılara sahip olup kendi içinde tarihsel, kültürel ve toplumsal etkileşimlerle şekillenir. Bu nedenle işaret dilleri topluluk kimliğinin, kültürel sürekliliğin ve bilişsel süreçlerin önemli bir yansımasıdır (Stokoe 1980, Conrad 1979).

İşaret dillerinin dilbilimsel açıdan ayrıntılı biçimde incelenmesi, bu dillerin yapısal özelliklerinin anlaşılması ve sağır toplumunun iletişim ihtiyaçlarının desteklenmesi açısından önem taşır. Son yıllarda işaret dili üzerine yapılan araştırmalar, işaretlerin fonolojik bileşenlerini, işaret oluşturma süreçlerini, göstergebilimsel özelliklerini ve değişkelerini inceleyerek işaret dillerinin kapsamlı bir dilsel sistem olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca işaret dillerine ilişkin artan akademik ilgi, sözlük çalışmalarına ihtiyaç duyulan alanların belirlenmesini de kolaylaştırmaktadır (Woll 2013, Sandler ve Lilo-Martin 2006).

İşaret dillerinin dilsel çeşitliliği ve zenginliği, onların bilimsel olarak belgelenmesini ve standartlaştırılmasını gerekli kılar. Tam bu noktada sözlükler devreye girer. İşaret dili sözlükleri, yalnızca işaretlerin listelendiği kaynaklar olmaktan ziyade dilin yapısını, kavramsal alanlarını, kullanım bağamlarını ve değişkelerini görünür hâle getiren temel araçlardır. Bir işaret dili sözlüğü hazırlanırken işaretlerin derlenmesi, madde başlarının belirlenmesi, değişkelerin sınıflandırılması, sıralama ilkeleri, işaret gösterim biçimleri ve örnek cümlelerin

oluşturulması gibi süreçler, sözlük bilimsel teorilerin işaret dili bağlamına uyarlanmasını gerektirir.

Son yıllarda işaret dili sözlük bilimi alanında derlem tabanlı veri toplama, video kayıt teknikleri, elektronik sözlük yapıları ve kullanıcı odaklı arayüz tasarımları üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, işaret dili sözlüklerinde arama seçeneklerinin çeşitlendirilmesi (el şekline göre arama, konuma göre arama, hareket parametrelerine göre arama vb.), işaretlerin çoklu gösterim biçimlerinin kullanılması, örnek cümlelerin eklenmesi ve değişikelerin sistematik biçimde sınıflandırılması gibi konulara odaklanmaktadır (Zwitserslood 2010, König vd. 2004, Hanke 2002, Mesch 2012).

Türk İşaret Dili (TİD) sözlükleri ise bu genel çerçeve içinde önemli bir araştırma alanıdır. Mevcut TİD sözlüklerinde veri derleme yöntemleri, madde başı seçimi, basılı sözcüklerde işaret gösterimi, değişikelerin ele alınışı, çevrim içi sözlüklerde arayüz özellikleri ve işaret gösterim teknikleri bakımından çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, TİD sözlüklerinin hem akademik kullanımını hem de topluluk içindeki işlevselliğini etkilemektedir. Dolayısıyla TİD sözlüklerinin yapı, yöntem ve kullanım açısından değerlendirilmesi, eksik kalan alanların belirlenmesi ve geliştirilmesine katkı sağlanması gerekmektedir. TİD sözlüklerinin incelendiği çalışmalar oldukça kısıtlı olmakla birlikte genel olarak tanıtan çalışmalar bulunmaktadır (Kabakçı-Yeşiltepe 2019). Buna ek olarak farklı sözlüklerin oluşum süreçleriyle ilgili pratik ve teorik çalışmalarda bulunur. Örneğin *Güncel Türk İşaret Dili Sözlüğü* (GTİDS) yapım sürecinin ve metodolojisinin anlatıldığı çalışmalar vardır (Arık vd. 2016, Makaroğlu 2019, Önal ve Makaroğlu 2021).

Bu tez, işaret dili sözlük bilimini bütüncül bir çerçevede ele alarak TİD sözlüklerini yöntem, veri yapısı, gösterim biçimleri, elektronik olanaklar ve kullanıcı odaklı işlevler açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında derlem toplama süreçleri, işaret gösterim sistemleri, örnek cümle kullanımı ve elektronik sözlük tasarımları üzerinde durulmaktadır. Bu unsurlar uluslararası çalışmalardaki yaklaşımlarla karşılaştırılacaktır. Tezde, öncelikle işaret dili sözlükçülüğünün daha iyi kavranılması adına işaret dillerinin genel

özellikleri ve dilbilimi hakkında bilgiler verilecektir. Ayrıca dünyada işaret dilinin sözlüklerinin gelişimi ve tarihsel açıdan sözcük listeleriyle başlayıp nasıl sözlüğe evrildiği gösterilecektir. İşaret dili sözlük bilimi mevcut alan yazın ve birçok işaret dilinin sözlüğünün metodolojisinin anlatıldığı çalışmalar ile kurulmaya çalışılacaktır. Buradan yola çıkarak oluşturulan tüm işaret dili sözlük ilkeleriyle TİD sözlükleri incelenmektedir.

Tezin tamamlanmasıyla birlikte, TİD sözlüklerinin mevcut durumunu değerlendirilecek ve gelecekte yapılacak işaret dili sözlük çalışmalarına yönelik öneriler sunulacaktır. Bu doğrultuda elde edilen bulgular, işaret dili sözlük bilimi alanında daha tutarlı, kapsamlı ve kullanıcı dostu bir metodolojik çerçevenin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

1. BÖLÜM KONU, AMAÇ, YÖNTEM VE KAPSAM

1.1. KONU

Bu tezin ana konusu Türk İşaret Dilinin sözlük bilimidir. Bu konuyu evrensel teorilerle paralel biçimde işleyebilmek için, tezde işaret dili sözlük bilimi, işaret dili sözlüğünün dünyadaki tarihsel ve sözlük bilimsel gelişimi ve diğer başlıca konular ele alınacaktır. İşaret dili sözlükleri sağır bireyler ve işaret dili öğrenmek isteyen insanlar için etkili bir araç olması bakımından önemlidir. İşaret dili sözlük bilimi ise diğer işaret dillerinin ve işaret dilinin değişkelerinin belgelenmesi, işaret dillerinin dilsel ve kültürel zenginliğinin ortaya koyulması bakımından önem taşır.

Bu tezde öncelikle, sözlük bilimi bağlamında veri toplama ve derlem çalışmaları, madde başı seçimi, madde başı tanımlama ve sıralama, çizimler, fotoğraflar ve video gösterimleri, çevrim içi sözlüklerde arama olanakları ve sonuçları, lemmatizasyon gibi doğrudan sözlükçülükle ilgili pratik ve teorik konular işlenecektir. Bunun yanında işaret dillerine özgü ağızlama, ikonik öğelerin sözlükte gösterimi gibi bazı özel konular hem sözlükçülük hem sözcük yapımı bağlamında incelenecektir. Daha sonra terim sözlüklerinin metodolojisi hakkında konular incelenecektir. Tezin teorik bölümlerinden sonra, TİD'in hem basılı hem bilgisayar tabanlı sözlükleri incelenecektir.

1.2. AMAÇ

Bu tezin birincil ve teknik amacı TİD sözlüklerini sözlük bilimsel bir çerçevede metodolojik olarak incelemek, bu sözlüklerin işaret dili sözlükçülüğüne özgü sözlük bilim ilkelerinin TİD bağlamında ne ölçüde uygulandığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda tez, işaret dili sözlüklerinin türlerini, madde başı oluşturma ilkelerini, sıralama stratejilerini, gösterim

biçimlerini ve kullanıcıya sunulan dilbilgisel bilgileri sistematik biçimde ele almayı hedeflemektedir.

Tezin ikincil amacı, dünya genelinde geliştirilen işaret dili sözlüklerinin tarihsel ve yöntemsel gelişimini ortaya koyarak TİD sözlüklerini bu uluslararası örneklerle karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Bu karşılaştırma aracılığıyla TİD sözlüklerinin içerik, teknik yapı ve kullanıcı odaklılık açısından güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Özellikle derlem temelli yaklaşımlar, görsel ve video temelli gösterimler ile dijital sözlüklerin sunduğu olanaklar, bu bağlamda ayrı bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Bu teknik ve analitik hedeflere ek olarak, çalışmanın dolaylı ve uygulamaya dönük bir amacı da bulunmaktadır. İşaret dili sözlükçülüğünün gelişimi, Sağır topluluğun dilsel mirasının belgelenmesi ve işaret dili öğrenen kullanıcılar için daha tutarlı ve işlevsel sözlüklerin oluşturulması açısından önem taşımaktadır. Ancak bu çalışma, öncelikle sosyal bir fayda üretmeyi amaçlamamaktadır. Sözlük bilimsel ilkelerin belirlenmesi yoluyla, ileride geliştirilecek TİD sözlükleri için bilimsel bir zemin oluşturmayı hedeflemektedir.

Bu çerçevede tez, hem işaret dili sözlük bilimine kuramsal katkılar sunmayı hem de TİD sözlüklerinin gelecekteki tasarım ve geliştirme süreçlerine metodolojik öneriler getirmeyi amaçlamaktadır.

1.3. YÖNTEM

Bu bölümde, tezin araştırmanın deseni, veri seti ve veri setinin belirlenmesi, verilerin analizi, geçerlik ve güvenilirlik hakkında bilgiler sunulmuştur.

1.3.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerine dayalı betimsel ve karşılaştırmalı bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmada, veri toplama aracı olarak herhangi bir anket, görüşme ya da deneysel uygulama kullanılmamıştır. Bunun yerine mevcut sözlük materyalleri sistematik biçimde incelenmiştir. Bu nedenle çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Bu tez kapsamında incelenen dokümanlar, Türk İşaret Dili için hazırlanmış basılı ve çevrim içi sözlüklerdir.

1.3.2. Veri Seti ve Veri Setinin Belirlenmesi

Araştırmanın veri setini, Türkiye’de yayımlanmış ve yaygın biçimde kullanılan Türk İşaret Dili sözlükleri oluşturmaktadır. Veri setinin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bu yöntemde, araştırmanın amaçları doğrultusunda belirlenen ölçütleri karşılayan dokümanlar çalışma kapsamına alınmıştır.

Bu bağlamda, veri setine dahil edilecek sözlüklerin aşağıdaki ölçütleri karşılaması esas alınmıştır:

1. Basılı bir eser olması durumunda ISBN numarasına sahip olması ya da çevrim içi sözlükler için kurumsal bir web sitesi veya resmî bir platform aracılığıyla yayımlanmış olması,
2. TİD’e ilişkin sözcüksel bir bütün sunması (öğretici broşür veya sınırlı kelime listeleri kapsam dışı bırakılmıştır).
3. Madde başı yapısı, sıralama stratejisi ve gösterim biçimi açısından sözlük bilimsel incelemeye elverişli olması,
4. Basılı sözlüklerin yanı sıra çevrim içi ve dijital sözlüklerin de veri setine dahil edilmesi ve böylece farklı sözlük türlerinin yöntemsel açıdan karşılaştırılabilmesi.

Bu ölçütler doğrultusunda, Türkiye’de yayımlanan basılı TİD sözlükleri ile dijital ortamda sunulan TİD sözlükleri araştırmanın veri setini oluşturmuştur.

1.3.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizi, belirli aşamalar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Analiz süreci aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır:

1. Aşama: Alan yazın taraması yoluyla işaret dili sözlükçülüğüne ilişkin kuramsal ve yöntemsel bir çerçeve oluşturulmuştur ve işaret dili sözlüklerine özgü uluslararası literatür taranmış ve temel sözlük bilim kriterleri belirlenmiştir.

2. Aşama: Belirlenen inceleme kriterleri doğrultusunda, veri setine dahil edilen TİD sözlükleri betimsel olarak analiz edilmiştir.

3. Aşama: Analiz edilen sözlükler, oluşturulan kuramsal tipoloji temelinde sınıflandırılmıştır, basılı ve çevrim içi sözlükler arasındaki yöntemsel farklılıklar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu süreçte, mevcut sözlüklerin güçlü ve eksik yönleri ortaya konmuştur.

1.3.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik, analiz sürecinin şeffaf ve temellendirilmiş olmasına bağlıdır. Bu çalışmanın iç geçerliğini artırmak amacıyla, kullanılan analiz ölçütleri alan yazında otorite kabul edilen çalışmalarla (Baker vd. 2016, Schermer 2006, Johnston 2009, 2012, Zwitserlood 2008, 2010, 2013, König 2004, Schmaling 2012, Van Cleve 2003, Sandler ve Lilo Martin 2006, Fenlon vd.2015, Wahl vd. 2021). temellendirilmiştir.

1.4. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Bu tezde sunulan, karŐılaŐtırılan ve tartıŐılan yayınların çoğu, katı bir sÖzlük bilimsel tanıma gÖre sÖzlük olmasa da yazarları tarafından 'sÖzlük' olarak adlandırılır. Aslında birçoğu, bir dilin bireysel işaretlerinin koleksiyonlarıdır. Buna ek olarak yazarların kendi topladıkları işaret listeleri de vardır. Tezde hepsi için 'sÖzlük' terimi kullanılacaktır. TİD sÖzlükleri aÇısından araştırmanın kapsamı TİD için yapılmış olan sÖzlükler ve TİD Öğreticiliği aÇısından yapılan sÖzlük benzeri ŐalıŐmaların incelenmesinden oluşmaktadır.

Araştırmanın sınırlılıkları őręevesinde ŐalıŐma, Öncelikle erişilebilir durumda bulunan ve akademik alanda referans kabul edilen işaret dili sÖzlükleriyle sınırlandırılmıŐtır. Yalnızca metodolojik aÇıdan temsil niteliği taşıyan, farklı yaklaŐımları yansıtan belirli Örneklere incelenmiŐtır. Benzer biÇimde TİD sÖzlükleri için de hem ulusal hem kurumsal düzeyde yayınlanmış ŐalıŐmalar esas alınmıştır. Kişisel veya sınırlı erişime sahip őręevrim işi kaynaklar analize dahil edilmemiŐtır. Bunun yanında ŐalıŐma, sÖzlüklerin teknik hazırlık sÜreÇlerine (kamera yerleŐimi, kayıt ekipmanı, yazılım altyapısı vb.) değil, sÖzlük bilimsel iÇerik, yÖntem ve kullanıcıya sunum Özelliklerine odaklanmıştır.

Bu kapsam ve sınırlılıklar doğrultusunda araştırma, işaret dili sÖzlük bilimine bütüncül bir bakış sunmakla birlikte, belirli Örneklere Özerinden karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir. BÖylece hem dÜnya işaret dili sÖzlükçÜlÜğünün genel eğilimlerini anlamak hem de TİD sÖzlüklerinin mevcut durumunu bu őręeve iÇinde konumlandırmak mÜmkün hale gelmektedir.

2. BÖLÜM ARAŞTIRMA SORULARI

Bu tez, TİD sözlüklerini sözlük bilimsel açıdan inceleyerek, işaret dili sözlükçülüğüne özgü yöntemsel ve yapısal sorunları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. İşaret dili sözlük bilimi, genel sözlük bilimden hangi yönleriyle ayrılmaktadır ve bu alan için önerilen temel yöntemsel yaklaşımlar nelerdir?
2. TİD için hazırlanmış sözlükler hangi sözlük türleri kapsamında değerlendirilebilir ve bu türler içerik ve hedef kullanıcı açısından nasıl farklılaşmaktadır?
3. TİD sözlüklerinde madde başı oluşturma süreci hangi sözlük bilimsel ölçütlere dayanmaktadır ve bu ölçütler işaret dillerine özgü hangi sorunları ortaya çıkarmaktadır?
4. TİD sözlüklerinde kullanılan madde başı sıralama stratejileri (alfabetik, tematik, biçimsel vb.) kullanıcı erişilebilirliği ve sözlük kullanımı açısından ne tür sonuçlar doğurmaktadır?
5. Gösterimsellik ve ağızlama gibi işaret diline özgü özellikler, madde başı seçimi ve sunumunda nasıl bir işlev üstlenmektedir?
6. TİD sözlükleri, hedef kullanıcı kitlesi (sağır bireyler, işaret dili öğrenenler, uzmanlar) dikkate alındığında ne ölçüde kullanıcı odaklı bir yapı sunmaktadır?
7. Uluslararası alanda hazırlanan işaret dili terim sözlükleri hangi yöntemsel yaklaşımlarla oluşturulmuştur ve bu sözlükler TİD sözlükleriyle karşılaştırıldığında hangi yapısal farklılıkları ortaya koymaktadır?
8. Türkiye'de geliştirilen TİD sözlüklerinde derlem temelli bir yaklaşım benimsenmiş midir ve bu yaklaşım sözlüklerin betimleyici gücünü nasıl etkilemektedir?

9. TİD sözlükleri, uluslararası işaret dili sözlükleriyle karşılaştırıldığında içerik, teknik altyapı ve kullanıcı deneyimi açısından hangi açılardan yetersiz ya da güçlüdür?
10. Türkiye’de yayımlanmış basılı ve çevrim içi TİD sözlükleri (Yetişkinler İçin İşaret Dili Kılavuzu, MEB ve TDK sözlükleri, Akıllı Türk İşaret Dili Hazırlık Kitabı, Güncel Türk İşaret Dili Sözlüğü, Spreadthesign, İşaretçe vb.) işaret dili sözlük bilimi ilkelerine ne ölçüde uymaktadır ve bu sözlükler gelecekte hazırlanacak TİD sözlükleri için hangi metodolojik dersleri sunmaktadır?

Bu araştırma soruları aracılığıyla, TİD’in sözlüksel temsili teknik, yapısal ve yönetsel boyutlarıyla ele alınmakta ve işaret dili sözlükçülüğünün geliştirilmesine yönelik bilimsel bir çerçeve sunulması hedeflenmektedir.

3. BÖLÜM TEMEL KAVRAMLAR

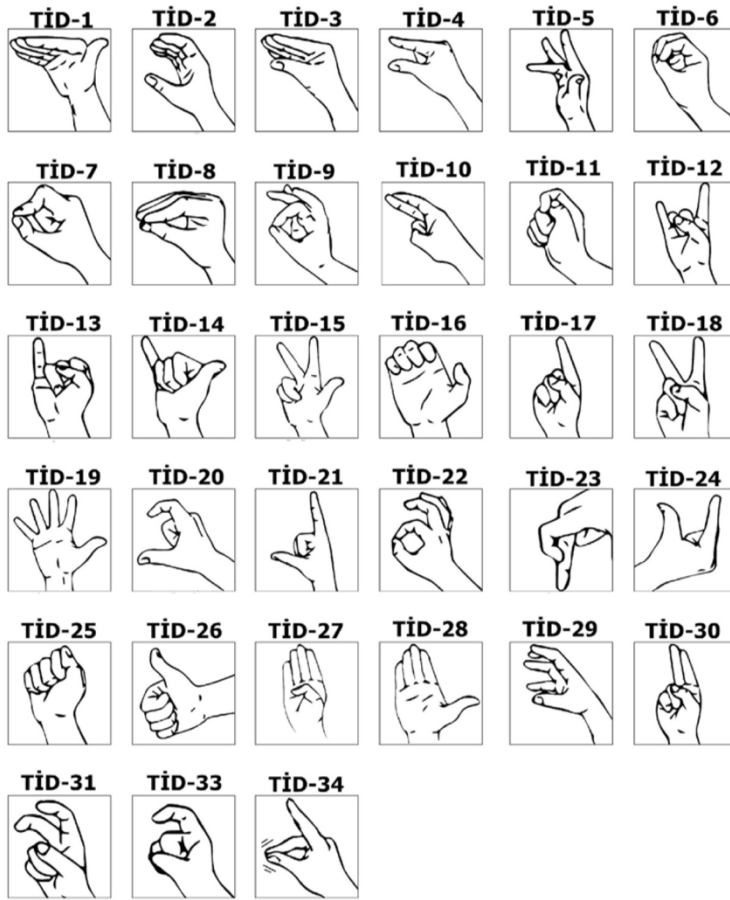
3.1. İŞARET DİLLERİ

Dillerin kökeni ile ilgili yapılan çalışmalardan *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi* kitabında Corballis, dilin ortaya çıkışında işaret dillerinin önemini anlatmıştır. İşaret dillerinin dilin kökenine konuşma dillerinden daha fazla yakın olduğunu belirten Corballis, bebeklerin kullandıkları ilk dil unsurunun parmaklarıyla bireyleri gösterme olduğunu belirtir ve bu işaret dillerin doğallığının en büyük kanıtı olduğundan bahseder (2003: 123). Türk ise, işaret dillerinin konuşma dillerinden farklı kanal kullandıklarını, işaret dillerinin görsel, konuşma dillerinin sözlü akustik kanalı kullandıklarını ifade eder. İşaret dilinin sağır ve işitme zorluğu çeken insanların iletişim dili olarak kullandıkları doğal bir olarak tanımlamaktadır (2018: 9). Arık, doğal insan dillerinin iki türü olduğunu, bunlardan ilkinin işitsel-ses yolunu kullanan konuşma dilleri, diğerinin görsel-jest yolunu kullanan işaret dilleri olduğunu ifade eder (2016: 7). Dilin bahsedilen bu iki yönü de ortak iletişimsel işlevlerini yerine getirmesiyle beraber, işaret dillerinin konuşma dillerinden farklı olduğu da açıktır. Bu farklılıklar hem iletişimin işlevleri hem de yöntemi bakımından gözlemlenir. Her iki dilin de iletişim kanalları farklı olsa da ortak iletişim işlevlerini yerine getirir. İşaret dilleri görsel-uzamsal modaliteleri bakımından konuşma dillerinden ayrılır.

İşaret dillerinin dilbilgisel özelliklerine değinmek, yalnızca bu dillerin doğasını ortaya koymak açısından değil, aynı zamanda sözlük çalışmalarının bilimsel bir zemine oturması bakımından da önemlidir. Çünkü bir işaretin biçimsel parametreleri, sözdizimsel kullanımı ya da anlam ilişkileri ancak dilin yapısal özellikleri ışığında doğru biçimde tanımlanabilir. Bu nedenle sözlük bilimsel çalışmalara geçmeden önce işaret dilinin dilbilgisel boyutlarını gözden geçirmek, ilerleyen bölümlerde sözlük yapısı ve yöntemlerinin tartışılmasına sağlam bir temel oluşturacaktır. Sağır bireyler işaret dilini iletişim kurmalarını sağlamak amacıyla parmak, el, yüz ve kol hareketlerini kullanarak doğal olarak

oluşturmuştur. İşaret dilleri sağır bireylerin hem kendi aralarında hem de konuşan bireylerle iletişim amaçlı kullandıkları dillerdir. Kendilerine özgü dilbilgisel yapıları, sesbilgisi, sözdizimi ve ifade biçimlerine sahiptirler. İşaret dillerinin konuşma dilinden farklı olarak ses bilimsel değişenlere de sahiptir. Bunlar el şekli, el yönelimi, konum, hareket, yüz ifadesi olarak sayılabilmektedir (Cuxas'tan aktaran Oral 2016: 53). Aynı zamanda işaret dilleri, sağır toplumunun kültürlerini yansıtan yaşayan ve dinamik dillerdir (Oral 2016: 19). Dünyadaki farklı sağır toplulukların doğal biçimde geliştirdikleri bu dil gerçek bir dilin tüm ifade gücüne ve özgün içsel dil yapılarına sahiptir (Corballis 2003: 120).

İşaret dilinin sesbilgisinde *el ile ilgili* (manuel) özellikleri, Brentari tarafından sınıflandırmıştır. Burada el şekli, hareket, uygulama yeri, yönelim ve el dışı hareketler olarak birçok yönü bulunmaktadır (2005: 147). Öncelikle elin şekli her işaret dilinde farklılık göstermektedir. El şekli terimi işaretin üretim sürecinde yer alan biçim olarak tanımlanabilmektedir (Dikyuva vd. 2015: 101). Kubuş (2008) çalışmasında TİD'in 33 el şeklinden oluştuğunu belirtmektedir. İşaret dillerinin el şekilleri ile birçok yeni sözlüksel birim ortaya çıkarılabilmektedir. Bu yüzden el şekilleri sözlük bilim çalışmaları için kilometre taşı niteliğindedir. Görsel 1'de TİD'in el şekilleri tablosu verilmektedir. Bu tablo Dikyuva vd. (2015)'den alınmıştır. TİD'de sesbirim niteliği taşıyan el şekilleri çalışması Kubuş (2008)'e aittir. Ancak Dikyuva vd. (2015) bunu tablo haline getirdiği için bu kaynak kullanılmıştır.

Görsel 1. TİD'in el şekilleri tablosu (Dikyuva vd. 2015)

Elin şekillerinden sonra elin yönelimi ve hareketi de işaret üretiminde önemli bir role sahiptir. Konum ise elin, vücudun üstündeki ya da işaret alanının içindeki yer olarak tanımlanabilmektedir (Dikyuva vd. 2015: 113-114). Vücut önü, ön yüz, baş, başın tepesi gibi birçok konum bulunmaktadır. Bazı sözlüklerde bu tanım yer olarak da geçmektedir. GTİDS'de yer olarak belirtilen arama yapılabilen bu tanım için 28 adet vücut konumu seçeneği konulmuştur. Bunun dışında baş ve vücudun hareketleri, yüz ifadeleri de işareti oluşturan birimler arasındadır.

İşaret dillerini doğal konuşma dillerinden ayıran ya da sadece işaret dillerine özgü bazı özellikler bulunmaktadır. İşaret dilleri *eşzamanlı* (simultaneity) üretim yapabilmektedir. Eşzamanlılık, farklı özellikleri olan dilsel birimlerin aynı zaman diliminde yapılabilmesi olarak tanımlanabilmektedir (Miller 1994: 133). Örneğin Türkçede "ben çok acıktım" cümlesinin her bir kelimesi aynı anda

söylenememektedir. Ancak işaret dillerinde tek seferde birçok işareti yapabilmek görsel doğası sebebiyle mümkündür. Eş zamanlılık işaret dillerinde dilin tüm düzlemlerinde görülebilmektedir. Ses bilim, biçim bilim ve söz dizimsel gibi dilin farklı yapılarında ve işaret dilinin ses bilimsel parametreleri olan el şekli, konum, hareket, yönelim ve el dışı hareketlerde görülen geniş bir özelliktir. Sözlük bilim açısından bakıldığında eşzamanlılık, bir işaretin biçimsel bileşenlerinin el şekli, hareket, konum, yönelim ve yüz ifadesi gibi tek bir madde başında nasıl gösterileceğini de konu eder. Bu durum, işaret dili sözlüklerinin sadece sözcük anlamlarını değil, aynı zamanda bu anlamı oluşturan çok katmanlı görsel yapıyı da göstermesini zorunlu kılar. Çünkü eş zamanlılık, işaret dili sözlüklerinin düzenlenme biçimini doğrudan etkileyen bir ilkedir. Her işaretin birden fazla parametreyle aynı anda tanımlanması gerektiğinden, sözlüklerde görsel materyalin (video, çizim, fotoğraf) kullanımı, eşzamanlı yapının doğru biçimde aktarılabilmesi için büyük önem taşır. Bu açıdan eşzamanlılık, işaret dili sözlük biliminde hem tanımlama hem de sunum yöntemlerinin temelini oluşturarak kullanıcıların işareti biçimsel ve anlamsal bütünlüğü içinde algılamasına katkı sağlar.

İşaret dillerinin bir başka özelliği, konuşma dillerinde olduğu gibi yerleşik ve toplumsal kabul görmüş bir yazı sistemi bulunmamasıdır. Bu durum, işaret dillerini yazı dilinden yoksun diller gibi göstermektedir. Ancak bu durum işaret dilinin görsel ifade kullanımından kaynaklanmaktadır. Konuşma dillerinde yazı, seslerin grafik semboller aracılığıyla kayda geçirilmesini mümkün kılarken işaret dillerinin üç boyutlu, eş zamanlı ve hareket temelli yapısı bu aktarımı güçleştirmiştir. Bu nedenle tarihsel süreçte çeşitli yazı sistemleri geliştirilmiştir. *Stokoe Notasyonu*, *HamNoSys* (Hamburg Notation System) ve *SignWriting* gibi sistemler, işaretlerin el şekli, konum, hareket ve yüz ifadelerini grafik sembollerle temsil etmeyi amaçlamıştır. Ancak bu sistemler, belirli araştırma çevrelerinde ve eğitim materyallerinde sınırlı ölçüde kullanılmış, sağır toplumunda yaygın bir yazı dili haline gelememiştir. Bunun başlıca nedeni, işaret dili kullanıcılarının gündelik iletişim ihtiyaçlarını karşılamada yazıya gereksinim duymaması ve bu sistemlerin öğrenilmesinin konuşma dillerinin yazılı biçimlerine kıyasla daha karmaşık olmasıdır.

İşaret dillerine yönelik standartlaştırma çabalarının yalnızca yazı sistemleriyle sınırlı kalmadığını, uluslararası iletişimi kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen normlara da yansıdığını belirtmek gerekir. Yazıya geçirilme çabalarının yanı sıra, işaret dillerinde uluslararası bir standart oluşturma yönündeki girişimler de bu tartışmanın önemli bir boyutunu oluşturur. Bu bağlamda, işaret dilleri için geliştirilen yazı sistemlerine paralel olarak, uluslararası iletişimi düzenlemeyi hedefleyen Gestuno gibi girişimler de ortaya çıkmıştır. GESTUNO, 1950'li yıllarda Dünya Sağırlar Federasyonu (WFD) tarafından, farklı ülkelerden gelen sağır bireylerin iletişimini kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen yapay bir işaret sistemi olarak tanımlanır. GESTUNO, doğal işaret dillerine dayanmaktan çok, uluslararası iletişimde kullanılabilecek basit, ikoniklik düzeyi yüksek ve evrensel olarak anlaşılabilir jest ve işaretlerden oluşturulmuştur. 1975 yılında yayımlanan *Gestuno: International Sign Language of the Deaf* adlı kitapçıkta yaklaşık 1500 işaret yer almakta, bu sistemin uluslararası kongrelerde, toplantılarda ve çeviri bağlamlarında kullanılmasına olanak tanımaktadır (McKee 2018). Bu bağlamda, "GESTUNO normları" söz konusu sistemde kullanılan işaretlerin biçimsel özelliklerini tanımlayan simgelerle, hareket yönü, el pozisyonu ve dinamikleri gibi görsel unsurların yorumlanmasını kolaylaştıran belirli grafik işaretleme kurallarını ifade eder. Bu normlar, özellikle eğitim materyallerinde ve sözlüklerde, fotoğraflı veya çizimli anlatımlarda işaretin hareket yönünü, elin kapanma-açılma durumunu veya parmak temaslarını ifade eden ok ve semboller aracılığıyla sunulur. Böylelikle işaretin görsel ve hareketli yapısı sistemli bir biçimde gösterilebilir.

İşaret dili araştırmalarının kökeni 20. yüzyılın ortalarına kadar uzanır. İlk bilimsel çalışmaların Hollanda'da Tervoort (1953) ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Stokoe (1960) tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Bu tarihten sonra işaret dilleri üzerine yapılan araştırmalar hız kazanmıştır. İşaret dillerine ilişkin incelemeler, Sandler ve Lillo-Martin (2006), Brentari (2010) ve Pfau vd. (2012) gibi çalışmalarla önemli bir birikim kazanmıştır. Yakın zamana kadar, işaret dilleri yalnızca Sağır topluluklar olarak adlandırılan yerlerde kullanıldığı varsayıldı. Sağır topluluklar tipik olarak, sağır insanların engelli olarak kabul edildiği ve konuşma dilinin yaygın ve baskın dil olarak kullanıldığı ülkelerde

bulunmaktadır (Zwitserslood 2010: 443). İşitme engelli sayısı kadar kişilerin kültürü, dile bakış açısı, toplumun işaret dilini kabul etmesi gibi durumlar da işitme engelli topluluğun oluşumu için gerekli bazı koşullardır. İşitme engelli bireyler zahmetsizce iletişim kurabilecekleri bir topluluk arama eğilimindedirler. Bu yüzden mümkün olduğunca özel topluluklar oluştururlar. Bu yüzden bu dili konuşan grup, özel bir topluluk oluşturur ve kendi kültürel eğilimleri de Sağır Kültürü olarak adlandırılır. Sağır topluluğunun çoğu üyesi işitsel bir engele sahip olsa da bu durum hepsi için geçerli değildir. Sağır topluluğunun üyeleri sağır kültürünü ve dili paylaşan kişilerdir. Bununla birlikte, son zamanlarda insanların normalden daha büyük bir yüzdesinin sağır olduğu ve gerileyici kalıtsal sağırlık nedeniyle birçok işiten kişinin sağır aile üyelerine sahip olduğu toplulukların da olduğu gösterilmiştir. Bu nedenle sadece sağırlar değil, aynı zamanda işiten kişiler de işaret dili kullanmaktadır (Zwitserslood 2010: 443).

İşaret dilleri dilbilimsel çalışmalarda büyük ölçüde göz ardı edilmiştir Bunun olası nedenleri arasında, sağır bireylerin marjinalleştirilmesi ve dillerinin tam teşekküllü diller olarak tanınmaması yer almaktadır (Börstell vd. 2025). Hatta, nispeten yakın zamana kadar işaret dilleri 'gerçek' diller olarak görülmemiştir. Genellikle ya biri tarafından yapılmış olduğu ya da görsel doğası gereği pandomimleştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Ayrıca herkes tarafından anlaşılabilir olduğu varsayılması dolayısıyla konuşma dilleri gibi karmaşık soyut sistemler olmadığı düşünülmüştür (Zwitserslood 2010: 443). Ancak işaret dilleri, konuşma dilleri kadar doğal dillerdir. İşaret dili dilbilimi yıllar içinde genişlemiş olsa da hala konuşma dillerinin dilbiliminin çok gerisindedir. İşaret dillerine yönelik dilbilimsel araştırmalar 20. yüzyılda konuşma diline nispeten yavaş bir başlangıç yapmıştır (Tervoort 1953, Stokoe 1960). Ancak işaret dili üzerine çalışmaların ilerlemesiyle birlikte, işaret dillerinin de konuşma dillerine benzer biçimde sesbilgisi, biçim bilgisi ve sözdizimine sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca sanılanın aksine işaret dillerini yalnızca bazı temel ihtiyaçları karşılamak için değil, konuşma dillerinin yerine getirdiği tüm özel işlevler için kullanılabildiği görülmüştür.

İşaret dillerinde hareket, konum, el şekli ve yön gibi dilbilimsel parametreler sözlü dillerdeki seslerin işlevine karşılık gelir. Dünya genelinde her ülkenin kendi sağır topluluğuna ait işaret dili bulunur ve bu diller evrensel değildir. Türk İşaret Dili (TİD) de bu çerçevede Türkiye'deki sağır topluluklarının günlük yaşamlarında, eğitim süreçlerinde ve kültürel etkileşimlerinde kullandıkları doğal bir dil olarak varlık göstermektedir.

3.2. SAĞIR TOPLUMU

Sağır toplumu, üyelerinin ortak fiziksel ve sosyal deneyimleri temelinde gelişen özgün bir kültürel yapıdır. Lane vd. (1996) belirttiği gibi, sağır bireyler yaşadıkları çevreyle ilişkilerini sağır toplumu olarak adlandırılan kendine özgü yollarla kurar. Bu durum topluluk içinde güçlü bir bağlılık ve dayanışma duygusunu beraberinde getirir. Bu bağ, sağır bireylerin birbirleriyle kurdukları iletişimde ve paylaştıkları değerlerde hissettikleri eşitlik duygusuyla açıklanabilmektedir. Çünkü sağır bireyler çoğu zaman yalnızca sağır topluluğu içinde gerçek bir eşitlik deneyimi yaşadıklarını ifade ederler. Bu ortak deneyimler, iletişim biçimleri kuşaktan kuşağa aktarılarak sağır kültürünün temelini oluşturur (Linderman 1999: 363-364). Dolayısıyla sağır kültürü kavramı, yalnızca işitme kaybını değil, aynı zamanda ortak yaşam biçimlerini, toplumsal dayanışmayı ve kültürel kimliği tanımlayan bir olgu olarak ele alınmalıdır.

Sağır kültürü, işaret dilini merkezine alan ve görsel algı üzerinden iletişim kuran bireylerin topluluk bilinciyle oluşan bir yapıdır. Bu kültür içerisinde bireyler, kimliklerini işaret dili aracılığıyla kurar ve toplumsal aidiyetlerini bu dil üzerinden pekiştirir. Tarihsel olarak bakıldığında, köklü bir geçmişe sahip olan Türk sağır toplumu da kendine özgü bir kültürel yapı, bir dil ve ortak bir bilinç geliştirmiştir (Oral ve Akalın 2024: 6). Akalın'ın aktardığına göre, TİD'in ve dolayısıyla Türk sağır kültürünün geçmişine ilişkin ilk izlenimler 11. yüzyıla kadar geri götürülebilmektedir (Akalın 2023: 69). Sağırlar ve işaret dilleriyle ilgili en erken kayıtların ardından Osmanlı döneminde sarayda ve bazı devlet kurumlarında

sağır bireylerin görev aldığı bilinmektedir. Özellikle 17. yüzyılda Ali Ufkî Bey ve Evliya Çelebi'nin aktardıkları, dönemin sağır bireylerinin yaşamına ve işaret dili kullanımına dair önemli bilgiler sunar (Akalın 2023).

Günümüzde Türk sağır topluluğu, işitme engelli bireylerin oluşturduğu ortak dil, değerler, gelenekler ve toplumsal dinamikler etrafında şekillenen özgün bir kültür yapısıdır (Oral ve Akalın 2024). Sağır topluluğu, kendisine özgü bir dil ve kültüre sahip olduğu için diğer engelli gruplardan ayrılır. Bu nedenle sağır bireyler kendilerini çoğu zaman bir “engelli grubu” olarak değil, “kültürel bir azınlık” olarak tanımlarlar (Aydoğdu ve Yüksel 2020: 59). Türkiye’de yaşayan işitme engelliler de aynı şekilde kendilerini bir toplum aidiyetinde ve tek bir kültür altında hissettiklerinden ‘işitme engelli’ kullanımı yerine ‘sağır’ ifadesini tercih etmektedirler (Oral 2015: 206). Böylelikle bir toplum ismi oluştururlar ve bu yüzden literatürde *SAĞIR* ifadesi bir kültürü ifade ettiği durumlarda büyük harfle yazılmaktadır.

Türk sağır kültürü ve TİD birbirini besleyen ve toplumla etkileşim içerisinde gelişen yapılardır. Bu kültürel çerçeve, son yıllarda dilbilim, sosyoloji ve eğitim alanlarında yapılan akademik çalışmalarda önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Literatürdeki başlıca inceleme alanları arasında TİD’in yapısal ve dilbilimsel özellikleri, tarihsel gelişimi ve sağır kültürü yer almaktadır (Kemaloğlu 2016; Arık 2016).

Türkiye’de uzun yıllar boyunca işitme engellilik bir tür tıbbi eksiklik olarak değerlendirilmiş olsa da günümüzde sağırlık olgusu giderek toplumsal ve kültürel bir kimlik biçiminde ele alınmaktadır. Sağırlık yalnızca işitme kaybını değil, işaret dili aracılığıyla kurulan iletişim biçimini, paylaşılan değerleri ve topluluk dayanışmasını da kapsar. Bu yönüyle sağır toplumu, kendine özgü bir tarih, sosyal olgular ve görsel bir iletişim sistemi etrafında şekillenen bir altkültürdür. Türkiye’de de sağır bireylerin sanattan spora, eğitimden sivil toplum etkinliklerine kadar geniş bir yelpazede aktif rol üstlendiği görülmektedir (Dikyuva vd. 2015: 87). Sağır kültürünü ve bu topluluğun dilsel dinamiklerini anlamak, işaret dili sözlükçülüğü açısından büyük önem taşır. Zira bir işaretin biçimsel yapısı kadar, o işaretin kültürel bağlamdaki kullanım değerini

kavramak, sözlük maddelerinin anlamlandırılmasında belirleyici rol oynar. Sağır toplumuna özgü kavramsal dünyayı ve iletişim pratiklerini dikkate alan bir sözlük, yalnızca dilsel bir kaynak değil, aynı zamanda kültürel temsili güçlendiren bir araç niteliği taşır.

3.3. TÜRK İŞARET DİLİ

Türk işaret dili, Türkçe'nin baskın dil olarak konuşulduğu Türkiye'deki Sağır toplum tarafından kullanılan dildir. Türkiye'de yaşayan sağır toplumunun kendi ihtiyacından doğan ana dilleridir. Kendine has dilbilgisi, sesbilgisi ve anlambilimsel yapılara sahiptir. Bu yönüyle diğer doğal dillerde bulunan özellikleri de kapsar (Akalın vd. 2020: 61). Türk İşaret dili diğer işaret dilleriyle aynı temel birçok özelliği paylaşır. Görsel, uzamsal bir dil olması, değişiklere sahip olması, eş anlamlılığa sahip olup bazı kavramların birden çok işaretle anlatılabilmesi bu özelliklerinden birkaçıdır. Türkiye'deki işitme engelli okullarda ve eğitim materyalleriyle, televizyonda ve diğer yayın kanallarındaki tercümanlar ile TİD'in standartlaşma süreci devam etmektedir. TİD ile ilgili akademik çalışmalar, sözlük ve sözlükçeler, uygulama ve çevrim içi sözlükler ile dilin belgelenmesi, standartlaştırılması ve yaygınlaştırılması adına diğer önemli adımlardır. Bu adımlarla birlikte sağır bireylerin toplumsal hayata katılımı artmaktadır. Eğitim ve iş hayatlarında daha aktif olmalarını sağlar ve TİD öğrenmek sağır bireylerle iletişimde olmak isteyen kişiler için önemli bir adımdır.

İlk başlarda bağımsız bir dil olarak görülmeyen TİD'in oldukça eski bir tarihi bulunur. Tarih içerisinde diğer işaret dillerine benzer biçimde TİD de bağımsız bir dil olarak görülmemiş ancak özel çabalarla birlikte standartlaştırılmıştır. Son dönemdeki gelişmelerle birlikteyse, dünyadaki temel standartlara sahip birkaç işaret dilinden biri haline gelmiştir. Ayrıca dernek ve federasyonlarla birlikte kendi kültürlerini tanıyan ve kabul eden bir sağır toplumu oluşmuştur. İşaret dili çalışmalarının Türk sağır toplumunun kendi kültürünün köklerini anlayabilmesi ve bu çalışmaların işaret dili çevirisi ya da altyazılı ile engelsiz erişim ile

kurgulanmasının önerilmesi açısından çalışma önemlidir (Oral ve Akalın 2024: 5).

TİD, Türkçe alfabenin büyük yazımındaki ikonik gösterimine dayalı 29 harften oluşur ve 2 el kullanır. Türkçeden daha az sözcüklü bulunsa da TİD'in kendine has dil yapıları ve deyimleri vardır. Yeni sözcüklere karşı uzlaşımsal olarak yeni işaret oluşturulabilir. Eş seslilik, eş anlamlılık ve zıt anlamlılık gibi özelliklerine sahiptir. Bölgesel olarak işaretler değişip değişkeler oluşturabilmektedir. Örneğin KIRMIZI işareti Ankara'da farklı İstanbul'da farklı gösterime sahip olabilmektedir. Aynı zamanda işaretler çokanlamlılık taşıyabilir. Örneğin ANTALYA, PORTAKAL, PORTEKİZ işaretlerinin gösterimi aynı biçimde yapılmaktadır. Bu işaretlerin ayırdımı için dudak hareketleri, mimik, bağlam gibi diğer parametreler önem taşımaktadır. Etnik köken, cinsiyet, yaş tıpkı konuşma dillerinde olduğu gibi TİD'de de farklılıklara yol açmaktadır. (Oral 2016: 71-78).

Türk İşaret Dili'nin toplumsal boyutu, tarihsel olarak Türkiye'deki medeniyetlerle birlikte şekillenmiştir. Osmanlı döneminde saraylarda ve mahkemelerde işaret dilinin kullanıldığına dair bulgular, bu dilin köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir (Akalın 2023). Modern anlamda sağır eğitimiye, 19. yüzyılın sonlarında başlamış ve sağır bireyler zamanla kendi iletişim biçimleri, kültürel değerleri ve sanatsal etkinlikleriyle özgün bir alt kültür oluşturmuştur. Günümüzde Sağır toplumu hem TİD'i hem de Türkçeyi farklı düzeylerde kullanan iki dilli bireylerden oluşur. TİD ve Türkçe arasındaki etkileşim, işaretlerin biçimsel ve sözlüksel yönlerinde de kendini gösterir (Dikyuva vd. 2015: 93). Bu nedenle TİD'in sözlükleştirilmesi sürecinde, sağır toplumunun tarihsel gelişimini, kültürel özelliklerini ve iki dillilik dinamiklerini dikkate almak, sözlüklerin hem dilbilimsel hem de toplumsal açıdan temsil gücünü artıracaktır.

Türk İşaret Dili'nin sözcüklüdeki sınırlılığa rağmen gösterdiği üretkenlik, onun canlı ve gelişime açık bir doğal dil olduğunu ortaya koymaktadır. Deyimler, yeni işaret üretimleri, çokanlamlılık ve değişkeler gibi dilsel özellikler, TİD'in hem iç dinamiklerinin hem de toplumsal bağlamla olan ilişkilerinin zenginliğini yansıtır. İşaretin anlamını belirleme konusunda bağlam, mimik, dudak hareketi gibi görsel-uzamsal tamamlayıcı öğelerin rolü, bu dilin çok katmanlı yapısını ortaya

koyarken, sosyolojik değişkenlere bağlı çeşitlilik de TİD'in toplumsal gerçeğe duyarlılığını açıkça göstermektedir.

3.4. SÖZLÜK VE SÖZLÜK BİLİM

Sözlük *Güncel Türkçe Sözlük*'te şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bir dilin bütün zamanlarda veya belli bir çağda kullanılmış kelimelerini, kelime gruplarını deyim ve atasözlerini genellikle alfabe sırasına göre alarak sözcük türünü, okunuşunu, yabancı kökenliyse hangi dilden geldiğini, kullanım alanlarını gösterip tanımlarını yapan, varsa başka dillerdeki karşılıklarını veya Türkçe karşılıklarını veren, örnek cümlelerle destekleyen eser; kamus, lügat”. Bu tanım düşünüldüğünde, sözlükler madde başlarını belli bir sıraya göre dizilmiş ya bütün alanlarda ya da bazı özel alanları kapsayan başvuru çalışmaları olarak da tanımlanabilir. Tanımların genelinde konuşma dili sözlüklerinin ele alınıp o şekilde temellendirildiği açıktır. Ancak doğrudan işaret dili kastedilmese de tüm sözlükler bir dilin söz varlığını madde başları haline getirerek oluşturulan öğretici ve standartlaştırıcı çalışmalardır.

Sözlük bilim alanına yönelik yapılan çalışmalarda “leksikografi” ve “leksikoloji” olmak üzere iki temel terim öne çıkmaktadır. Bu iki kavramın Türkçeye aktarımı sürecinde terminolojik bir belirsizlik yaşandığı görülmektedir. Vardar, bu iki kavramı farklı disiplinler olarak tanımlar. *Lexicography* sözlük yapımıyla ve bu etkinliğe ilişkin yöntemlerle ilgilenen uygulamalı sözlük bilim dalı olarak tanımlanırken *lexicology* ise bir dildeki sözlüksel birimleri ve bunların kuramsal incelemesini yapan bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Vardar 2002: 184).

Sözlük yazımıyla ilgili araştırmalarda sıklıkla karşılaşılan “sözlük bilgisi” (leksikography) ve “sözlük bilimi” (leksikoloji) terimleri hem kuramsal hem de uygulamalı sözlük çalışmalarında birbirinden ayrılması gerekir. Ancak bunlar, Türkiye'deki kaynaklarda çoğu zaman iç içe geçmiş kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Akalın'a (2010: 163-164) göre, Türkçede “sözcük bilimi”

(lexicology) ve “sözlük bilimi” ya da “sözlük bilgisi” (lexicography) terimleri hem tarihsel hem de kavramsal düzeyde birbirine karışmış biçimde kullanılmaktadır. “Sözcük bilimi” bir dilin söz varlığını oluşturan birimleri, bunların anlamları ve dil içindeki ilişkilerini inceleyen kuramsal bir alanı ifade ederken “sözlükçülük” ya da “sözlük bilgisi” ise sözlük hazırlama, yazma ve düzenleme süreçlerini kapsayan daha çok uygulamalı bir alanı tanımlar. Bu bağlamda sözlükçülük, sözcük biliminin bir alt dalı olarak değerlendirilir. Ancak, Akalın (2010: 164) özellikle Türkçe terimlerdeki çeşitliliğe ve eş anlamlılık algısına dikkat çekerek “sözlük bilimi”, “sözlük bilgisi”, “sözlükçülük”, “kelime bilimi” ve “sözcük bilimi” gibi terimlerin farklı kaynaklarda aynı kavramlar için dönüşümlü olarak kullanıldığını belirtmekte ve bu durumun kavramsal netlik açısından sorun yarattığını vurgulamaktadır.

Bu kavramsal belirsizlikler, yalnızca genel dil sözlüklerinde değil, işaret dili gibi görsel-uzamsal nitelik taşıyan dillerin sözlük tasarımlarında da ciddi karşılıklara yol açabilir. İşaret dili sözlükçülüğü, sadece işaretlerin sözcüksel karşılıklarını değil, aynı zamanda çokanlamlılık, eş dizimlilik, kullanıma dayalı değişiklikler ve bağlamsal anlama dair boyutları da içermektedir. Dolayısıyla, işaret dili sözlüklerinin hem kuramsal düzlemde dilin yapısal özelliklerine dayandırılması hem de uygulamalı sözlükçülük ilkeleriyle uyumlu biçimde tasarlanması gerekir. Bu anlamda, Akalın’ın (2010: 165-166) sözlükçülüğün hem bir bilim hem de bir sanat olduğu yönündeki vurgusu, işaret dili sözlükçülüğünde de işaretlerin sunuş şekilleri, kullanıcı merkezlilik ve madde başı düzenleme açısından özel önem taşır. Kavramsal açıklık sağlanmadan, işaret dili için geliştirilecek sözlüklerin kuramsal ve teknik temelleri zayıf kalacaktır. Çünkü işaret dili sözlükleri de sözlüksel birimlerin seçimi ve düzenlenme ilkeleri açısından hem kuramsal hem uygulamalı bilgiye dayanır. İşaret dili sözlükleri, yalnızca belirli işaretlerin görsel sunumu değildir. Aynı zamanda işaretlerin bağlamsal kullanımı, değişiklikleri ve dilbilgisel özellikleriyle ilişkili bilgileri de içermelidir.

İşaret dilleri görsel, çok katmanlı ve eşzamanlı bir dil yapısına sahip olmaları nedeniyle, klasik sözlük modelleriyle açıklanamayacak özellikler sergiler. Bu durum, işaret dili sözlüklerinin yalnızca sözcük–anlam eşleştirmesi yapan araçlar olarak değil; hareket, konum, yüz ifadesi ve bağlam gibi çoklu bilgileri bütüncül biçimde sunan kendine özgü sözlük türleri olarak ele alınmasını zorunlu kılar.

Dolayısıyla işaret dili sözlük bilimi, sözlük bilimin hem kuramsal hem de uygulamalı boyutlarını yeniden düşünmeyi gerektiren bir alan olarak ortaya çıkar. İşaret dili sözlükleri, kullanıcı profili (sağır bireyler, işaret dili öğrencileri, çevirmenler), bilgi türleri ve erişim yolları bakımından sözlük bilimsel kuramların sınırlarını genişletir. Tezde ele alınan işaret dili sözlükleri de, sözlük bilimin yalnızca mevcut sözlükleri tanımlayan bir alan olmadığını göstermektedir. Yeni sözlük türleri için kuramsal ve uygulamalı yöntemler üreten dinamik bir disiplin olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple tezde genel sözlük bilim ilkeleri yerine işaret dilinin sözlük bilim çalışmalarına yoğunlaşmıştır.

3.5. SÖZLÜKSELLEŞME

Akalin'ın belirttiği gibi sözlükselleşme bir sözcük türetme yöntemi değildir. Sözlükselleşme bir süreç içerisinde gerçekleşir ve dillerin söz türetim yollarıyla sözcüklerin yaygınlaşmasını daha sonrasında bu sözcüklerin sözlüklere geçişini kapsayan bir süreçtir (2014: 840). Taşçı'ya göre ise sözlükselleşme bir sözcüğün dili konuşan kişilerce kullanılmaya başlanması durumudur (2016: 187). İşaret dillerinde ise sözlükselleşme aynı düzlemde tanımlanabilir ancak konuşma diline göre süreçler değişiklik gösterebilir. İşaret dilinde ise sözlükselleşme işaretlerin dilin (lexicon) *sözlükçesinde* yerleşmesi ve sabit hale gelmesi olarak tanımlanabilir. İşaret dillerinde bu süreç, genellikle doğal dillerle benzer şekildedir, ancak işaret dilinin doğası gereği görsel-uzamsal bir yapıda gerçekleşir.

Sözlükselleşmenin konuşma dilinden ayrılan boyutu ise sözlüksel olmayan işaretler veya jestlerdir. Burada jestten kastedilen, anlam ve biçim açısından çok veya asgari düzeyde yerleşmiş herhangi bir iletişimsel ve bedensel eylemdir. Bu, el ya da el dışı hareketlerle olabilmektedir. Jestlerin işaret olarak algılanması ve doğru yorumlanması bağlama bağlıdır. Jestler işaret dillerinde ve konuşma dillerinde birçok işlevi yerine getirebilir. Bir fiil ya da ismin yerine geçebilir, isimlerin ve fiillerin anlamını artırabilir ya da değiştirebilir, konuşmacının duygusunu ya da tutumunu değiştirebilir ve ifade edebilir, söylemi ve etkileşimi artırabilir (Johnston 2012: 166). İşaret dilleri yalnızca ellerle yapılan biçimleri değil, kaş hareketlerinden baş pozisyonuna, dudak şekillerinden gövde eğimine kadar birçok bedensel ögeyi sözlüksel birim haline getirebilir. El dışı unsurlar çoğu zaman işaretin anlamının ayrılmaz bir parçasıdır ama el şekilleri kadar kolay biçimlendirilebilen grafik sembollerle gösterilemezler. Bu nedenle sözlüklerde gösterimleri konusunda çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

3.6. SÖZ YAPIMI

İşaret dili sözlük biliminde söz yapım süreçlerinin ele alınması, işaretlerin biçimsel ve anlamsal örgütlenişini bütüncül biçimde ortaya koymak açısından önemlidir. İşaret dillerinde yeni işaretlerin türetilme biçimleri kavramsal alanların nasıl yapılandırıldığını gösterir. Bu nedenle türetme, birleştirme, ödünçleme gibi söz yapım mekanizmalarının sistematik olarak tanımlanması, sözlük maddelerinin daha tutarlı biçimde betimlenmesini imkânı sunar. Söz yapımı süreçlerinin açıklanması işaret dili araştırmalarında biçim-anlam ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar.

Dillerdeki söz yapım yöntemleri bir dile üretken olma fırsatı ve kendi sözlüğünü genişletme olanağı sağlar. Bu durum işaret dillerinde de konuşma dillerinde olduğu gibi kullanılır. İşaret dili sözlüklerinin söz yapımı ile genişleyebileceği birçok yolu bulunmaktadır. Sözcüksel uzanım, ekleme, birleşme ve ödünçleme bunlardan bazılarıdır. Burada tüm söz yapım yöntemleri anlatılmayacaktır.

Ancak sözlük çalışmaları ve işaret dilinin bazı temel özelliklerini daha iyi kavrayabilmek adına bazı söz yapım yöntemlerinden bahsedilecektir.

Ödünçleme konuşma dillerinde de yaygın olarak bulunur, ancak işaret dilinde ödünçlemenin kendine özgü özellikleri vardır. İşaret dilleri bazen ödünç almak için konuşma diline uzanabildiğinden, ödünç alma süreci de bir konuşma dilinden diğerine ödünç almaktan farklı özelliklere sahiptir. Diğer dillerle düzenli temas halinde olan konuşma dilleri genellikle onlardan ödünç sözcükler alır. Bu durum işaret dillerinde de aynıdır. Diller birbirleriyle temas ettiklerinde yapıları ödünç alabilirler. Ama işaret dilinde farklı olan konuşma dillerinin kelimelerinin ağızla yoluyla alınması ve konuşma dilinden kelimelerin parmakla yazılmasıdır (Sandler ve Lillo-Martin 2006: 94-96). İşaret dillerinde ödünçleme yolları olarak el alfabesinin kullanımları, ağızla, konuşma dillerinden sessel ve anlamsal benzerlik dolayısıyla alınan ödünçlemeler, diğer işaret dillerinden alınan ödünçlemeler olarak sayılabilmektedir (detaylar için bkz. Dikyuva vd. 2015, Tözluyurt 2020).

El alfabesi tarih içinde kendiliğinden oluşmuş dilsel iletişim kanallarıdır. El alfabesi, Sağır toplumu çevresindeki duyan topluluğun dilindeki sözcükleri ifade etmek ve aktarmak için kullandıkları dil dışı kodlardan bir tanesidir. Dilin doğal olmayan yapısından gelmelerine rağmen anlamlı birer yapı oluşturmuşlardır. İşaret dilleri doğal olarak oluşmalarına rağmen el alfabesi insanlar tarafından bilinçli oluşturulmuştur (Taşçı 2016: 184-186). El alfabesi ile söz yapım süreci ise şu şekilde oluşmaktadır. Bazı kavramların konuşma dilindeki harfleriyle dile aktarılmaktadır. Bazen de sadece baş harfiyle ya da hem baş harf hem bir işaretle birleştirilerek aktarılması ile oluşmaktadır. Örneğin TİD'de DOLMUŞ işaret sadece D harfinin kodlanmasıyla yapılmaktadır. Ya da MECLİS işaretinin M+SALON ile verilmesi gibi (Taşçı 2016: 201). Zamanla bu biçimin bütüncül, akıcı bir işarete dönüşerek sözcüğünün kalıcı bir parçası haline gelmesidir. Bu süreç hem ödünçleme hem de söz türetme işlevi görerek işaret diline yeni sözcüklerin kazandırılmasını sağlar Böylelikle işaret dillerinin söz yapım süreçlerinden biri haline gelmişlerdir.

İşaret dillerinde söz yapım yolları dilin üretkenliğini belirleyen temel mekanizmalardan biridir. Ödünçlemelerin, birleşiklerin ve el alfabeti temelli biçimlerin kalıplaşması, işaret dilinin hem görsel hem yapısal zenginliğini yansıtır. Bu süreçlerin incelenmesi, TİD sözlüklerinin yalnızca biçimsel değil, kültürel ve etkileşimsel yönlerini de anlamak açısından önem taşır.

3.7. AĞIZLAMA

Ağızlama (Mouthing) işaret dillerinin kendine ait bir özelliğidir. İşareti yapılan sözcüğün ağızdan bir ses çıkartmadan konuşma dilinde söylenmesi bazen ilk hecesinin söylenmesi ve şekillendirilmesi anlamına gelir ve ağızlama işaret dillerinde çok sık kullanılır. Doğal bir işaret dilinde her iki işaretin birinde ağızlama meydana gelmektedir (Ebbinghaus ve Hessmann 2001: 41). Ağızlamaların işaret dillerinde işlevleri bulunmaktadır. İşaretlerin anlamının daha net anlaşılması için ağızlama kullanılabilir. Çünkü bazı işaretler için birden fazla anlamı karşılaması durumu vardır. Örneğin TİD'de KAYNANA ve ZOR sözcükleri aynı işaretle kodlanır. Bunu ayırmak için ağızlama kullanılır.

Konuşma dilinde kullanılan kelimelerin görsel olarak tanımlanması hatalara açık bir çıkarım sürecidir. Dudak şekillerinin doğru yorumlanması için yeterli ipuçlarına ihtiyaç vardır. Elle yapılan işaret, dudak hareketlerinin olası anlam aralığını sınırlar ve böylece kelime tanımlama sürecine rehberlik eder. Genellikle ikonik işaretlerin anlam kapsamı altta yatan görüntü tarafından verilir (König vd. 2004: 401). Bazı durumlarda işaretlerde ikoniklik anlamsal olarak belirsizdir ya da kişiseldir. Örneğin ÇAY işaretinde kaşık karıştırma işareti seçilir. Çayı şekersiz içmeme ya da karıştırmama seçenekleri düşünülmez. Çayın birçok özelliğinden sadece bu seçilmiştir. Başka bir örnekte ise kahve için sadece Türk kahvesi fincanı gösterimi yapılır. İkonik olarak üretilmiş bir işaret biçiminde, farklı ağızlama yapılmış kelimelerle kombinasyonu, farklı ve daha spesifik anlamlar ifade etmek için kullanılabilir (König vd. 2004: 383). Bu yönüyle ağızlama işaretleri ayırt edici özelliğe sahiptir.

Ağızlanmanın bir başka boyutu ise işaret dillerinin el alfabesi kullanımıyla birlikte yapılmasıdır. Örneğin TİD’de parmak alfabesiyle K yapılmasına eşlik olarak ise “mee” şeklinde ağızlanma yapılmasıyla KUZU işaret ortaya çıkmaktadır. Türkçe “kuzu” sözcüğünün ilk sesi k ile Türkçe melemenin yansıma sözcük biçiminin birleşmesiyle ağızlanmanın ses yansımalarını da iletebildiği görülmektedir (Göksel ve Pfau 2017: 103).

Ağızlanmanın sözlüklere yansıması farklı dinamikler gösterir. Çeviri esnasında özellikle terim sözcüklerinde yeni bir işaret kodlanırken eşzamanlı biçimde kendine özgü çevirilere yol açmaktadır. Genellikle ortaya çıkan bu biçim morfolojik olarak ilgisiz işaretlerin konuşma dilindeki terimle ağızlanma yapılmasıdır. Ağızlamayı el işaretleriyle birleştirmek işaret dillerinde hem bireysel hem resmî iletişimde çok eskiden beri kullanılan bir dilsel özellik ve ekonomik bir yoldur. König, bu çevirilerde çıkan eşzamanlı sözcükleri, bağımsız sözlükbirimler olarak kabul edilmediğini belirtir (2004: 384). Buradaki işaretler ağızlanma ile yapılan sadece o anda gerçekleşen çeviri işleminin faydasını artırmak amaçlı yapılan sözcük türetme eylemidir.

Ağızlanmanın tanımlanması ve işlevlerinin ortaya konması, işaret dili sözlük bilimi açısından yalnızca dilsel bir ayrıntının betimlenmesi değil, aynı zamanda madde başı oluşturma, anlam ayrımı yapma süreçleri için kritik bir gerekliliktir. Sözlüklerde ağızlanmanın nasıl kodlandığı, ne kadar ayrıntılandırıldığı ve maddelemeye nasıl yansıtıldığı, sözlüğün hem dilsel doğruluk hem de kullanıcı erişilebilirliği açısından genel kalitesini doğrudan etkileyebilmektedir.

4. BÖLÜM İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİ

Sözlük tanımlarına, sözlük bilim ve sözlükçülük kavramları arasındaki farklar ve temel kavramlardan sonra ise sözlüklerin işaret dili açısından önemi de birçok çalışma tarafından ele alınır. Örneğin Stokoe, sözlüklerin öneminden bahsederken herhangi bir dilin tüm söz varlığını kapsayan bir sözlüğün yayınlanmasını manşet haberi değerinde bir durum olduğunu belirtir (1994). Bunun sebebin ise sözlüklerin, yüz binlerce İngilizce kelimeyi İngilizce ifadelerde ve cümlelerde tanımlayarak bu dili diğer herhangi bir kitabın yapabileceğinden daha eksiksiz bir şekilde göstermesi olarak açıklamaktadır. Ayrıca Stokoe göre sözlük, yalnızca kelimelerin ya da işaretlerin listesi değildir. Bir kültürün, bir topluluğun ve bir iletişim biçiminin hafızasıdır (Stokoe 1993: 156). Stokoe, konuşma dili sözlüklerinin önemini işaret dili sözlüklerine kadar genişletir, çünkü bu sözlükler, işaret dili kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu düşünce araçlarını tanımlamanın ve düzenlemenin ötesinde, dünyaya sağır işaretçilerin mantık ve hassasiyetle işaret dillerinde düşünebileceklerini gösterebilir ve işaret dili hakkında bilgisi olmayan insanların sağır toplum ve işaret dilleri hakkında sahip olduğu yanlış fikirleri yok edebilirler (Stokoe 1994: 331). Örneğin *Namibya İşaret Dili* (NSL) sözlüğünün yazma amacı belirtilirken, İnsanların NSL'nin İngilizce gibi gerçek bir dil olduğunu bilmelerini istiyoruz ibareleri gözlemlenir. Bu sözlükte, "Sağır Namibyalıların kültürleri ve işaret dilleriyle gurur duymalarını ve işiten insanların kültürümüze ve işaret dilimize saygı duymalarını istiyoruz" ifadeleri kullanılmıştır (Stokoe 1994: 345). Bu açıdan yakın zamanda gelişen işaret dili sözlükleri işaret dillerinin anlaşılması ve gerçek bir dil olduğunun kabulü için sembolik bir anlam da taşır. Bu açıdan İşaret dili sözlükleri yalnızca madde başının anlamını açıklayan bir metin ya da yazılımdan çok daha fazlasıdır. Sözlüğün boyutu, kullanılan kâğıt ve kapağı ve kullanılan web tasarımları, sözlüğü yapılan dilin statüsüne katkıda bulunur. *İtalyan İşaret Dili*'nin (LIS) sözlüğünün girişinde Radutzky, sözlüğün amaçlarından birinin "gerçek bir dil olarak kabul edilmeyen İtalyan İşaret Dili'nin statüsünü yükseltmek" olduğunu belirtir (1992: 9). Gerçekten de Radutzky'nin sözlüğünün resmi açılışında,

Roma'daki İtalyan İşaret Dili üzerine araştırma grubunun Sağır başkanı, sözlüğü güzel ve hacimli yapan 2.500 maddelik ağır bir kâğıt seçtiği için ona teşekkür etmiş ve gurur durduğunu söylemiştir (Lucas 2003: 325).

İşaret dili sözlükleri, işaret dillerinin standartlaştırılması için de özel görevlere sahiptir. Dünya üzerinde standartlaşmış işaret dili sayısı oldukça sınırlıdır ve bu diller de farklı değişkelere sahiptir. Sözlüklerin madde başı seçimiyle birlikte özel işaretler standartlaştırılma yolunda öne çıkar. Örneğin Collins-Ahlgren, Yeni Zelanda İşaret Dili'nin sözlüğünün hazırlama sürecini anlatırken, hazırlayanın niyeti ne olursa olsun dil kullanıcılarının sözlükleri nasıl gördüklerini ifade eder: "Bir işaret sözlüğünün hazırlayıcısı, onun kuralcı olmaktan çok betimleyici olduğunu beyan etse bile, genel halk onu standart ve dolayısıyla kuralcı olarak görür. Sonuç olarak, hazırlayıcı varyasyonlardan hangisinin 'doğru' olduğuna karar vermelidir, çünkü genel halk bu formu standart olarak algılayacaktır." (Lucas 2003: 325).

Yukarıda bazı ülkelerin işaret dili sözlüklerinin giriş bölümlerinden alınan ve işaret dili sözlüklerinin önemini ve amacını belirten sözlük yazarlarının ifadelerin göstermeye çalışıldı. Buradan anlaşıldığına göre, işaret dili sözlüklerinin ve bugüne gelinene kadar yapılan sözlüklerin yapılma amaçları, sağır toplumunun dillerinin konuşma dili sözlüklerinden farkı olmadığını ve gerçek birer dil olduklarının kanıtlanmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sağır toplumu hakkında insanların yanlış düşüncelerini yok etmek işaret dilinin itibarını artırmak ve dili standartlaştırmak bir başka gayelerindedir. Yukarıda adı geçen sözlüklerin dışında farklı amaçlar doğrultusunda oluşturulan ve farklı sözlük türü olma niteliği taşıyan sözlükler de oluşturulmuştur. Örneğin Amerikan İşaret Dili'nin tarihsel gelişimini ve Fransız İşaret Dili (LSF) ile olan bağlantılarını sistematik biçimde ele alan *A Historical and Etymological Dictionary of American Sign Language* (Shaw ve Delaporte 2014), işaret dili sözlükçülüğü açısından örnek teşkil eden özgün bir çalışmadır. Yaklaşık 500 işaretin kökenini ve anlam gelişimini belgeleyen sözlük, yalnızca sözlüksel içerik sunmaz aynı zamanda işaretlerin sosyokültürel, fonolojik ve etimolojik yönlerini de analiz eder. Sözlük, Fransız İşaret Dilinin 18. ve 19. yüzyılda l'Épée, Sicard, Pélissier

metinlerine, 19. ve 20. yüzyıl Amerikan kaynaklarına ve geniş çaplı saha çalışması verilerine dayanmaktadır. Özellikle Fransa'daki Chambéry ve Saint-Laurent-en-Royans gibi bölgelerden toplanan LSF değişkeleri, ASL'deki birçok işaretin kökenini aydınlatmakta kullanılmıştır.

İşaret dili sözlüklerinin oluşturulma süreci bazı zorluklar içerir. Aslında dil politikası ve eğitim açısından işaret dili sözlüklerinin önemine rağmen, araştırmacılar tarafından incelenen birçok dilin temel sözlüğünün tanımlandığı bir sözlük yoktur (Fenlon, Cormier, Schembri 2015). Bunun en önemli sebepleri arasında (i) işaret dillerine özgü bir standart ve kabul görmüş notasyon sistemlerinin olmaması, (ii) derlem çalışmalarının sınırlı ve başlangıç aşamasında olması ve (iii) veri toplama ve notlandırmadaki zorluklar sayılabilir (Önal ve Makaroğlu 2021: 194). Bunun yanında sözlüğü oluşturan kişiler de sözlük bilim yöntemi açısından zorluklara sahiptir. Zwitserlood bu durumu şu şekilde ifade eder: "Sözlük bilimcilerin hayatı kolay değildir. İşaret dili sözlük bilimcilerinin hayatı hiç kolay değildir". Çünkü tüm sözlük bilimcilerin karşılaştığı zorluklara ek işaret dili sözlük bilimcileri ek bir dizi zorlukla karşılaşır. Zwitserlood, bu zorlukları makalesinde şu şekilde sıralamıştır. Birincisi, işaret dilleri için bir yazım veya imla şimdilik yoktur. Birkaç işaret gösterim sistemi geliştirilmiş olsa da hiçbiri genel olarak kabul görmemiştir. İkinci olarak, neredeyse tüm ülkelerde işaretlerin anlamlarının ve gramer özelliklerinin çıkarılabileceği ve sıklıklarının hesaplanabileceği yalnızca birkaç işaretli kaynak bulunmaktadır. Üçüncüsü, işaret dilleri birçok konuşma dilinden işaret diline, işaret dili ve konuşma dili arasında karşılıksız ve karmaşık kelime listeleri olmadığından kelimesi kelimesine veya kelimesi işaretine bir çeviri yapmak genellikle oldukça zordur. Son olarak, işaret dili sözlük yazarları, profesyonel olmayanlar tarafından hazırlanan işaret dili sözlüklerinin yetersiz derlenmesi durumunu düzeltilmesinin üstesinden gelmek zorundadır (Zwitserlood 2010: 443). Görüleceği üzere işaret dili sözlük bilimi konuşma dilinin sözlük biliminden farklı sorunlara da sahiptir. Bu açıdan biz, bu zorlukları da göz önünde bulundurarak ilerleyen bölümlerde TİD sözlükçülüğünü ele alacağız.

İşaret dili sözlüğü oluşturmanın tarihsel döngü içerisinde de zorlukları bulunmaktaydı ve ilk sorunlar daha sonra oluşturulacak sözlüklerin sorunlarının azalmasında öncü olmuştur. Arnaud bu sorunları şu şekilde sıralamıştır: İşaretleri oluşturmak, standartlaştırılmış bir işaret dili oluşturmak, bir işaret dili sözlüğü için bir formatı kurgulamak ve kitabın otoritesini bir topluluğun dili için referans olarak kurmaktır (Arnaud 2019: 43). Buradaki referans kavramı da işaret dili sözlükçülüğüne özgü bir durumdur. İşaret dilleri içerisinde standartlaşma az olduğu için yeni yazılacak sözlük, sağır toplumu tarafından da kabul görmelidir.

Göstergebilim ve dilbilimin henüz çok gelişmiş alanlar olmadığı bir dönemde, bir işaret dili sözlüğü oluşturmak, işaretlerin rolü üzerine düşünmek ve işaret dilinin nasıl işlediğini incelemek anlamına geliyordu. İşaret dilindeki bir işaret, konuşma dilindeki bir kelimeyi birebir karşılıyor muydu? Kâğıt üzerinde nasıl resmileştirilmelidir? İşaret dili sözlükleri epistemolojik, biçimsel, dilbilimsel ve eğitimsel boyutlarla aynı anda ilgilenmek zorundaydı ve destek için konuşma dili sözlüklerine fazla yaslanamazlardı. Oluşturulan işaret dili sözlükleri, bilginin dolaşımı ve benimsenmesi için tamamen yeni bir alan açmıştır (Arnaud 2019: 43). Bu açıdan düşünüldüğünde araştırmacılar birden fazla alanla uğraşmak zorundalardı. Ancak bu sorunların birçoğu tarihsel süreçte aşıldı ve önemli işaret dili sözlükleri yazıldı. Bir sonraki bölümde dünya genelindeki önemli işaret dili sözlükleri ve onların oluşum tarihleri ele alınacaktır.

4.1. İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİNİN TARİHİ VE GELİŞİMİ

İlk işaret dilleri sözlükleri yalnızca dilin sözlüğünü tanımlama amacına hizmet etmemiştir. Bu sözlükler Sağır toplulukların çoğu için, iki dilli eğitimin ilerlemesinde ve sağır insanların anayasal haklarının kullanılmasında güçlü araçlar olarak kullanılmıştır. Bunun yanında bu yayınlar sosyal öneme de sahiptir. İşaret dili sözlüklerine yapılan birçok sözlük girişi, amaçlarının gerçek bir dil olarak kabul edilmeyen işaret dilinin statüsünü yükseltmek olduğundan

bahseder (Schermer 2006: 323). Buradan görüleceği üzere işaret dili sözlükçülük tarihi hem dilbilimsel hem de sosyal bir öneme sahiptir. Bu bölümde ele alınacak işaret dili sözlükçülüğü tarihi, alan yazının geçirdiği bu ikili görünümü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Şimdiye kadar bilinen en eski işaret dili sözlüğü Schermer'in belirttiği üzere John Bulwer tarafından 1644'te üretilmiştir. Fakat 1956 yılına kadar gerçek manada işaret sözlük bilimine ve ilkelerine dayanan sözlük üretimi başlamamıştı. Bu tarihte yazılan *Hollanda İşaret Dili Sözlüğü* işaret dili araştırmacılarınca ilk sözlük sayılır. Bu sözlük, işaret dili araştırmacıları için ilham kaynağı olmuştur. Yukarıda bahsedilen tarihe kadar çoğu işaret dili konuşma dilleriyle karşılaştırılabilecek tam teşekküllü ve gerçek diller olarak kabul edilmiyordu (Schermer 2006: 321). Aslında bu koşulu sağlayan en önemli yapılar sözlüklerdi. Çünkü Schermer, bir ülkede işaret dili araştırmaları gelişmeye başladığında, genellikle ilk büyük görev olarak sözlük derlemenin birincil amaç olduğunu belirtir (Schermer 2006: 321). Sözlüğü yapılan dil, gerçek birer dil olarak kabul edilip saygı duyulurdu. İşaret dilleri uzun bir süre boyunca alt iletişim sistemleri olarak görülmüş olsa da geçmişte çeşitli basit işaret sözlükleri derlenmiştir. Bu sözlükler genel olarak, konuşma dilinde iletişimin başarısız olduğu durumlarda sağır öğrencileriyle ya da sağır çocuklarıyla işaretlerle iletişim kurmaya ihtiyaç duyan öğretmenleri ve ebeveynleri hedef almıştır. Bu sözlüklerin çoğu öğretmenler, sosyal yardım görevlileri ve dini tarikat üyeleri tarafından oluşturulmuştur ve bu diller sadece iki dilli kelime listeleridir. Bu denemelerde işaret hakkında bilgi verilir ve kelime başına birden fazla işaret çevirisi verilmesi yaygın bir yöntem değildi. Bu sözlükler zorunlu olarak tek yönlü, konuşulan dilden işaret diline doğru ve alfabetik ya da tematik olarak sıralanmıştır (Zwitserslood 2010: 444). İlk işaret dilinin sözlüklerinin vasfı genel olarak önce dilin varlığının kanıtlanması daha sonra ise sağır bireylerle iletişim kurma amaçlı yapılan kelime listelerinden ibarettir.

İşaret dilleri doğal diller olarak daha fazla kabul görmeye başladığında ve bunları öğrenme ihtiyacı arttığında, işaret ve işaretler hakkında daha fazla bilgi içeren sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca, belirli gruplar kullandıkları jargon

için işaretler içeren sözlükler talep etmiştir. Örneğin hayvanlar ve bitkiler, uyuşturucu kullanımı ve akıl sağlığı hizmetleri alanlarında basılı sözlükler ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sözlükler tipik olarak 'x işaret dili sözlüğü' olarak adlandırılırsalar da (burada x bir ülkeyi temsil ediyor), iki dilli ve birkaç istisna dışında tek yönlüdürler. Çoğu sözlük hala bir kelimeyi bir işaretle eşleştirmekte ve işaretler hakkında çok az bilgi içermektedir (Zwitserlood 2010: 444). Bu nedenlerden işaret dili sözlükçülük çalışmaları hız kazanmıştır ve gelişen araçlarla birlikte daha kapsamlı sözlükler ortaya çıkmıştır. Örneğin yeni yöntemlerin gelişmesiyle birlikte el şekline ve tek veya çift eli olup olmadığına göre bir arama sağlayan sözlük türü yayımlanmıştır. Türünün ilk örneği ise ASL üzerine dil araştırmalarının öncüsü William Stokoe tarafından derlenen ve 1965 tarihli ASL sözlüğü sayılır (Baker vd. 2016: 182).

Stoke'un sözlüğünün yayımlanmasıyla birlikte Avrupa işaret dilleri adına yeni çalışmalar hız kazanır. İlk işaret dili sözlüklerinin neredeyse hepsi kitap biçiminde yayınlanan işaret dili sözlükleridir ve çoğu iki dilli sözlüklerdir. Bu sözlükler, genellikle konuşma dilinden yazı diline çevrilmiş işaretlerden oluşur. Burada oluşan büyük sorunlar, işaret dilleri için imla eksikliğinden kaynaklanmaktadır. 1970'lerde ve 1980'lerde üretilen işaret dili sözlüklerinin çoğu, tek yönlü iki dilli sözlüklerdir (O'Rourke 1978; Sternberg 1981; Schermer vd.1988). Kitap biçimindeki en gelişmiş iki yönlü ve iki dilli sözlüklere örnek olarak *Auslan Sözlüğü* (Johnston 1989), *İngiliz İşaret Dili Sözlüğü* (Brien 1992), *İtalyan İşaret Dili Sözlüğü* (Radutzky 1992) ve *Fin İşaret Dili Sözlüğü* (Malm 1998). Yukarıdan bahsedilen sözlükler tarihteki ilk işaret dili sözlükleri olarak sayılabilmektedir.

Çek İşaret Dili sözlüklerinin de tarihi oldukça eskidir. Sözlüklerinin gelişim süreci, eğitim amaçlı basit girişimlerden başlayarak zamanla daha kapsamlı ve dilbilimsel nitelikli eserlere dönüşmüştür. İlk örneklerini 1834'te yapılan sözlüklerdir. Bu sözlükler, sağır çocukların eğitiminde kullanılmak üzere hazırlanmış, işaretleri yalnızca yazılı tanımlarla sunmuştur. Bunu takip eden 1851 de hazırlanan sözlükler, çizimlerin eklenmesiyle görsellik açısından önemli bir yenilik getirmiş ve işaretlerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Ancak 19.

yüzyılın ikinci yarısında, dönemin baskın yaklaşımı olan oralizmin etkisiyle işaret dili kullanımının sınırlandırılması, sözlük çalışmalarını da olumsuz etkilemiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, işaret dili sözlükçülüğü yeniden canlanmıştır. Çekoslovakya döneminde işaretlerin birleştirilmesi ve standartlaştırılması hedeflenmiştir. Bu süreçte yayımlanan ilk kapsamlı *Çek İşaret Dili Sözlüğü* (Dictionary of Sign Speech) yüzlerce işareti yazılı açıklamalar ve görsellerle belgelemiş hem de dilbilimsel açıdan temel bir kaynak haline gelmiştir Sözlük, işaret destekli konuşmaya odaklanmaya devam etmiş ve dilbilimsel tutarlılıktan yoksun olsa da Prag'daki işaret çeşitlerini fotoğraflar ve yazılı açıklamalarla belgelemeye yönelik ilk büyük ölçekli girişim olarak kayda geçmiştir (Okrouhliková 2025).

İlk işaret dili sözlükleri olarak da sayılabilecek başka bir sözlük ise on sekizinci yüzyılın sonlarında Paris'de sağır öğrencilerin öğretmenleri olan Abbé de l'Épée ve Abbé Ferrand tarafından yapılmıştır. (Bonnal-Vergès 2008). Araştırmacılara göre, çağdaşları tarafından 'yaşayan sözlük' olarak adlandırılan Abbé de l'Épée, bir sözlük hazırlama konusunda uzun süre isteksiz davranmıştır. Bu durumun nedeni, ona göre işaretler yalnızca gelenek yoluyla aktarılabilirdi. Ona göre, işaretleri yazıya geçirmek görüldüğünden zor bir çabaydı. Bu da de L'Épée'nin sözlüğü gereksiz gördüğünün göstermektedir. Bunun yerine önceliği, sağır öğrencilerin yazılı kelimelerin anlamını tam olarak anlayabilmeleri için işaretlerle öğretimin önemini aktarmaktı. Aslında, de l'Épée'nin sözlüğü çoğu işaretin tanımını içermiyordu. Bunun yerine herhangi bir sözlükte olduğu gibi terimlerin açıklamalarını içeriyordu (Fischer 1999, 2014, Rée 1999). Sözlük Fransızca tanımların basitleştirilmiş bir şekilde yeniden ifade edilmesinden oluşuyor ve bu da kullanışlılığı konusunda belirsiz bırakıyordu (Arnaud 2019: 45).

İlk iki sözlük bilimcinin çalışmalarının devamında, üçüncü önemli eser Sicard sözlüğüdür. Sicard, Fransız Devrimi sırasında 1792'de kurulan Ulusal Sağır-Dilsizler Enstitüsü'nün ilk müdürüydü (Kennedy 2015). Bulduğu konumun kendisine sağladığı itibardan yararlanarak sözlüğünü tek başına yazma görevini üstlenmişti. Sicard'ın işaretlerinin karmaşıklığı ve uzunluğu, kullanıcıların bunları kısaltma eğiliminde olmalarına neden olmuş, bu da işaretlerin daha kısa

versiyonlarının kullanılmasına yol açmıştır ve bir sadeleştirme yoluna gidilmiştir (Arnaud 2019: 48).

Sicard sözlüğünü İmparator Napoléon'a ithaf ederek, 'bu yeni nüfusun dilinin temelini atmayı amaçlayan bir çalışma olduğunu duyurdu (Sicard 1808b). Sicard bu jestiyle bir anlamda sağır çevresini, paylaşılabilir ve tercüme edilebilecek kendilerine ait bir bilgi birikimine sahip bir nüfus olarak görmüştür. Böylelikle Sağırlar belirli bir dili kullanmalarıyla tanımlanıyordu ve sözlüğün rolü bunun temelini atmak, kaydetmek, kurmak ve istikrara kavuşturmaktı. Dolayısıyla sözlük, tüm kitapların en önde geleniydi, topluma düzen getirmek için gerekli bir adımdı, hatta yasaların bile üstündeydi (Arnaud 2019: 64).

Sicard önsözünde kendi çalışmasından memnun olmadığını belirtir. Abbé de l'Epée'nin sözlüğündeki işaret tanımlarının eksikliğini Sicard'a nasıl sıfırdan bir sözlük oluşturma görevi bıraktığını açıklar ve okuyucu için karşılaştığı zorlukları ortaya koyar çünkü tüm işaretlerin tek seferde icat etmek ne mümkün ne de gerekli olduğunu belirtir (Ree 1999 188-192). Sicard'ın bu sözleri işaret dili sözlükçülüğünde karşılaşılan sorunları göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Sicard bir işaret dili sözlüğü oluşturmanın sorunlarına ve kendi içindeki paradokslarına parmak basıyordu. Sicard, bir işaretin gerekli olması için, arkasındaki fikrin zaten iletişim akışı içinde olması gerektiğinden söz ediyordu. Bir kelimenin ne olduğunu ya da nasıl kullanıldığını bilmeyen kullanıcılar arasında geniş bir kelime dağarcığı ihtiyacı nasıl yaratılır, süregelen bir yaratım nasıl standartlaştırılır gibi sorunları derinlemesine tartışmıştır. Daha sonra Sicard, işaretleri icat etmenin meşru yöntemini ortaya koyarak işe başlamıştır. O, İşaret dilini öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkiye dayandırmıştır. Bu yüzden süreç her zaman fikirden kelimeye ve işarete doğru ilerlemiştir (Arnaud 2019: 65).

Sicard için sözlük, herhangi bir ifade aracının çok ötesinde, düşünmenin temellerini atmanın bir aracıydı ve yanlışlık ve belirsizliğe karşı en iyi önlemdi. Sağır öğrencilere iyi bir işaret sistemi sağlamak, sadece iletişimi güçlendirmek değil, aynı zamanda düşüncelerini tutarlı bir şekilde geliştirmek anlamına geliyordu. Öğretmenin rolü sadece öğrenciler tarafından icat edilen işaretleri

kaydetmek değil, öğrencilerin kelimeler arasındaki ilişkiyi taklit ederek bir işareti diğerinden oluşturmasına yardımcı olmaktır. Sicard, de l'Epée'nin mirasında, tıpkı fonolojik Fransızcada bir son ekleyerek bir sıfattan bir zarf ya da bir fiilden bir isim ve bir sıfat oluşturulabileceği gibi, bir işaretten başlayarak onu bir fiilden bir isim, bir sıfata ya da bir zarfa dönüştürmek için diğerlerini ekleyerek bir dizi işaret oluşturulabileceğini savunmuştur. Yöntemini desteklemek için sözlüğünü somut isimler, ardından fiiller, artikeller, sıfatlar, bağlaçlar, çekimler ve zarflar bölümlerine ayırmıştır (Arnaud 2019: 66). Böylelikle Sicard yalnızca sözlükçülükle değil işaret dilinin dilbilgisi ile ilgili de görüşler bildirmiştir.

Sicard, amacının sözcükleri tanımlamak yerine eyleme geçirmek (Sicard 1808b) olduğunu yazmıştır. Tanımladığı işaretler, kullanım bağlamlarını açıklayarak nesnelere aşamalı olarak karakterize etmiştir. Her bir nesne genellikle yapılan eylem ile taklit edilebilirdi, örneğin bir sandalye için 'oturmak' gibi. Ama bu taklit birçok yönüyle olabilmektedir. Bir elma, ısırma ya da soyma ve ardından yeme eylemiyle, hatta rengi ve güzel tadıyla temsil edilebilir. Ancak, tüm karmaşıklığı ve soyutluğuyla betimlemelere bakıldığında, önemli olan sıklıktır. Soyut tanımlamalar çoğunlukla genelden özele gitmeyi içeriyordu. Bunlar öğrenciler tarafından değil, mantığı ilhamın önüne koyan bir öğretmen tarafından icat edilen işaretlerdi. Aslında, de l'Epée ve Sicard tarafından ortaya konan bu yöntem, sağır öğrencilerin işaretler üretmesine neden oldu. Sonuç olarak, öğrenciler sınıf dışında sözlüktekilerden farklı olarak kendi işaretlerini kullanmaya başladılar (Arnaud 2019: 67).

Sicard'ın sözlüğünü yayınlamasından yarım yüzyıl sonra, sorunlar değişmemiştir. Öğretmenlerin yayınları genellikle uygun yüz ifadesinin anlama için kesinlikle gerekli olduğunu vurguluyordu. İşaret dili savunucuları ise yüz ifadesini anlamayı doğal bir yetenek olarak sunuyor, fizyonominin iletişimin önemli bir parçası olduğundan bahsederken, bunun bir sözlükte tanımlanmasına gerek olmadığını da belirtiyorlardı. Artan eleştirilere karşı işaret dili öğretimini savunma ihtiyacı, Abbé Laveau yazısında, işaret dilinin henüz kesin olarak yaratılmadığını, aslında ihtiyaçlar ortaya çıktıkça günlük olarak sürekli yaratıldığını ve bunun da kaçınılmaz olarak eşitsizliklere yol açtığını belirtti.

Farklı işaretler öğretilse bile, sağır öğrencilerin birbirlerini zorlanmadan anlayabileceklerini iddia etmiştir (Laveau'den aktaran Arnaud 2019: 67).

İşaret dilleri fonetik olmasa da bu sözlüklerde yazılı Fransızcanın kullanılması, işaret dilini kendi başına bir dil olarak sunmak yerine Fransızcaya hizmet eden bir dil olarak yeniden şekillendirmiştir. Sözlükler, işaret olarak bir araya getirilen hareketler hakkında fikir vermek için hala yazı dilinin alfabetik yapısını benimsiyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, iki öğretmen günlük kullanıma çok daha iyi uyarlanmış sözlüklerin tanıtımını yaptı. Brouland ve Pélissier'in sözlüklerinde çizimlerin kullanılması, dille farklı bir ilişki kurarak düşünmek için bir itici güç sağladı. Bu yeni nesil sözlükçüler niceliği değil, dolaşımdaki işaretlere ilişkin bir referans çalışmasını amaçlıyordu. Onların sundukları şey, Sicard'ın işaret diline ilişkin sözdizimsel çerçevesinin ötesine geçme ve bunun yerine işaretlerdeki dil, yani iletişimin fiziksel işaretlerde gerçekleştiği belirli yollar hakkında düşünme şansıydı. Brouland ve Pélissier için işaretleri kullanmak, kendi başına duran bir dil kullanmak anlamına geliyordu. Bugün işaretdili videolarında görülen zamansallık ve üç boyuttan yoksun olsalar bile, Pélissier ve Brouland'ın sözlükleri temsil edilen şekillere oklar ekleyerek bu zorluğu aşmaya çalışmıştır. Bunun ötesinde, işaretler bire bir olarak kelimelerin yerine geçmemeliydi. Onlara göre yapılması gereken, işaretleri sözlü telaffuzun kısıtlamalarından bağımsız olarak açıklayabilen, sözlü Fransızcayı ifade eden edat ve bağlaçlardan arındırılmış bir sözlük oluşturmaktı (Arnaud 2019: 68).

Pélissier işaret dili sözlüğünü önceki sözlük yazarlarının sözlüklerini yüklemek istedikleri tümaşırı bilgilerden arındırdı. Brouland ve Pélissier, bir ifade için tek bir işaret sunarak ya da fiilleri ve zarfları tek bir işarete veya edatları, artikelleri ve isimleri başka bir işarete dahil ederek, işaret dilinin yapısında meydana gelen değişimi resmileştirmeye başladılar.

Pélissier'in sözlüğü, temalara göre bir isimlendirme gibi düzenlenmiş çizim tablosunun yer aldığı bir kitap şeklini aldı. Bir kelimedenden ya da yazılışından emin olmayan biri için böyle bir organizasyon aramayı kolaylaştırıyor, okuyucunun bir hareket, bir duygu ve benzerleri için doğru ifadeyi bulana kadar tabloya bakmasını sağlıyordu. Pélissier var olan her şeyin, kişinin yapabileceği ya da

düşünebileceği her şeyin "kollarla taklit edilebileceği" konusunda ısrarcıydı (Pélissier 1856: 3). Ona göre, tek bir düşünceye yönelik ifadelerin çokluğu, işaret dilinde gramer kurallarının yokluğundan kaynaklanıyordu. Bu yokluk işaret dilinin düşünceye uymasını sağlıyordu. Okuyucularına bir kelimenin tanımının birkaç farklı şekilde ifade edilebileceğini hatırlattı ve işaret dilini eşdeğer bir jest çoğulluğunu kapsayabilecek şekilde konumlandırdı. Ona göre fiziksel işaretlerin çok yönlülüğü, düşüncenin esnekliğine daha iyi uyum sağlamış ve onun değişimlerini ve hareketlerini fonolojik dilden daha iyi ifade edebilmiştir (Arnaud 2019: 74). Görüleceği üzere bu dönemde İşaret dili sözlüklerinin yayınlanması, işaret dillerinin yayılmasında ve standartlaştırılmasında önemli bir unsur olmuştur. İlk defa kendi başlarına bir dil olarak kabul edilen işaret dillerinin gelişimini önemli ölçüde değiştirmiştir.

Sağırın kurumsal eğitimi yukarıda bahsedildiği gibi birçok karşıtlıklar üzerine kurulmuştur. Üzerinde anlaşmaya varılması gereken birçok konu ile tartışmalar ortaya çıkmıştır. Kişiler arasındaki çatışmaların yanı sıra kişilerin görüşleri de dönemin tüm kişileri tarafından ortak paydada birleşilememiştir. Özellikle de l'Épée'nin sağır eğitiminde yeni bir yol açtığı yaygın olarak kabul edilmektedir ancak onun yöntemi de genel olarak her yerde benimsenmemiştir.

19. yüzyıl boyunca iki karşıt yöntem kullanılmıştır: biri eğitim için işaret dilini içerir ve bu 'manuelist' olarak adlandırılmıştır, diğeri ise 'oralist' olarak adlandırılan dudak okuma ve telaffuz öğretimine odaklanmaktadır. Manuelist yöntemde ortaya çıkan işaret dilleri genetik olarak çevredeki konuşma dilleriyle ilişkili değildir. Tam tersine, sağır kurumlar ve sağır eğitimcilerin seyahatleri arasındaki bağlantılar nedeniyle işaret dilleri tarihsel olarak birbirleriyle ilişkilidir (Linde-Usiekniewicz ve Łozińska 2023: 2).

Bir başka yönetsel ayrılık da madde sıralama ve maddeyi tanımlama üzerine gelişmiştir. İşaret dili sözlüklerinin ortaya çıkışı yalnızca el ile yapılan çalışmalarda olmuştur. Bu sözlüklerinin hepsinin ana sözcükleri konuşma diline ait sözcüklerdir ve de l'Épée (1786/1896), Ferrand (1784/1897) ya da Lambert (1865) gibi bazıları girdileri alfabetik olarak sıralarken, Sicard (1808a, b) ya da Pelissier (1856) konuya göre düzenler. Alfabetik olarak sıralanmış sözlükler, 19.

yüzyılın ikinci yarısından itibaren, girişlerinde yazılı tanımlar veya açıklamalarını sağlar. Bazı tematik olarak düzenlenmiş olanlar, özellikle de 19. yüzyılda oldukça geç yayınlanmış yada daha az sayıda giriş içerenler, gerçek işaretlerin resimlerini gösterir. Yazılı girdiler içerik açısından farklılık gösterir: de l'Épée kavramı ayrıştırarak tanımlama eğilimindeyken, Sicard'ı takip edenler işaretin kendisini tanımlar ya da Ferrand (1784/1897) ve Lambert'in (1865) yaptığı gibi eşanlı bir işarete veya daha genel bir anlama sahip bir işarete çapraz atıfta bulunur (Linde- Usiekiewicz, Łozińska 2023: 2).

Daha yakın tarihlere gelindiğinde ise işaret dili dilbilimi ve sözlük bilimi adına önemli adımlar ve teoriler ortaya atan William C. Stokoe karşımıza çıkmaktadır. Amerikalı dilbilimci William C. Stokoe, işaret dillerinin bağımsız olarak tanınmasında öncü bir rol oynamış, bu alandaki modern dilbilimsel çalışmaların temellerini atmıştır. 1960'ta yayımladığı *Sign Language Structure* başlıklı çalışmasıyla Amerikan İşaret Dilinin (ASL) kendine özgü bir sözdizimi, biçim bilgisi ve sözcüksel yapısı olduğunu ortaya koymuştur. Bu tespit, işaret dillerinin yalnızca jestlerden oluşmadığı, dilbilgisel sistemler barındırdığı yönündeki düşüncelerin başlangıcı olmuştur. Stokoe'un işaretleri betimlemek için geliştirdiği *Stokoe Notasyonu*, sözlük hazırlama süreçlerinde işaretlerin sistematik biçimde kayıt altına alınmasına olanak tanımış ve bu yönüyle sözlük bilim açısından da önemli bir yenilik sunmuştur. Onun katkıları, işaret dili sözlüklerinin yapısal ve kuramsal dayanaklarının oluşmasını sağladığı gibi, işaret dili araştırmalarının bilimsel meşruiyet kazanmasına da zemin hazırlamıştır.

Stokoe'un çalışmaları yalnızca kuramsal düzeyde kalmamış, doğrudan sözlük hazırlama yöntemlerine de yön vermiştir. Onun dilin yapısal bileşenlerini ayrıntılı biçimde çözümlemesi, sözlüklerin sadece kelime listeleri değil, dilin işleyiş mekanizmalarını da yansıtan bilimsel araçlar olması gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Bu yaklaşım, sonraki yıllarda hem akademik çalışmalara hem de eğitim amaçlı sözlüklere model teşkil etmiştir.

O dönemde, işaret dilbiliminde hangi çalışma alanının öncelikli olduğu konusu araştırmacılar arasında hararetle tartışılıyordu. Stokoe dilbilim çalışmaları

yaparken Washington Dilbilim Kulübündeki meslektaşları ile betimleyici bir dilbilgisinin sözlükle başlaması gerektiğini savunuyordu. Diğer meslektaşları ise farklı düşünüyordu. Stokoe için dilbilgisel sistem en az sözlük kadar önemliydi, belki daha da önemliydi. O dönemde Indiana Üniversitesinden Profesörler Vogelin ve Kroeber, lisansüstü öğrencileri Lamont West'in Yerli Amerikan İşaret Dili üzerine yaptığı çalışmaları tartışırken sözlük mü önce gelir dilbilgisi mi sorusu üzerine anlaşamıyorlardı (Stokoe 1993: 130). Daha özel bir çalışma alanı olarak sözlük bilimin sorunlarından olan standartlaşma ve değişkeler konusu üzerine araştırmalar yaptı. Bir sözlüğün işaretleri standartlaştırabileceğini ve öğretmenler için büyük bir rahatlama sağlayacağını ileri sürerken işaret dilinde bölgeye bağlı gelişen değişkelerin varlığı da hâlâ tartışma konusuydu. Stokoe ise mümkün olan en geniş yelpazeden veri toplamaya çalışarak problemleri azaltmaya çalışmıştır (Stokoe 1993: 137). Stokoe sözlüğü yapma amacının, işitme engelliler kültürünün üyelerinin kullandığı dili, işaretlerini, işaretlerin ifadelerde ve cümlelerde nasıl birleştiğini, ifade ettikleri anlamları ve işaretlerin ilettiği bilgi evreninin bir kısmını tanımlamak olduğunu belirtmektedir (Stokoe 1993: 144).

Bu tartışmalar, işaret dili sözlükçülüğünde standardizasyon ve değişke yönetimi iki temel konunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bir yandan, eğitim ve iletişim kolaylığı için standart bir form sağlama gerekliliği öne çıkarken, diğer yandan, işaret dillerinin doğal çeşitliliğini koruma ihtiyacı da göz ardı edilemezdi. Stokoe'un mümkün olan en geniş veri yelpazesini toplama çabası, bu iki hedef arasında dengeli bir yol arayışının erken bir örneğini oluşturmuştur.

Stokoe'un bir başka geliştirdiği sözlük ilkesi ise sözlüklerin güncellenmesi ve yenilenmesi adına yaptığı gelişmeler ve düşünceleri olmuştur. Yıllar geçtikçe yaptığı sözlüğün yeni ihtiyaçlarının olduğunu anlamıştı. İşaret dili dilbilimi dergilerinde yayımlanan makalelerde başkalarının yaptığı sözlük bilim keşifleri ile sözlüklerin güncellenmeye ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Böylece, her yeni keşif 1965 baskılı sözlüğe eklenerek güncellendiği için gerçekten yeni bir baskının gerekliliği daha açık hâle geldi. Böylelikle yavaş yavaş basılı sözlüklerin birçok unsurunun artık geçersiz olduğu fark edildi. 1970'ten itibaren

Gallaudet Dilbilim laboratuvarında çalışan araştırmacılar sayesinde bir işaretin oluşununun yalnızca bir el şekli, konum ve hareketten ibaret olmadığı görüşü yerleşmeye başladı. Bu nedenle, Klima ve Bellugi'nin (1979) parametre adını verdikleri bir unsur daha ekleyerek yönelim kavramını tanımladılar (Stokoe 1993: 145).

Yeni parametrelerin eklenmesi, işaretlerin fonolojik çözümlemesini daha karmaşık hâle getirirken, aynı zamanda sözlük kayıtlarının doğruluğunu ve ayrıntı seviyesini de artırmıştır. Bu gelişme, sözlüklerin yalnızca daha kapsamlı olmasını değil, aynı zamanda dilin görSELLiğini daha iyi yansıtmalarını sağlamıştır. Böylece, sözlük bilim çalışmaları dilbilimsel araştırmalarla daha sıkı biçimde bütünleşmiş hâle gelmiştir.

Stokoe sözlüğünde anlamsal fonoloji adını verdiği bir dilbilim yöntemini de incelemektedir. Aslında işaretlerin anlamı ve biçimi arasındaki benzerliğin sözlüğe yansıtılmasından söz eder. Burada ikonizmin sözlüklere yansımalarının önemi anlatılmaktadır. Stokoe'un 1965'teki sözlüğünü daha önce Stokoe'un yazmış olduğu *Sign Language Structure*'da (1960) açıklanan ve anlamsal fonoloji adını verdiği kavram ile yeniden ele almaktadır. El şekillerinin ve hareketlerin biçimsel olarak sınıflandırılmasıyla, bu biçimlerin taşıdığı anlam kategorileri arasındaki ilişkileri inceler. Yani, işaretlerin yalnızca fonolojik bileşenlerini değil, bu bileşenlerin anlamla kurduğu doğrudan ya da dolaylı bağlantıları da içerir. İşaret dilindeki bu tür ikonik bağlantılar işaret dilinin kelime dağarcığının nasıl örgütlendiğini anlamak açısından çok önemlidir. Ayrıca, anlamsal fonoloji, yalnızca sözlüklerin daha iyi düzenlenmesini sağlamakla kalmaz. Öğrenenler için daha hızlı kavrama ve hatırlama kolaylığı sunar. Anlamsal fonolojinin uygulanması, işaret dili sözlükçülüğünde yeni bir arama mantığını da beraberinde getirir. Kullanıcı, bilmediği bir işareti yalnızca nasıl yapıldığına göre değil, aynı zamanda ne tür bir anlam alanına ait olduğuna göre de arayabilir. Örneğin, "yemek" ya da "yeme içme" ile ilgili tüm işaretleri listelemek isteyen bir kullanıcı, sistemde bu anlamsal kategoriye seçtiğinde, o kategoriye giren tüm işaretlerin görsel kayıtlarını ve açıklamalarını görebilir. Bu yaklaşım özellikle multimedya tabanlı dijital sözlüklerde son derece etkilidir.

Çünkü kullanıcı, el şekli, konum ve hareket gibi görsel özelliklerin yanı sıra, anlam alanlarını da aynı ekranda görebilir. Bu, öğrenme sürecini hem sezgisel hem de yapısal olarak destekler.

İşaret dili sözlükçülüğü hem teknolojik hem de kuramsal olarak büyük bir dönüşüm geçirdi. O dönemde yalnızca film kameraları, daktilolar, el yazısıyla doldurulmuş kartlar ve sınırlı sayıda sembol vardı. Bugün ise, yüksek çözünürlüklü video kayıtları, etkileşimli bilgisayar yazılımları, çok boyutlu veri tabanları ve internet üzerinden erişilebilen multimedya sözlükler var. İşaret dillerinin sözlüklerinin tarihsel gelişimleri yukarıda anlatılanlarla ilerlemiştir. Daha sonraki dönemler için sürekli gelişen ve yenilenen teknolojik ilerlemelerle sözlük türü ve sözlük yapıları gelişmiştir. Bu konunun ayrıntılı incelemesi çalışmanın sonraki bölümlerinde ele alınacaktır.

Yukarıda adı geçen tüm sözlükler kitap biçimindeydi ve işaretlerin çizimlerini veya fotoğraflarını içeriyordu. 1990'ların başında bilgi teknolojisindeki hızlı gelişmeler, madde başlarının videolarla yapıldığı dijital sözlüklerin geliştirilmesini mümkün kılmıştır. Böylece, kullanıcının işaret dilinin temel öğelerine (el şekli, konum, avuç içi ve parmak yönü ve hareket) dayalı olarak işaretleri arayabileceği ve tanımların ve gramer bilgilerinin de sunulduğu tek dilli bir sözlük oluşturmak artık prensipte mümkün olmuştur ve örnekleri gitgide çoğalmaktadır. Bununla birlikte, DVD'de veya çevrim içi olarak, kullanıcıların bir işaretin temel öğelerinin bazılarını ya da tümüne dayanarak açıklama yoluyla işaretleri arayabilecekleri birçok iki dilli işaret sözlükleri de yapılmıştır.

5. BÖLÜM SÖZLÜK TÜRLERİ

İşaret dillerinin sözlükleri bu başlık altında sözlüğün sunuş ve erişim ortamı bağlamında sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sözlüklerin kapsadıkları konu alanına göre değil işaret dilinin görsel ve harekete dayalı yapısının ne ölçüde ve hangi araçlarla aktarabildiklerine ve kullanıcıların işarete ulaşma deneyimine göre hangi ortam üzerinden kurduklarına göre yapılmıştır. Konuşma dili sözlükleri çoğunlukla yazılı metne dayanırken, işaret dili sözlüklerinde sözlüğün ortamı, içeriğin temsilini doğrudan etkileyen bir değişken haline gelmektedir. Bu nedenle işaretlerin resimle mi yoksa video-hareket kaydıyla mı sunulduğu, aramanın tek yönlü mü çift yönlü mü yapıldığı ve güncellenebilirlik, erişilebilirlik gibi etmenler, sözlük türünü belirleyen başlıca ölçütler olarak değerlendirilmiştir.

5.1. BASILI İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİ

Sözlükler, hizmet ettikleri kullanıcıların ihtiyaçlarına bağlı olarak çeşitli türlerde üretilebilirler. İşaret dili sözlüklerinin kullanıcıları, işitme engelli kişilerle işaretle iletişimlerini kolaylaştırmak için işaretlere veya kelimelere ihtiyaç duyan ve çoğu bir işaret dilinin öğrencisi olan kişilerdir. Bilgi teknolojilerinin gelişmediği dönemlerde ilk sözlükler doğal olarak basılı biçimde oluşturulan işaret dili sözlükleriydi. Daha sonra hem basılı sözlükler hem de web tabanlı sözlükler aynı anda mevcut hale gelmiştir.

Basılı işaret dili sözlükleri doğası gereği iki dilli veya çok dilli sözlüklerdir. İşaretler resimlerle sunulabilirken, çeviri eşdeğerleri ve tanımlar yazılı bir dilde sunulur ve konuşma dili aracılığıyla bir işaret arama fırsatı birçok kişi için tercih edilen bir seçenek olabilir (Fenlon vd. 2015: 3). Basılı işaret dili sözlükleri internetin ve bilgisayarın bu denli yaygın olmadığı dönemlerde sıklıkla yapılan sözlüklerdir. Ancak günümüzde de hala basılı işaret dili sözlükleri yapılmakta ve kullanılmaktadır. Ya da sözlük yapanlar aynı sözlüğün hem çevrim içi

versiyonunu hem de basılı versiyonunu çıkarabilmektedir. Basılı sözlüklerde verilemeyen kısıtlanan ve sınırlanan her şeye web tabanlı işaret dili sözlükleriyle kavuşulmuştur.

Basılı işaret dili sözlükleri sağır bireyler ve işaret dilini öğrenmek isteyenler için önemli bir kaynaktır. Ancak basılı sözlüklerin bazı iyi ve kötü yönleri vardır. İyi yönlerinin başında çevrim içi kaynaklara erişim sağlayamayan insanlar için önemli bir bilgi kaynağı olması gelir. Diğer yandan basılı sözlükler dijital kaynaklar kadar güncellenmez bu da onu sabit bir başvuru kaynağı yapabilir. Kötü yönleri ise işaret dilinin sürekli değişen yapısını, yeni işaretleri yansıtırma konusunda yetersiz kalması olabilir. Basılı sözlükler güncellenmediğinden yeni sözcüklere hemen ulaşım mümkün değildir.

Diğer bir başka dezavantajı ise görsellik ve video gösterimleri açısından sınırlı olmasıdır. Basılı sözlüklerde işaretler için hareket sembolleri eklenmiş gösterimler, özellikle işaretin manuel olmayan kısmı açısından ayrıntılı bir şekilde verilmezler ya da verilirse de çok fazla yer kaplayabilir. Bu sorunu kapatmak için de bazı sözlüklerde telaffuzla ilgili ek bilgiler eklenmiştir. Ancak bu, başka bir soruna, yani yer sorununa yol açmaktadır. Görüntülerin çok yer kaplaması, işaret dilinde işaretler hakkında bilgi verilmesi neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Bu nedenle, çoğu işaret dili sözlüğü, konuşulan dillerin sözlüklerine kıyasla oldukça az sayıda madde başı içerir ve işaretler hakkında ek bilgiler konuşulan dilde verilir (Zwitsersloot 2010: 447-448). İşaret dilleri görsel dillerdir. Hareketleri iki boyutlu görsellerle göstermek zor ve anlaması güç olabilmektedir. Teknolojinin işlevlerinden yararlanamaması sebebiyle bu şekilde birçok dezavantajı olabilmektedir.

Özetle basılı sözlükleri işaret dili için başlangıç kaynakları olabilir, fakat dijital kaynaklarla desteklenmesi, işaret dilini daha etkili kullanmak açısından daha yararlıdır.

5.2. ÇEVİRİMİÇİ SÖZLÜKLER

Basılı sözlüklerin yerini teknolojinin gelişmesiyle web tabanlı elektronik sözlükler almıştır. Zaman içinde işaret dili sözlükleri işaretlerle ilgili daha fazla bilgi içermeye başlamıştır. Bu bilgilerin de sözlüklerde yer alması sağır toplumu için veya işaret dili sözlük kullanıcıları için faydalı olması açısından önemlidir. Teknolojideki ve yazılımdaki gelişmeler son zamanlarda elektronik sözlüklerin oluşturulmasını mümkün kılmıştır. Bu sözlükler, işaretleri ve örnek cümleleri video klip olarak gösterebilmenin yanı sıra çift yönlü işaret/sözcük aramayı ve tıklayarak çapraz referans vermeyi de kolaylaştırmaktadır.

Çevrim içi sözlükler, işaret dili kullanıcıları için daha verimli bir ortam oluşturmaktadır. Sözlük kullanıcılarının isteklerinin kaydedildiği dosyalarda farklı türde arama yapma olanağı sağlar. Basılı sözlükler söz konusu olduğunda, elektronik sözlüklerin daha sık kullanıldığını ve gerekli bilgilere daha hızlı erişim sağladığını da belirtmek gerekir. Aramaların yapılma sıklığı gibi önemli bilgiler de web tabanlı sözlüklerden erişilebilmektedir (Zwitserslood 2013: 261).

Dijital işaret dili sözlükleri işaret dili iletişimde ve öğretiminde büyük bir adımdır. Genel olarak avantajları ise sözcüklerin dinamik ve sürekli güncellenebilir olmasıdır. İşaret dilinin yaşayan doğal dil yapısına uygun olmasıdır. İşaret dilleri doğaları gereği görsel dillerdir. Bu sebeple animasyon, video ve gif gibi medya araçlarıyla gösterime daha uygundur. Özellikle işaret dili öğrenmek isteyen bireyler için pratik yapmak amaçlı tekrar imkânı sağlayabilir. Bu, çok karmaşık hareketlerin öğretimini kolaylaştırabilir. Ayrıca ikinci bir işaret dili öğrenmek isteyenler için çoklu dil desteği erişimi de sunabilmektedir. Çevrim içi sözlükler her zaman her yerden ulaşılabilir olması açısından da günlük yaşamda karşılaşılan işaretleri anında açıklamalarını görebilmeleri açısından da önemlidir. Aynı zamanda sağır topluluğunun önerilerde bulunması, kendi videolarını yükleyerek derlem çalışmalarına katılabilmesi açısından sağır toplumuna faydalı bir platform haline gelebilmektedir.

Sonuç olarak, dijital işaret dili sözlükleri, görsel bir dilde etkili ve kapsamlı öğrenme sağlar. Teknolojiye erişimi olanlar için, işaret dilini öğrenmek ve uygulamak için gereklidir.

6. BÖLÜM İŞARET DİLİ SÖZLÜKBİLİMİ

İşaret dili sözlük bilimi, konuşma dillerinin sözlük bilimi gibi, sözlük hazırlama ve inceleme çalışmalarını işaret dillerinin kendine özgü yapısıyla birlikte geliştirmiştir. Temel olarak konuşma dili sözlük bilimiyle aynı amaçları taşır. Yani bir dilin kelime hazinesini tanımlamak, düzenlemek ve kullanıcıya sunmak ister. İşaret dili sözlük bilimi yalnızca sözcük anlamlarını değil, işaretlerin görsel biçimlerini, değişkelerini ve kullanıldığı bağlamları da ele alır. Konuşma dili sözlükleriyle benzer yöntemleri paylaşırsa da işaret dili sözlük bilimi görsel kayıt, video temelli sunum ve kullanıcıların farklı arama yollarını destekleyen dijital yapı gibi unsurlarla daha geniş bir boyut kazanmıştır.

İşaret dili sözlük bilimini oluşturan temel yapılar konuşma dilini sözlüğü oluşturan temel yapıların metodolojisiyle benzerlikler taşısa da kendine özgü dinamikleri de vardır. Baker, işaret dillerinin sözlüğünü, sabit bir biçime sahip kalıplaşmış işaretlerden ve yeni işaretler üretmek için biçimbirim deposu işlevi gören üretken bir yapıdan oluştuğunu belirtir. Sözlükler, madde başları, yani altlarına bir sözcük veya işaretin anlamlarının yerleştirildiği, birbiriyle bağlantılı maddeler olarak düzenlerler. Birçok sözlük, bir işaretin anlamını belirtmek için konuşma dilinden bir kelime veya bir açıklama kullanır ve genellikle alıntı formlarında yalnızca kalıplaşmış sözcüklerden oluşur (Baker vd. 2016: 192).

Bu bağlamda, işaret dili sözlüklerinin yapısal ve anlamsal olarak inşa edilebilmesi, yalnızca kuramsal temellerle değil, sistematik veri toplama ve analiz süreçleriyle de yakından ilişkilidir.

İşaret dili sözlük bilimini oluşturan yapı taşları öncelikle derlem çalışmalarıyla mümkün olacaktır. Derlem sayesinde toplanan verilerin işlenmesi, madde başlarının düzeni ve sıralama yöntemleri gibi sözlüğü oluşturan unsurların yöntemleri geliştirilmiştir. Basılı sözlükler için işaretin gösterimini resimlerle ve çizimlerle verilmesi, web tabanlı sözlükler için resimler, çizimler, video ve gif gösterimleri ile işaretin görsel yönü de sözlük biliminin konuları arasındadır.

İşaretlerin daha iyi anlaşılması adına verilen örnek cümleler ve onların kullanımları, ek bilgiler, işaretin konuşma diliyle açıklamasının yapılması sözlüklerdeki bir başka yöntemsel mevzulardandır. Sözlüklerdeki ağızlaşma kullanımı, ikonizmin ve konuşma diliyle dil ilişkileri boyutu da temel metodolojilerin yanında sözlük bilimini anlamak için önemli konular arasındadır.

Tüm bu yöntemsel unsurlar, işaret dili sözlük biliminin yalnızca teknik bir sözlük üretme süreci olmadığını, aynı zamanda işaret dillerinin dilsel doğasına özgü ayrıntıların kuramsal olarak da ele alınmasını gerektirdiğini ortaya koyar.

İşaret dili sözlük bilimi, işaret dillerinin sözcük dağarcığının ve dilsel özelliklerinin tanımlanması, belgelenmesi ve analiz edilmesiyle ilgilenen bir dilbilim dalıdır. Genel sözlük bilimden farklı olarak, işaret dili sözlük bilimi görsel-uzamsal bir dili yazılı olarak tanımlamaya çalışırken belirli zorluklarla karşılaşır. Bu alan, işaret dillerinin eşsiz yapısını ve dilbilgisel özelliklerini anlamaya ve bu dilleri daha geniş kitlelere öğretmeye yönelik önemli çalışmalar içerir.

6.1. DERLEM ÇALIŞMALARI VE VERİLERİN İŞLENMESİ

Dil çalışmaları için derlem, belirli bir dilin kullanım örneklerinden oluşan, sistemli biçimde toplanmış ve analiz edilebilen bir veri bütünüdür. *AUSLAN SignBank* sözlüğünde derlem “Yüz yüze gerçekleştirilen işaretli ya da konuşulan dil örneklerinin ses ya da video kaydıyla kaydedilmesi veya bir kişi tarafından yazıya geçirilmesiyle oluşturulan bir örnekler topluluğu” olarak tanımlanır. Derlem için bir başka yol ise başlangıçta yazılı biçimde üretilmiş dil örneklerinin örneğin yazıtlar, resmî belgeler, akademik ve bilimsel çalışmalar, edebiyat eserleri gibi toplanması” şeklinde anlatılmaktadır. (<https://auslan.org.au/about/corpus/> erişim tarihi 25.10.25). Konuşma dillerinde bu derlemler genellikle yazılı ya da sesli metinlerden oluşur ve bilgisayar destekli araçlarla aranabilir, karşılaştırılabilir hale getirilir. Bu derlemler, sözcük sıklığı, dilbilgisel yapılar ve anlam ilişkileri gibi çeşitli dilsel özellikleri incelemeye olanak tanır. Ancak işaret dillerinin görselliği nedeniyle, konuşma dilinde

kullanılan bu tür metin tabanlı derlem yapılarına doğrudan uyarlanamaz. İşaret dilinde derlem oluşturmak, video kayıtları üzerinden sözlüksel işaretleri, yüz ifadelerini, beden hareketlerini ve diğer eşlik eden görsel öğeleri katmanlı olarak açıklamayı ve sistematik biçimde etiketlemeyi gerektirir. Bu açıdan bakıldığında, işaret dili derlemleri yalnızca bir veri arşivi değildir. Aynı zamanda bu çok boyutlu dilsel yapının anlamlı bir şekilde çözümlenmesini mümkün kılan temel bir araştırma altyapısıdır.

İşaret dilinin sözlüklerini hazırlamak yukarıda anlatılan birçok sebepten dolayı konuşma dillerinden yöntem açısından bazı zorluklar içermektedir. Konuşma dillerinin sözlük bilimcileri, kolay arama yapılabilmesine izin verilen dijital metin derlem erişimlerine sahiptirler. İşaret dili sözlük bilimcileriye, işaret dili kullanıcılarından gelen bilgilere güvenmek zorundadır. Sözlüklerin oluşturulması için yapılan derlem çalışmaları ve veri toplama işi, işaret dilinin çok boyutlu yapısını uyumlanmak zorundadır. İşaret dilinin sözcükler yalnızca el hareketlerini değil, aynı zamanda yüz ifadeleri mimik, işaretin yönelimi gibi unsurları barındırdığından, veri toplama ve onun analizi daha dikkatli yapılır. Veri toplamanın önemi, işaret dili sözlük biliminde uzun süredir ihmal edilmiştir. İlk dönem sözlüklerde yer alan bilgilerin kaynağı genellikle belirtilmemiştir. Bazı durumlarda, sözlüğün tamamı sadece editörün bilgisine dayanmaktaydı. Bu bağlamda, işaret dili sözlüklerinde kullanılan verilerin kaynağına ve bu verilerin kimlerden, nasıl elde edildiğine dair standartların eksikliği, sözlüklerin güvenilirliğini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, bilgi verenlerin seçimi ve veri derleme sürecine katılım kriterleri, sözlük bilimsel çalışmaların temel yapıtaşlarından biri haline gelmiştir (Schermer 2006: 322).

İşaret sözlük yazarlarının bilgi verenlerin karşılaması gereken kriterlerin tanımlanması ve belirlenmesi de bir başka sorundur. Toplanan bilgiler, tercihen sağır ebeveynlerle birlikte sağır ana işaret dili kullanıcıları olmalıdır. Bazı durumlarda, anadili işaret dili olan sağır ebeveynlerin işiten çocukları veri toplamaya dahil edilir. Yalnızca işiten işaret dili kullanıcılarının bilgilerine dayanan işaret dili sözlükleri, Sağır topluluğu tarafından genellikle kabul edilmemiştir (Schermer 2006: 322). Yalnızca var olan ve yerleşmiş sözcükleri

içeren konuşma dili sözlüklerinin aksine, işaret dili sözlükleri var olan işaretleri değil, aynı zamanda yeni geliştirilen işaretleri de içerebilmektedir. Tarih içerisinde, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da işaret dillerinin kullanımı yasaklanmıştır. Bu diğer işaret dillerinin başına da gelen bir durumdur. Sonuç olarak, işaret dilleri kullanıcılarının konuşma dillerine kıyasla işaret dili derleminde eksiklikleri vardır. İki dilli, yani işaret dili-konuşma dili programların yaygınlaşması, orta ve yüksek öğretim düzeylerinde eğitimsel tercümenin büyümesi, teknik terimler ve okul konuları üzerindeki işaretleri belirlemek için koordineli bir çabaya acil bir ihtiyaç yaratmıştır. Bu açıdan, yerli sağır işaretçilerin yeni işaretlerin geliştirilmesine dahil olması çok önemlidir. Etkili yaklaşımlardan biri, anadili sağır işaretçiler, sağır dilbilimciler ve belirli içerik bilgisine sahip kişilerden oluşan bir ekiple çalışmaktır (Schermer 2006: 322). İşaret dili sözlükçülüğünün özgün zorluklarından biri, derleme sürecinin yalnızca mevcut işaretleri değil, yeni oluşan veya gelişmekte olan işaretleri de kapsamı gerektiğidir. Bu durum, tarihsel olarak işaret dillerine yönelik yasaklamalar ve bastırmalarla birleştiğinde, veri kaynaklarının sınırlılığına neden olmuştur.

Zwitserslood'un makalesinde belirttiği gibi işaret dillerine ilişkin sadece birkaç veri kaynağı bulunmaktadır (2010). İşaret dillerinde kitap, gazete ya da dergi gibi yazılı kaynaklar bulunmamaktadır. Ulusal işaret dilinde televizyon yayını yapan birkaç ülke vardır ancak çoğu ülkede neredeyse hiçbir doğru kaynak yoktur. İşaret dilinin kullanıldığı çeşitli filmler internet aracılığıyla yayınlanmaya başlamıştır. Ayrıca bireyler tarafından YouTube, Facebook, Instagram, Tiktok, X gibi sosyal medya kaynaklarına yüklenen videolar, aynı zamanda internet haber yayınları gibi programlar kaynak olarak kullanılabilir. Ancak bu durum günümüzde yaygınlaşmamıştır.

Bugüne kadar, işaret dili sözlükleri için işaretler şimdiye kadar nasıl seçildi ve toplandı bunu açıklamak gerekirse, İşaret dili sözlüklerinin yapımının ilk aşamalarında, sözlüklerin işlevi öğretmenlere ve ebeveynlere belirli kelimeler için işaretler sağlamaktan ibaretti. Bunun amacı konuşan bireylerin sağır öğrencileri veya çocuklarıyla günlük nesnelere ve olaylar hakkında iletişim kurabilmesini sağlamaktı. Genel olarak, bu kişilerin ihtiyaç duyabileceği

kelimelerin listeleri derlenir ve sağır işaretçilere her bir kelime için hangi işareti kullanacakları sorulurdu. Yanıtlara göre kelime-işaret çiftleri sözlüğe girilirdi. Bu tür işaret veri toplama prosedürleri, bir işaretin temsilinin üretilmesini kolaylaştırırdı çünkü işaretçiler net bir şekilde işareti yapmak için ellerinden geleni yapacakları düşünülürdü (Zwitserlood 2010). Ancak bu prosedürün birçok tehlikesi vardır. Kullanıcıya kelimeler ve işaretler arasında birebir ilişki olduğunu düşündürme riski oluşabilmektedir. Ayrıca, bu şekilde işaret dili topluluğunda gerçekte kullanılmayan işaretlerin ortaya çıkarılması gibi gerçek bir tehlike vardır. Yani, mevcut bir işaret var olmayabilir ya da dil belirli bir kavramı ifade etmek için tek bir işaret yerine farklı bir strateji kullanabilir. Prosedüre dahil olan işitme engelliler, bir işaretin talep edildiği kelimeyle en iyi eşleşen belirli bir işaret veya işaret kombinasyonu üretebilse de bu işaret, talep edilen kavramın işaret dilinde gerçekte ifade edildiği yol olmayabilir. Bu, iki dilli sözlük derlemenin temel bir sorunudur ve işaret dili sözlükleriyle sınırlı değildir. Ayrıca, konuşma dillerinin uzun süreli hakimiyeti nedeniyle, bilgi verenler konuşma dilinden etkilenmiş olabilirler (Zwitserlood 2010: 454-455). Zwitserlood'un da belirttiği gibi, bu tür veriye dayalı olmayan yaklaşımlar, işaret dili ile konuşma dili arasında bire bir karşılık olduğu yönünde yanıltıcı bir izlenim yaratabilir. Oysaki işaret dilleri bağlama duyarlıdır ve çoğu zaman çoklu ifadelendirme biçimlerine dayanır.

Bu risklere rağmen, konuşma dilinden kelimeler kullanarak işaretleri ortaya çıkarma süreci hala yaygın olarak kullanılmaktadır. Gelecekte oluşturulacak dijital işaret dili derlemleri çevrim içi kaynaklarla birlikte, farklı alanlardan ve yaşlardan pek çok dil kullanıcılarını içeren büyük veri setleri sağlayarak işaret dili sözlük bilimini önemli ölçüde destekleyecektir. En önemlisi, bu tür kaynaklarda işaretler bağlamlar içinde ortaya çıkar ve günümüzde ihtiyaç duyulan daha özel sözlükler için gerekli olan işaretlerin detaylı anlamlarının ve işlevlerinin çıkarılmasına olanak tanır (Zwitserlood 2010: 454-455). Dolayısıyla, işaret dili sözlüklerinin daha sağlıklı ve geçerli biçimde hazırlanabilmesi için bağlam içinde veri toplama ve analiz etme kapasitesine sahip, dijital teknolojilere dayalı derlem kaynaklarının geliştirilmesi elzem hale gelmiştir.

Yukarıda bahsedilen derlem temelli oluşturulmayan sözlüklerde kullanılan sözvarlığı toplama yöntemi, her ne kadar sezgi, gözlem, dil kullanımı ve yapısına dair varsayımlar geliştirmede yardımcı olsa da işaret dillerinin yazılı biçimden yoksun olduklarından, standartlara sahip olmadıklarından, aktarım süreçleri kesintili gerçekleştiğinden ve ana dili konuşuru az olduğundan, bu yöntemler ses bilgisel ya da dilbilgisel özellikler ya da kabul edilebilirlik gibi alanlarda çoğu zaman başarısız olur. Uzun yıllar boyunca çok az sayıda bilgilendiriciyle yapılan araştırmalara ve sınırlı metin örneklerine dayanan çalışmalar alanda sorunlar yaratmıştır (Johnston 2008: 82). Johnston'un (2008) vurguladığı gibi, işaret dili derlem çalışmalarının yalnızca sözcüksel işaretleri değil, aynı zamanda dilsel olmayan iletişim biçimlerini de içermesi gerektiği düşüncesi, derlem yapısının çok katmanlı olmasını zorunlu kılar.

Derlemler yalnızca sözlüksel işaretleri değil, aynı zamanda sözlüksel olmayan dilsel unsurları da belgelemeyi amaçlar. El hareketleri, beden hareketleri, mimikler, dudak ve kaş hareketleri gibi unsurları da ayrı katmanlarda belirtmeye çalışmaktadır (Johnston 2008: 84). Bu çok katmanlı yapının nasıl işlediğini görmek açısından bazı derleme dayalı sözlüklerin geliştirme süreçleri yol gösterici olabilir.

Derlem tabanlı örnek olarak verilebilecek sözlüklerden biri *Alman Teknik Terimler Sözlüğü*'dür. Bu sözlüğün hazırlama sürecinin derlem sürecinde öncelikle 290-900 teknik terimden oluşan bir liste derlenmiştir. Veri toplamak için mesleki eğitim, Alman İşaret Dili yetkinliği ve bölgedeki yaşadığı yıla göre yaklaşık 15-18 kişi seçilmiştir. Daha sonra veriler toplanmış ve video kaydı alınmıştır. Bu kayıtlar anadili işaret dili olan kişiler tarafından incelenmiş ve uygun yanıtlardan bir derlem hazırlanmıştır. Araştırmacılar verileri yazıya aktarmıştır. Transkripsiyon işlemi sırasında sözcük birimlerin ses bilgisel ve biçim bilgisi değişkelerinin tanımlanmıştır (König vd. 2004: 381-383). Görüleceği üzere, verilerin bulunuşu, güvenilirliği ve işlenmesi farklı boyutları içerir ve bunların sağlanması için doğru tekniklerin kullanılması gerekir. Böylesi derlem süreçlerinden sonra, dijital sözlüklerin oluşturulmasında teknik boyutlar ve yazılım altyapısı da belirleyici hale gelmektedir.

Yapılan bu dilbilimsel süreçlerden sonra veri tabanı ve bilgisayar programcılığını ilgilendiren detaylar ortaya çıkar. Her işaretin farklı varyasyonlarının ayırt edilebileceği ek bilgilerden oluşan açıklamalar eklenir. Daha sonra transkripsiyonda verilen kararları desteklemek ve doğrulamak için sürekli genişleyip gelişebilen bir bilgi havuzu sağlanır. Genellikle birkaç terimin sözlükte hiçbir karşılığı bulunmamaktadır. Bu istisnai durumda sözlüğe yeni işaretler ve ağzlamalar veya yeni icat edilen işaretler eklenir. Her bir işaretin eşdeğeri için stüdyo ortamında video ve fotoğraflar üretilir ve önceden tasarlanmış bir düzende bir araya getirilir (König vd. 2004 382-383). İşaret dili derlemlerinin potansiyelinden tam anlamıyla yararlanmak, yalnızca içerik üretimiyle sınırlı kalmamaktadır. Bu derlemler, akademik analiz için de yeni olanaklar sunar

İşaret dili derlemleri, işaret dillerinin betimlenmesine ilişkin akademik değerlendirme sürecini önemli ölçüde geliştirecek ve derlem temelli bir işaret dili çözümlemesini mümkün kılacaktır. Derlemler, sesbilgisinden söyleme kadar tüm dil araştırma düzeylerinde dilsel varsayımların test edilmesi açısından büyük önem taşır (Baker 2006). Bu özellikle, genç ve azınlık konumunda olan sağır topluluklarının kullandığı işaret dilleri için geçerlidir (Johnston 2008: 82). Ancak bu tür bir üretimin işlevselliği, derlemin teknik ve dilbilimsel olarak sistemli bir yapıya sahip olmasına bağlıdır.

İyi bir derlemin olabilmesi içinse, derlem çalışmalarının tüm modern dil derlemlerinde olduğu gibi, işaret dili derlemlerinin de anlamlı verilerle iyi temsil gücüne sahip ve iyi belgelenmiş, makine tarafından okunabilir yani sistematik biçimde açıklanmış ve etiketlenmiş olması beklenir. Bu gereklilikler, özel teknolojiler (örn. ELAN), şeffaf ve üzerinde uzlaşmış dilbilgisel etiketleme sistemleri (örn. sözcük türü etiketleri) ile desteklenmelidir (Crasborn vd. 2007, Johnston 2008).

İşaret dili sözlükçülüğünün geleceği, dijitalleşme ve derlem temelli yaklaşımların güçlenmesiyle doğrudan ilişkilidir. Sözlük oluşturma süreçlerinin, anadil işaretçilerin aktif katılımı ve bağlam içinde veri toplama ilkesiyle yürütülmesi hem topluluk temsiliyeti açısından hem de dilsel doğruluk bakımından önemlidir. Derlem temelli yöntemler, yalnızca betimleyici dilbilimi değil, aynı zamanda

pedagojik ve terminolojik alanları da kapsayacak biçimde işaret dili sözlükçülüğünü çok katmanlı ve sürdürülebilir bir alana dönüştürme potansiyeline sahiptir.

6.2. LEMMATİZASYON

Lemmatizasyon, Fenlon vd. tarafından “bir sözcük biriminin farklı biçimlerini belirlemek ve sözlüğü temsil edecek bir baş sözcük atamak” olarak tanımlanmaktadır (2015: 3). Konuşma dilleri için yaygın olan lemmatizasyon kavramı, morfolojik değişkelerin tek bir kök altında gruplandırılmasına verilen isimdir. Örneğin, İngilizce’de jump sözcüğü, jumps, jumping ve jumped değişkelerinin tümü, bir sözlükte lemma olarak seçilen jump ile temsil edilen tek bir sözcüğün değişkeleri olarak kabul edilir (Fenlon vd. 2015: 4).

Genel olarak, bir sözcükbirim, bir dilde birbirleriyle biçim ve anlam ilişkisi taşıyan bir dizi kelimeyi ifade eden bir birim olarak tanımlanabilir. Bu kelimeler, genellikle diğer değişkelerin türetildiği kano şeklindeki form olan bir ana kelime veya lemma ile temsil edilebilir. Konuşma dili sözlükleri (örneğin, Collins English Dictionary ve Oxford English Dictionary), sözlükleri öncelikle lemmalara göre listeleme uygulamasını yaygın bir şekilde benimsemiştir. Örneğin, yürümek sözcüğünün altında yürüyüş, yürüyüşe çıkmak vb. gibi. Aşağıda görsel 2’de Collins Sözlüğünün walk madde başının altındaki sözcük formları görünmektedir.

walk

(wɔ:k)

Word forms: walks , walking , walked

1. verb A1

When you **walk**, you move forward by putting one foot in front of the other in a regular way.

Görsel 2. Collins Sözlüğünden 'walk' maddesi

(<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/walk> erişim tarihi: 15.10.24)

İşaret dilinin görsel-uzamsal ve çok değişkenli yapısı sebebiyle lemmatizasyon, konuşma diline göre hem farklıdır hem de bazı zorlukları vardır. İşaret dilinde lemmatizasyon yapmak için işaretleri listelemeye başlamadan önce, aynı sözcük biriminin farklı biçimleri olarak kabul edilen ve ayrı sözcük birimleri olarak kabul edilebilecek şeyleri tanımlayan net kriterler geliştirmek gerekir. Az sayıda işaret dili sözlüğünün lemmatizasyon ile düzenlediği görülmektedir. Bu nedenle sözcüksel veri tabanı oluşturma amaçları için lemmatizasyon, birçok işaret dili için henüz gerçekleştirilmemiş olabilir (Fenlon vd. 2015:2).

Lemmatizasyon, işaret dili derlemlerinin daha yaygın hale geldiği günümüzde önemlidir. Çünkü günümüzde derlemler çok daha fazla içerik ile yüklüdür ve bunları açıklama sürecine yardımcı olmak için lemmatize edilmiş kaynaklar gerektirir (Fenlon vd 2015:3).

Wahl vd. göre hatırı sayılır büyüklükte bir lemmatize edilmiş derlem, bir işaretin anlam ve kullanımlarının ayrıntılı ve güvenilir bir şekilde tanımlanması için önemli bir ön koşuldur. Böyle bir derlem, önemli miktarda doğal ve akıcı işaretin bağlam içinde incelenmesine ve analiz edilmesine olanak tanır (2021: 1).

Görüldüğü üzere lemmatizasyon kavramı sözlüklerin daha tutarlı ve düzenli bir biçime sokması açısından önemlidir. İşaret dillerinde aynı sözcük farklı bağlamlarda farklı şekillerde ifade edilebilmektedir. Kişiler bazında da bu değişiklikler yaşanmaktadır. Bu düzlemde lemmatizasyon bu ayrımları tek bir temel işarete indirgeyerek dildeki farklı değişkeleri tek formda birleştirmesi bakımından önemlidir. Bu şekilde dilin tutarlılığı ve standart olması korunur.

Lemmatizasyonda gerekli olan otomatik işlem ve etiketleme yazılımları işaret dilleri için büyük ölçekte mevcut değildir. Az araştırılmış diğer birçok dilde olan bir zorluk, işaret dilleri için de vardır. Cümle yapılarının analizinde istikrarlı, kapsamlı ve üzerinde uzlaşmış dilbilgisi tanımlarına ve teorilerine ihtiyaç vardır.

Şimdiye kadar, işaret dilleri için büyük ölçekte sağlam ve tutarlı bir şekilde uygulanabilecek herhangi bir teori yoktur. (Wahl vd. 2021: 2). Görüldüğü üzere işaret dillerinde lemmatizasyonun, konuşma dillerine göre özgün zorlukları vardır. İşaret dilleri, görsel-uzamsal özelliği dolayısıyla lemmatizasyon sürecini karmaşıktırır.

Herhangi bir işaret dili için yaygın olarak kullanılan standart yazı sistemleri olmadığı için lemmatizasyon konusu daha da karmaşıktır. Yazıma sahip konuşma dilleri için, sözlük bilimciler fonetik ve fonolojik değişkenleri göz ardı edebilir. Örneğin, İngilizcede, banyonun değişken telaffuzları her ikisi de standart İngilizce imlada aynı şekilde temsil edildiğinden otomatik olarak eşleştirilir (Fenlon vd. 2015: 4). Aynı şekilde, İşaret dillerinde de fonetik ve fonolojik düzeyde de varyasyon olabilir, ancak standart bir yazı sistemi olmadan, işaret dili sözlük yazarı, fonetik ve fonolojik değişkenleri ilkeli bir şekilde biraraya getirme göreviyle de uğraşmak zorundadır. Bu nedenle, işaret dilleriyle yapılması gerekenin geleneksel lemmatizasyon kavramının bir uzantısı olduğu görülebilir çünkü fonetik ve fonolojik varyantların yanı sıra morfolojik varyantların da bir lemma altında gruplandırılması gerekir. Bu anlamda lemmatizasyon, fonoloji, morfoloji ve sözlük çalışmaları da dahil olmak üzere sözcüksel karşıtlığa dayanan herhangi bir dil araştırması yapmak için gereklidir (Fenlon 2015: 5). Ancak bu kuramsal çerçevenin uygulamada karşılaştığı en temel zorluklardan biri, işaret dillerinde görülen geniş varyasyon alanıdır. Yazı sisteminin olmaması yalnızca biçimsel bir eksiklik değil, aynı zamanda varyasyonların tanımlanmasını da güçleştiren bir durumdur.

İşaret dillerinde değişkenlerin çokluğu lemmatizasyon için bir sorundur. Hem coğrafi hem de kişisel kullanımların farklılığı dolayısıyla varyasyonlar çoğalabilmektedir. Aynı işareti farklı bölgelerde kullanılması lemmatizasyon süreci içinde hangi biçimin kök olarak kullanılacağı konusunda karmaşa çıkarmaktadır. Aynı şekilde kişisel işaret dili kullanım biçimleri de aynı sorunun farklı bir durumudur. Jestlerin farklılığı, işaretin hızı gibi konular da farklılık yaratan başka unsurlardır. İşaret dillerinin fonolojik, morfolojik yapılarının farklılığı da lemmatizasyon ilkeleri bağlamında birçok sorun yaratmaktadır. Bu

değişiklerin çokluğu, yalnızca coğrafi ya da bireysel farklılıklardan kaynaklanmaz. İşaret dillerinin fonolojik ve morfolojik sistemlerinin doğasından ileri gelir. Bu nedenle, işaret dillerine özgü lemmatizasyon ilkelerinin konuşma dillerinden farklılaşması kaçınılmazdır.

Lemmatizasyon ilkeleri konuşma dilleri için sorunlu olabiliyorsa, işaret dilleri için de öyle olabilir. Özellikle karşılaşılan bir zorluk, yazılı bir standardın olmamasından kaynaklanan temel işaret formlarının sabit olmamasıdır. Bir imlanın yokluğunda, bir işaret dili sözlüğünün lemmatizasyon ilkeleri, bir tür ile diğerini ayırt etmek için kurallar oluşturmak amacıyla fonoloji, semantik ve etimoloji gibi diğer alanları da içermelidir. Fonoloji ile ilgili alanda, birçok işaret dili sözlüğü lemmatizasyon parametreleri olarak el şekli, artikülasyon yeri ve hareketi içerirken, diğerleri ağız hareketi gibi el dışı özellikleri içerir. Anlambilim genellikle dahil edilir, ancak iki lemma arasındaki minimum anlamsal mesafenin tanımı farklı sözlükler arasında önemli ölçüde değişir. Etimoloji ise birçok işaret dili için keşfedilmemiş bir alandır (Zwitserslood 2013: 265). Dolayısıyla işaret dili sözlüklerinin hazırlanmasında, yalnızca fonolojik ya da semantik benzerlik değil, aynı zamanda morfolojik bağımsızlık ve işaretin kullanılabilirliği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ilkeler, lemmatizasyon sürecinde hangi biçimlerin bağımsız sözcüksel birim olarak değerlendirileceğini belirler.

Lemmatizasyonun işaret dili özelinde birçok sorunundan yukarıda bahsedilmiştir. Lemmatizasyon için işaret dili sözcükleri tek bir anlamı olan tekli biçimler olmalıdır. Buna ek olarak, ayrıca tek başlarına telaffuz edilebilir olmalıdırlar. Yani, en azından bir el şekli, bir yönelim ve bir eklemlenme yeri (örneğin, işaretçinin vücudunun önünde) içermelidirler. Bağlı kökler ve ekler yukarıda sayılan bu kriterleri karşılamaz: tek başlarına görünmezler (konuşma/yazma dillerindeki bağlı kökler ve eklerle benzer şekilde) ve anlamlarını konuşma/yazma dilindeki kelime karşılıklarıyla tanımlamak genellikle zordur. Bundan dolayı bu unsurların sözlüklerde lemmatize edilip edilmeyeceği veya bir gramerde çekimsel bilgi olarak görünüp görünmeyeceği dikkate alınmalıdır (Zwitserslood 2013: 266). Bu tür öğelerin farklı türlerine odaklanarak, sözlük lemması olarak uygun olup olmadıklarını ve bir sözlükte nasıl

tanımlanabilecekleri sözlükler oluşturulurken cevaplanması gereken sorunlardandır. Bu yapısal sorunların ardından, lemmatizasyonun uygulama aşamasında karşılaşılan bir diğer önemli konu da lemma seçimidir. Lemma seçimi, sözlükte yer alacak biçimlerin belirlenmesinde hem dilsel hem metodolojik açıdan kritik bir aşamadır.

Lemmatizasyonun ilkelerinden lemma seçimi de işaret dilleri için farklı değişkenler gösteren bir durumdur. Aranabilir işaret dili derlemleri son yıllara kadar mevcut değildi. Bu nedenle işaret dili sözlükleri için sözcük seçimi genellikle konuşma dillerinin sözcük listelerine, örneğin bir dilin temel sözcük dağarcığına ya da yemek işaretleri, renk işaretleri ve sağlık işaretleri gibi belirli bir konuyla ilgili bir sözcük listesine dayanmaktadır. Bu yaklaşım yalnızca uygun işaret karşılıkları mevcutsa ve sözlük bilimci tarafından biliniyorsa en iyi şekilde uygulanabilmektedir. Diğer kaynaklar, mevcut işaret dili sözlüklerinden alınan lemma listeleri ya da video kayıtları üzerinden yapılan manuel seçimlerdir. Derlem tabanlı bir yaklaşımla karşılaştırıldığında bu yaklaşımların dezavantajı, örneğin tek bir kelimeye veya bileşiğe yeterince çevrilemeyen ve bu nedenle kelime listelerine dayalı işaret listelerinde görünme olasılığı daha düşük olan işaretler gibi birçok işaretin asla lemma olarak seçilmeyecek olmasıdır. İşaret dili derlemlerinin lemma seçimi için bir araç olarak kullanılmasıyla, örneğin derlem sıklığının bir seçim kriteri olarak dahil edilmesiyle, seçilen kelime dağarcığının gerçek dil kullanımını yansıtmasını sağlamak daha kolay hale gelecektir. Var olan bazı sözlükler oluşturulurken külliyat oluşturma ya da yüksek ölçekli anketler sağlama gibi yüksek bütçeli yöntemler yerine tamamen sözlüğü oluşturan personelin dil algısına güvenilmiştir (Zwitserlood 2013: 264). Dolayısıyla lemma seçiminin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda derlem planlamasıyla da doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Lemma belirleme sürecinde yapılan tercihler, bir işaret dili derleminin kapsamını, araştırma potansiyelini ve istatistiksel güvenilirliğini doğrudan etkiler.

Lemmatizasyon, işaret dili derlemlerinin kullanılabilirliğini ve karşılaştırılabilirliğini mümkün kılan temel ilkelerden biridir. Lemmatize edilmemiş bir işaret dili video arşivi, yalnızca rastgele bir kayıt koleksiyonu

olmaktan öteye geçemez. Çünkü sözcüksel formların açıklanması ve bu açıklamaların yorumlanması için gerekli olan temel kavramsal yapı eksiktir. Lemmalar olmadan, işaretlerin tür (type) olarak sayımı, kullanım sıklığına göre sıralanması ve çeşitli dilsel sınıflandırmalarla ilişkilendirilmesi mümkün değildir.

Bu nedenle, işaret dili derlemleri tasarlanırken lemmanın tanımlanması mutlaka öncelikli görevlerden biri olmalıdır. Bu süreç, sözcüksel birimler için standart, tutarlı ve paylaşıma açık bir tanımlama sisteminin oluşturulmasını gerektirir (Johnston 2008: 86). Ancak lemmatizasyon süreci tüm işaret türleri için aynı şekilde işlememektedir. Özellikle sınıflandırıcı yapılar, üretkenlikleri ve çok katmanlı anlam yapıları nedeniyle bu süreçte özel bir değerlendirme gerektirir.

Lemmatizasyon, işaret dili sözlük biliminin yalnızca teknik bir düzenleme ilkesi değildir. Dilsel temsiliyetin doğruluğunu belirleyen bir bileşendir. Yazı sisteminden yoksun bir dilsel yapıda, işaretlerin tutarlı biçimde tanımlanması ve birbirinden ayırt edilebilmesi, derlem tabanlı çalışmaların sürdürülebilirliği açısından zorunludur. Bu bağlamda, lemma belirleme süreçleri değişkeler, sınıflandırıcı yapılar, morfolojik üretkenlik ve ikoniklik gibi işaret dillerine özgü olgularla birlikte değerlendirilmelidir. Lemmatizasyonun sağladığı sistematik yapı, işaret dili sözlüklerinin karşılaştırılabilirliğini, kullanıcı erişilebilirliğini ve akademik analizlerdeki tutarlılığı güçlendirir. TİD sözlükleri için lemmatizasyon çalışmaları henüz yapılmamıştır. Mevcut sözlüklerdeki işaretler masa başı kararlarla alınmış sistematik bir düzen kurulmamıştır.

6.3. MADDE BAŞI SEÇİMİ

Bir baş sözcüğü neyin oluşturduğu tartışmasında birkaç konu dikkate alınmalıdır. Bunlardan biri yerleşmiş sözcüklerdir. Bazı sözlük bilimciler, yerleşmiş sözcüklerin çoğu işaret dilinin olası sözlüğünün çok küçük bir kısmı olduğundan, her iki unsuru da birleştirme ihtiyacı hissederler. Diğer sözlük bilimciler, birincil ilgilerinin bir dilin sözcüksel işaretlerini tanımlamak olması

gerektiğini iddia ederler. Bir sözcük birimi ile bir gösterge arasında ayırım yaparlar. Onlara göre tüm işaretler sözcük birimi değildir, ancak tüm sözcük birimleri göstergedir. Belirli bir sözcük birimi için gramer bilgisi, çoğu işaret dili sözlük bilimcisi için zorluklar yaratır. Çoğu durumda, bu tür bilgileri sağlayacak türden bir işaret dili için referans dilbilgisi yoktur (Schermer 2006: 323).

İşaret dili sözlüklerinde madde başı olarak hangi birimlerin seçileceği, sözlükçülük açısından önemli ve tartışmalı bir konudur. Schermer (2006), bu bağlamda özellikle yerleşmiş işaretler ile daha az standartlaşmış, potansiyel madde başı adayları arasındaki dengeye dikkat çeker. Bazı sözlük bilimciler, işaret dilinin geniş ifade olanakları göz önüne alındığında sadece oturmuş işaretleri sınırlı bir söz varlığı olarak görmekte ve bu nedenle daha fazla işareti sözlüğe dahil etmeyi savunmaktadır. Diğer yandan bazı araştırmacılar, işaretlerin her birinin dilsel olarak bağımsız bir sözcük birimi olup olmadığını sorgular. Çünkü her görsel işaret bir “gösterge” olabilir ama bu, onun mutlaka bir “sözcük” olduğu anlamına gelmez. Bu ayırım, sözlüğe hangi işaretlerin madde başı olarak alınacağına karar verirken belirleyici bir rol oynar. Ayrıca, birçok işaret dili için kapsamlı bir referans dilbilgisi bulunmaması, sözlük bilimcilerin dilbilgisel sınıflandırma yapmasını zorlaştırmakta ve bu da madde başı seçiminde önemli belirsizlikler yaratmaktadır. Dolayısıyla işaret dili sözlükçülüğünde madde başı belirleme süreci, sadece dilin güncel kullanımına değil, aynı zamanda teorik dil tanımlarına ve mevcut dilbilgisel kaynakların yeterliliğine de bağlıdır.

Konuşma ve yazılı dillerin basılı sözlükleri, özel amaçlı sözlükler haricinde, genellikle alfabetik olarak, bazen de tematik olarak sıralanır. İşaret dili sözlükleri için sıralama sorunu daha zordur çünkü hiçbir işaret dilinin bir yazılı formu yoktur. Basılı işaret dili sözlüklerinde sıralama için birkaç farklı yaklaşım seçilmiştir. Bazı sözlükler girişlerini işaret sözlüklerine veya kelime eşdeğerlerine göre alfabetik olarak sıralar; diğerleri *HamNoSys* gibi resmi bir notasyon sistemine karşılık gelen el şekli, yönlendirme, eklem yeri ve hareket gibi ana ses bilgisel parametrelerin tümünün veya bazılarının özelliklerini kullanabilmektedir. Örneğin, *AUSLAN Sözlüğü*ndeki işaretler (Johnston 1989)

ilk olarak el şekline, ikinci olarak ele ve üçüncü olarak da eklemleme yerine göre sıralanmaktadır. Stokoe ve diğerleri (1965) ise işaretleri önce eklemleme yerine, ikinci olarak el şekline ve üçüncü olarak da el kullanımına göre sıralamaktadır. Konuşma dili sözlüklerinde belirli bir harfle başlayan kelimelerin sayısının farklı olması gibi, ses bilgisel olarak sıralanmış bir işaret dili sözlüğünün bölümleri de bazı el şekilleri ve eklem yerlerinin diğerlerinden daha sık görülmesi nedeniyle boyut olarak farklılık gösterir. Maddelerin ses bilgisel temelli bir sıralamasını kullanan işaret dili sözlükleri tipik olarak kelime karşılıklarının alfabetik bir dizinini de içerir. Benzer şekilde, kelimelere dayalı alfabetik bir sıralama kullanan bazı sözlükler, örneğin el şekline göre sıralanmış bir dizin de içerir.

Bir yazı sisteminin ve işaret dili alfabesinin olmayışı, sözlükteki işaretlerin nasıl düzenleneceği sorusunu da gündeme getirir. İşaret düzeninin çeşitli olasılıkları mevcuttur. Basılı işaret dili sözlüklerinin çoğunda işaretler, bir işaretin anahtar sözcüklerine veya çevirilerine göre listelenir diğer bir deyişle, kapsayıcı konuşma dilinin alfabesine göre sıralanırlar. Çoğu sözlük bilimciye göre bu, genellikle basitlik ve aşinalık nedenleriyle işaretleri düzenlemenin en kolay yoludur (Cleve 2003: 494). Ancak bu alfabetik sıralama bazı sorunları da beraberinde getirir. Birincisi, sözlükte ikinci dil olarak hangi dilin kullanılması gerektiğine karar vermek gerekir. İkincisi, alfabetik sıralama, bu konuda bilgi sahibi olan işitme engelli kullanıcılar için sözlüğe erişmenin en iyi yolu olsa da Sağır topluluğunun yazılı dil becerilerinden emin olmayan üyeleri için yararlı görülmez. Araştırmacılara göre, alfabetik olarak düzenlenmiş işaret dili sözlüklerinin hedef kullanıcı grubu olarak sağıruları düşünmediği açıktır. (Schmaling 2012: 241). Bu sorun web tabanlı sözlüklerde daha kolay çözümlere sahiptir. Bu sözlüklerde sıralama gerektirmeksizin arama butonları sayesinde işaretin birçok özelliğine göre arama yapılabilmesine olanak kılan sistemler geliştirilmiştir.

6.4. MADDE BAŞI ARAMA OLANAKLARI

Basılı sözlüklerde arama olanaklarının sadece kitap sayfası çevrilerek yapılmasının aksine, elektronik işaret dili sözlüklerinde arama olanakları çok çeşitli olabilir. Bu sözlükler genellikle yazılı dil eşdeğerleri üzerinde metin araması sunar. Bazı sözlüklerin arama olanakları tematik aramayı da içerir. Buna ek olarak, çoğu yeni sözlük, örneğin işaret formu veya işaret kullanımıyla ilgili bir veya daha fazla parametre kullanarak aramalarını kolaylaştırır. Bu parametrelerden bazıları şunlardır:

*Alfabeye göre arama

*El şekli ve hareketine göre arama

*Eklemlenme yerine göre arama

*Parmak yönelimine göre arama

*Ağızlamaya göre arama

*Bölgeye veya yaşa özel kullanım

*Konu kategorilerine, kullanım durumuna ve özel alanlara göre arama: bazı sözlüklerde hayvanlar, sayılar, renkler gibi kategoriler verilebilmektedir.

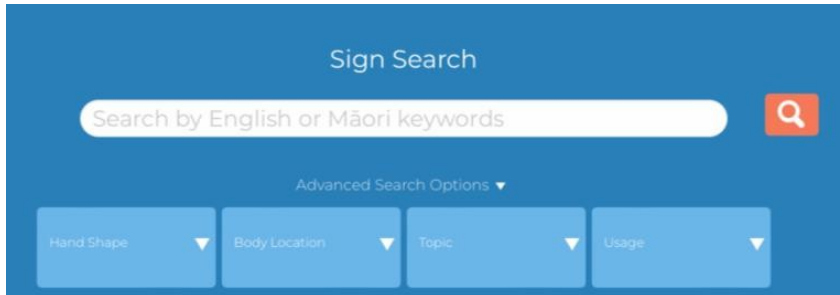
*Anahtar kelime arama: kullanıcıların bir sözcüğü yazarak başka diğer ilgili işaretleri anlamına ya da kullanımına göre bulabilmesine olanak sağlanması.

Biçimle ilgili aramalarda, kriterler genellikle açılır pencerelerden, alt sayfalardan ya da bazı durumlarda *HamNoSys* gibi resmi bir notasyon sistemi aracılığıyla seçilir. Bu tür aramalar büyük olasılıkla işaret dilini orta ya da iyi düzeyde bilen kullanıcılar tarafından kullanılırken metin ve konu aramaları daha az bilen kullanıcılar tarafından tercih edilmektedir (Zwitserlood 2013: 273-274).

Çevrim içi sözlüklerde arama işlevini güçlendiren temel özelliklerden biri, kullanıcının yanlış yazdığı ya da eksik girdiği bir sözcüğün sistem tarafından otomatik biçimde düzeltilmesi veya doğru biçime yönlendirilmesidir. Arama kutucuğuna yazım hatasıyla girilen bir sözcüğün yazılım tarafından bütünleşik

bir semantik arama mekanizması sayesinde düzeltilmesi veya benzer biçimlerle eşleştirilmesi, hatalı sorgulamaların önüne geçerek daha sağlıklı sonuçların listelenmesini sağlar. Yazımı sıklıkla karıştırılan **maydanoz ~ maydonoz, kar ~ kâr* ya da şapkalı biçimlerde ayrışan örneklerde olduğu gibi, sistemin kullanıcıyı doğru biçime yönlendirmesi hem arama doğruluğunu hem de sözlüğün işlevsel değerini artırır (Sarı 2021: 90). Benzer bir yaklaşımın *Güncel Türk İşaret Dili Sözlüğü* ve *SpreadtheSign* gibi çevrim içi TİD platformlarında da uygulandığı görülmektedir. Bu tür hata toleranslı arama özellikleri hem işitme engelli bireylerin hem de TİD öğrenen kullanıcıların bilgiye kayıpsız ve hızlı şekilde erişmesini sağlayarak çevrim içi TİD sözlüklerinin erişilebilirliğini ve kullanılabilirliğini önemli ölçüde artırmaktadır.

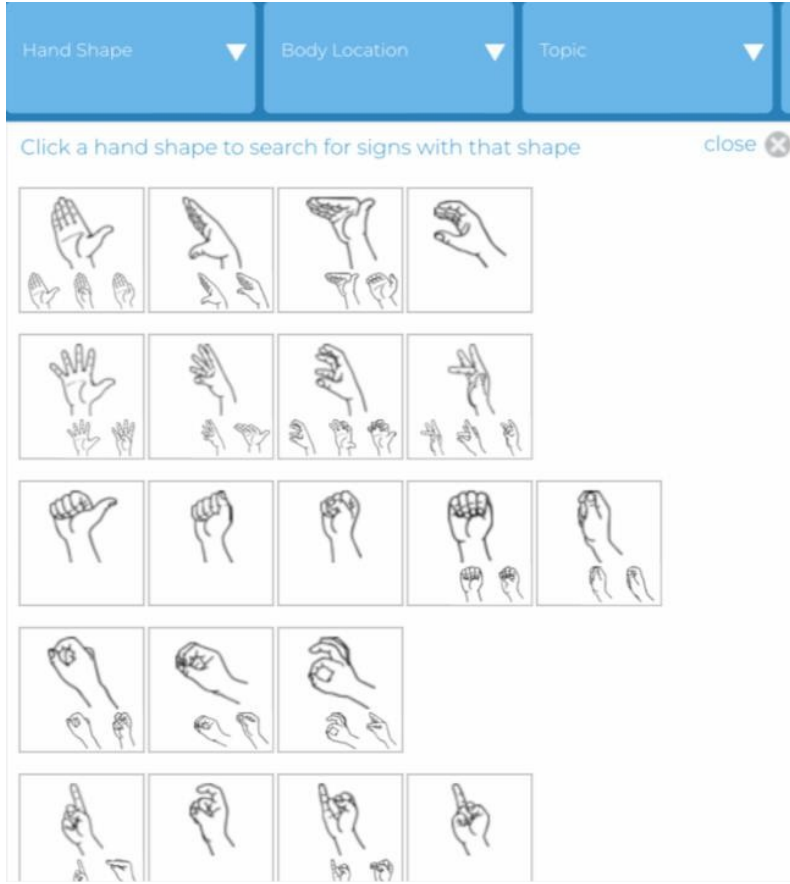
Örnek Yeni Zelanda çevrim içi işaret dili sözlüğünden alınan görsel 3'de elektronik işaret dili sözlüklerinde farklı arama kriterlerinin kategori örneklerini göstermektedir. Görüldüğü gibi şekline, vücudun konumuna, konuya ve kullanıma göre arama seçenekleri verilmiştir.

Görsel 3. NZSL sözlüğündeki arama kriterleri

(<https://www.nzsl.nz> erişim tarihi 11.09.24).

Görsel 3'te ise el şekline göre arama yaptığımızda karşımıza elin farklı biçimlerini içeren işaretler çıkmaktadır. Sözlük aramaları bu seçeneklerden yola çıkarak yapılabilir. Bu durum işaret dili sözlükçülüğünün tek dilli bir sözlük oluşturmasına olanak verir. Çünkü bu şekilde tek dilli sözlüklerin amacı olarak anadili işaret dili olan kişinin kendi dilinin sistemine göre arama yapabilmesine olanak tanınır.

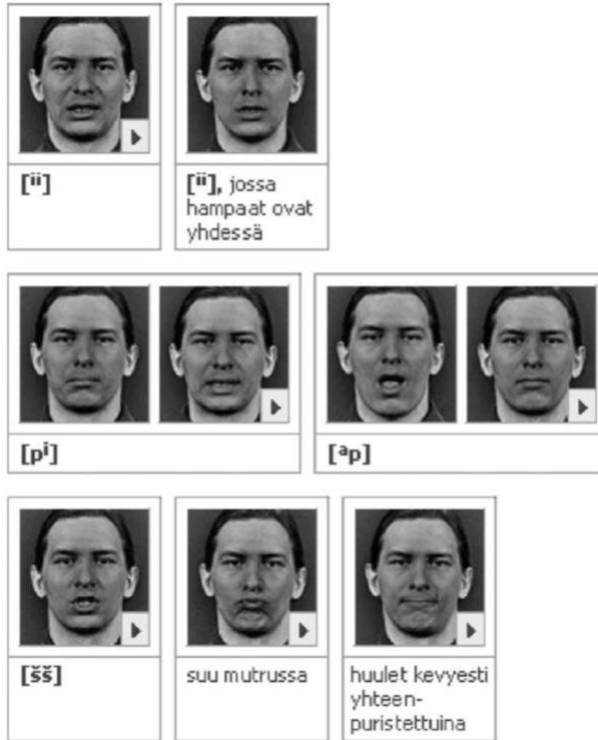
Görsel 4. El şekillerine göre arama biçimleri
(<https://www.nzsl.nz> erişim tarihi 11.09.24).

Parmak yönelimine göre arama yapılabilen çevrim içi sağlık bakımı için hazırlanan Alman İşaret Dili sözlüğü görsel 5’de verilmiştir. (Konrad vd. 2007). Görselde görüleceği üzere, arama yapmak isteyen kullanıcılar parmak yönlerini kullanarak sözcükleri bulabilirler.

Görsel 5. Parmak yönelimine göre arama olanakları (Konrad vd. 2007).

Ayrıca farklı bir yöntem olarak ağızlamayla arama yapılan işaret dili sözlükleri de bulunur. Örneğin görsel 6'da görülen *Fin İşaret Dili Sözlüğü*'nde, madde başı aramaları ağızlama biçimlerine göre yapılmaktadır (Zwitserlood 2010: 276).

Görsel 6. Ağızlama ile madde başı arama olanağı (Kuurojen Liitto 2003: 5).

Recently searched words

attempt	no more	thank you	feed	open	hearse
globalise	sad	comedy	advance	night	snuffe
Teacher (Office in the Aaronic Priesthood)	No Thanks	tap	do you have	squirrel	teacher
monomer	trying	haunted house	children	if	pebble
curious	pendulum	anarchist	wear	doctor	there
			nationality		

Popular signs today

fuel	pro	what	know	clipboard	come
middle of the night	cheese	holy	open	you	how
how are you	like	where	man	thank you	go
and	please	enlightenment	lubrication	why	buzz
bend down,bend over	blue	season	hat	shoes	black

Görsel 7. Madde başı arama olanaklarında son zamanlarda aranan sözcükler ve bugünün popüler işaretleri

(<https://www.signasl.org> 25.09.24 erişim tarihi)

Görsel 7’de ise sözlüğünden alınan arama olanaklarına bakıldığında son zamanlarda aranan sözcükler ve bugünün popüler işaretleri diye iki ayrı sözcük listesi vardır. Bu şekilde gündemde sıklıkla kullanılan işaretlerin verilmesi kullanıcı açısından bir merak unsuru oluşturması açısından önemlidir. Sık kullanılan sözcükler de buradan görülebilmektedir.

Görülebileceği üzere, farklı işaret dillerine ait web tabanlı sözlükler farklı arama yöntemleri kullanır. Her çevrim içi sözlükte arama olanağı değişebilmektedir. Sözlük yazarlarının kişisel tercihi olarak birden çok arama olanağı sunulabilmektedir. Ya da bir çevrim içi işaret dili sözlüğü kullanıcıya birden fazla arama olanağı tanıyabilir. Bu durum işaret dillerinin görsel doğasıyla paralel biçimde düşünüldüğünde, sözlükçülük yöntemi olarak konuşma dillerinden ayrıldığını gösterir. Konuşma dilleri için arama olanakları belki alfabe veya tematik olarak sınırlanabilirken işaret dilinin görsel doğası ve kendine özgü dilbilimsel yapısı sayesinde çok çeşitli arama olanakları olabilmektedir.

6.5. MADDE BAŞI ARAMA SONUÇLARI

İşaret dilinin çevrim içi sözlüklerinin arama sonuçlarına dair genel geçer ilkeler bulunmamaktadır. Ancak çevrim içi sözlükleri inceleyen birçok çalışmada arama sonuçları başlığı altında sonuçların niteliği bazı yönleriyle tartışılmıştır. *Yeni Zelanda İşaret Dili*’nin (NZSL) online sözlüğünün sözlük bilimsel bir çalışmasında arama sonuçlarının analizi yapılmaktadır (Vale 2015). Bundan hareketle çevrim içi işaret dili sözlüklerinde arama sonuç listelerindeki bilgi miktarları ve türleri değişiklik göstermektedir. Tezde hem sözlük incelemeleriyle hem de bu tür sözlük inceleme yazılarındaki arama sonuçları başlıklarıyla belli başlı ilkeler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Arama sonuçları bir bakıma işaret dili için tüm tanımlama sürecini ifade edebilmektedir. Burada multimodalite de denilen bir terimin açıklanmasında fayda bulunmaktadır. Multimodalite, bir metnin anlamının oluşturulmasında birden fazla semiyotik kaynağın (dil, görsel imgeler veya ses vb.) birlikte kullanılması ve bağlamsallaştırılması olarak tanımlanmaktadır (Thibault 2001). Bu tanıma göre işaret dilleri çok sayıda semiyotik kaynağı bir arada kullanır. Örneğin El şekli, yön, hareket, yüz ifadesi, dudak hareketi, beden pozisyonu bunlardan bazılarıdır. Bu yüzden işaret dili sözlükleri “multimodal” kabul edilir. Bu yüzden birden çok semiyotik kaynağı aynı anda göstermeleri gerekir.

Bu çerçevede, çevrim içi işaret dili sözlüklerinin arama sonuçları yalnızca teknik bir liste sunmaktan ötedir. İşaret dilinin multimodal kaynaklarını nasıl temsil ettiklerine dair önemli ipuçları verir. Bu nedenle tezde, arama sonuçlarının hangi bilgileri içerdiği, bu bilgilerin nasıl düzenlendiği ve ele alınmıştır. Böylece hem sözlüklerin tasarım mantığı hem de işaret dilinin kendine özgü yapısının çevrim içi ortama nasıl aktarıldığı ortaya konulmaktadır.

İşareti çevrim içi işaret dili sözlüğünde tezin bir önceki başlığı olarak verilen arama olanaklarından herhangi biriyle bir işaret araması yaptığımızda karşımıza çıkan arama sonuçları çok çeşitli olabilmektedir. Teknoloji geliştikçe ya da sözlüğü oluşturan kişinin maksimum fayda göstermesi adına arama sonuçları daha da gelişebilmektedir. Arama sonuçlarında yer alan bu çok çeşitli bilgi türleri aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

- Madde başı tanımı: İşaretin yazılı dilde tanımı.
- İşaretin görsel temsili: İşaretin nasıl gerçekleştirileceğini gösteren çizim, fotoğraf, video gibi içerikler.
- Kullanım Bağlamı: İşaretlerin hangi durumlarda kullanıldığına dair bilgiler verilir. Bu, kişinin işaretleri doğru anlamasına ve kullanmasına yardımcı olur.
- Anlamca benzer diğer işaretler: Sözlüklerde, bazı işaretler arandığında altında işaretin anlam alanında benzer işaretlerin listesinin arama yapılabilmesi için verilmesi

- Dilbilgisel Bilgiler: İşaretin yapısal özellikleri, cümlelerin kuralları ve dilsel bilgiler. Dilbilgisi bilgilerinin verilmesi işaret dilini sonradan öğrenenlerin dilin mantığını anlamalarına yardımcı olmaktadır.
- Eşanlamlılar ve Zıt Anlamlılar: Benzer veya zıt anlamlı işaretlerin listesi verilebilmektedir.
- Kaynakça ve Referanslar: Sözlüklerde kullanılan kaynakların belirtilmesi, güvenilirlik ve doğruluk açısından önemlidir.
- İşaretin artikülasyonunun metinsel bir açıklaması; ağızlaşma ve eğer varsa bir kimliknumarası.
- Örnek cümle kullanımı.
- İşaretin konuşma diliyle yazılmış bir açıklaması
- İşaretin değişkeleri

Aşağıda farklı elektronik işaret dili sözlüğünden alınan arama sonuç listelerinin örnekleri gösterilmektedir. Arama sonuçlarında görünen bilgiler değerlendirilmiştir.

Signs for NAIL

Definition: a small, thin piece of metal with one pointed end and one flat end that you hit into something with a hammer.

Pronunciation (sign description): fingerspelling.

Related signs: Guess that nails and these all other stuff go together. What could be good without one of these? [HAMMER](#), [WOOD](#), [SAW](#).

Görsel 8. Handspeak sözlüğünden ÇİVİ maddesinin arama sonucu (<https://www.handspeak.com/word/7776/> 'den 25.09.2024 erişim tarihi)

Arama sonuçları işaretin sözcük türüne ya da anlamına göre farklılaşmaktadır. Bazı işaretler için daha fazla açıklama gerekeceği gibi bazıları için daha az bilgi yeterli olabilmektedir. Örneğin görsel 8'de verilen Amerikan İşaret dilinin çevrim içi bir sözlüğü olan Handspeak'ten alınmış çivi anlamına gelen ve türü isim olan NAIL işaretinin arama sonucunda ilk olarak işaretin videosu verilmektedir. Daha sonra, işaret dilinin konuşulduğu coğrafyanın kapsayan dili olarak İngilizce *nail* sözcüğünün tanımı verilir. Telaffuzu olarak ise nail işaretinin ASL'de alfabetik yazma yöntemi ile verilmesinden dolayı *tek tek harfleme* "fingerspelling" bilgisinin verilmesiyle yetinilmiştir. Arama sonucunda bir başka sonuç da ilgili işaretler bölümünde hammer, wood gibi sözcükler verilirken küçük bir bilmece sorusu kullanılmıştır.

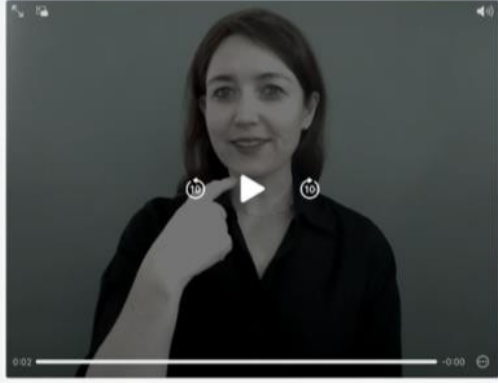
Farklı türdeki işaretler için ise arama sonuçları çeşitlilik göstermektedir. Örneğin görsel 9'da hem isim hem fiil işareti olan FACE işareti arama sonuçlarında bu durumu belirtilir. FACE işareti ile kurulmuş deyimler de işaretin arama sonucunda çıkmaktadır. Görsel 9'da verilmiş FACE işaret arama sonucunun devamında deyimlerin anlamı ve FACE ile ilişkili diğer işaretler verilmiştir.

FACE in sign language

Learn different signwords for "face" and its phrases in American Sign Language.

ASL signs for FACE

Two different signs - one for a noun and one for a verb.

Meaning (noun): The front part of the head, from the forehead to the chin.

Pronunciation/articulation: Dominant forefinger (palm in) moves in a circular outline around the face.

Görsel 9. *Handspeak Sözlüğünde* FACE işaretinin arama sonucunda işaretin türünün verilmesi

Advanced: idioms

English idiom: **egg on one's face**.

Meaning of the English idiom: to feel embarrassed, foolish, or ashamed because of something one have done or said; appearing foolish usually because something one said would happen has not happened.

Translation (ASL description): Dominant flat "O" hand with tips of fingers in contact with nose, then changes into "5" handshape on the nose, accompanied by intonation.

Context or usage examples: "Percy had egg on his face after boasting to his friends that he'd easily get into the fraternity, only to discover he wasn't accepted."

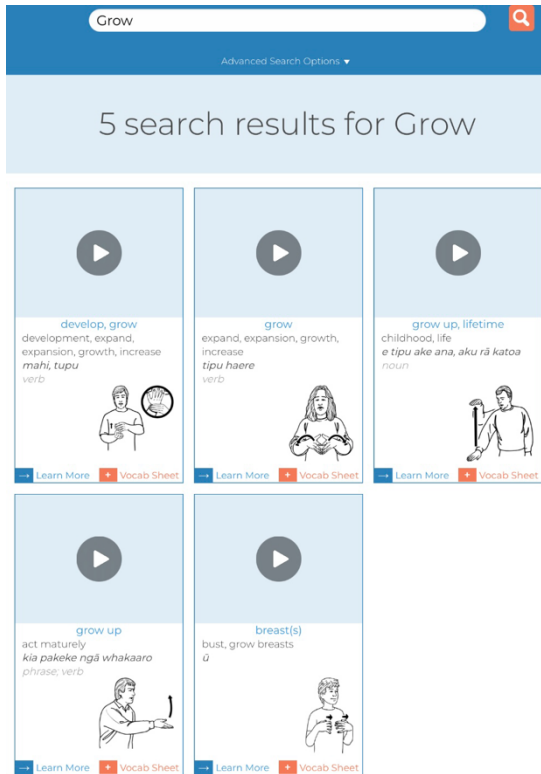
Vocabulary

Related signs: On the front part of the **HEAD** from **FOREHEAD** to the **CHIN**, you have two **EYES**, **EYEBROWS** above the eyes, a **NOSE**, a **MOUTH**, a couple of the **CHEEKS**, and **GLABELLA** on the top of nose.

Görsel 10. *Handspeak Sözlüğünde* FACE işaretinin face kelimesi ile kurulmuş deyimlerin verilmesi

(<https://www.handspeak.com/word/7776/> 25.09.2024 erişim tarihi)

NZSL'nin çevrim içi sözlüğünde arama sonuçlarında görüntülenen bilgiler, işaretin biçimini temsil eden bir çizimden ve ardından işaretin ana anlamlarını yansıtan İngilizce açıklamalardan ve işaretin ait olduğu kelime sınıflarından oluşur. Sonuçlar alfabetik sırayla görüntülenir ve ana açıklamaya tam olarak uyanlar önce, çeviri eşdeğerlerinde tam olarak uyan ve her ikisinde de kısmen uyanlar sonra gösterilir. Birden fazla eşleşme olduğunda, en sık kullanılan işaret önce gösterilir (Vale 2015: 285). Sitede güncel halinde ise çizimler yerine videolar kullanılmaktadır.

Görsel 11. NZSL sözlüğünde kullanım sıklığına göre arama sonucu

(<https://www.nzsl.nz> erişim tarihi 20.11.25)

NZSL çevrim içi sözlüğünde “Grow” kelimesini aradığımızda beş farklı sonuç çıkması, İngilizcedeki “grow” sözcüğünün birçok anlama geldiğini ve her anlam için NZSL’de farklı işaretler bulunduğunu gösteriyor. Sonuçların alfabetik sırada değil, anlamlarına göre yan yana verilmesi de sözlüğün kullanıcıya “hangi bağlamda hangi işareti kullanacağını” göstermeyi amaçladığını düşündürüyor. Her kutuda video, İngilizce başlık, kısa anlam açıklamaları, söz türü ve küçük bir çizim bulunuyor. Aynı kelime için farklı işaretlerin gösterilmesi, NZSL’nin anlam

ayrımalarını net bir şekilde sunduğunu ve kullanıcıya seçenekler arasında doğru anlamı seçme imkânı verdiğini ortaya koyuyor. Genel olarak bu arama sonucu, NZSL sözlüğünün düzenli, video ağırlıklı, anlaşılır ve kullanıcıya bağlamı düşünerek seçim yapma fırsatı tanıyan bir sözlük yapısına sahip olduğunu gösteriyor.

6.6. İŞARET GÖSTERİM BİÇİMLERİ

İşaret dili sözlüklerinde işaretlerin gösterimi genellikle çizim, fotoğraf ve video içerikleriyle verilir. Özellikle basılı işaret dili sözlükleri işaretleri göstermek için çizimler ya da fotoğraflar kullanır. Çizimler ve fotoğraflar geçmişte tek gösterim olasılıklarıydı (Zwitserlood 2010: 447). Bu iki yöntem, işaretin içindeki faaliyeti hareketsiz bir görüntüde açıkça gösteremese de daha anlaşılır olabilme adına hem yazılı hem de görüntüye eklenen oklar ve diğer sembollerle gösterildiği için anlaşılabilirliği artmaktadır.

6.6.1. Çizimler ve Fotoğraflar

İşaret dili sözlüklerinde işaretlerin çizim ve fotoğraf yoluyla verilmesi özellikle basılı sözlüklerde kullanılan en yaygın ve geleneksel yoldur. Çizimler ve fotoğraflarla ilgili birçok problem alan yazında tartışılmıştır. Örneğin çizimler ve fotoğraflarla ilgili sorunlardan biri, işaretin hareketinin ve manuel olmayan yani el dışı gösterimlerindeki özelliklerinin doğru bir şekilde tasvir edilememesidir (Schermer 2006: 323). Bunu çözmek adına da geçmişten bu yana işaretleri göstermek adına birçok farklı yöntem kullanılmıştır.

Bear

Görsel 12. ASL sözlüğünde BEAR işareti (Vicars 1997).

Örneğin, Amerika işaret dilinin sözlüğünden (Vicars 1997) AYI işareti görsel 12'de gösterildiği gibi yan yana birçok görsel konularak açıklanmaya çalışılmıştır (Zwitserslood 2010: 447). İşaretleri göstermek adına kullanılan yöntemler çeşitli çizim teknikleri, çoklu fotoğraf kareleri ve oklarla hareket gösterimleri olarak sayılabilir.

Fotoğrafla gösterim yapmadan önce basılı sözlükler çizim tekniğini kullanmaktaydı. Çizimlerin amacı, işaretin temel hareketlerini ve el pozisyonlarını göstermektir. Çizimler hareketi adım adım görselleştirir. Çizimler, el şekli, parmakların konumu, yüz ve ağız ifadelerinin çizimlerle sunulmasıdır. Bu gösterim şekliyle sabit ve detaylı gösterim sağlanabilir ancak hareketin akışına ve hızının aktarılması adına zayıf bir yöntem olabilmektedir. Aşağıda Gallaudet sözlüğünden alınan işaretlerin çizimle gösterilmesine bir örnek verilmektedir.

Görsel 13. Gallaudet Sözlüğünde işaret gösterim biçimi

(<https://ssl.gallaudet.edu/gupress/excerpts/GDASL.html>'den 28.09.24 erişim tarihi).

Çizimlerde işaretlerin önceliği sonralığı ve yönelimleri kalın ve ince çizilmiş ellerle ve oklarla sağlanmıştır. Çizimler ile gösterilen Shaw ve Delaporte'un *A Historical and Etymological Dictionary of American Sign Language* (2015) adlı sözlüğünde işaretlerin çizimleri sağır bir model tarafından sergilenmiş ve illüstratör Carole Marion tarafından çizilmiştir. Tarihsel değişkeler ise eski sözlüklerden alınarak yeniden yorumlanmıştır. Böylece hem eş zamanlı hem de tarihsel görseller aracılığıyla işaretlerin biçimsel gelişimi takip edilebilir hâle gelmiştir. Görseller, sözlük maddeleriyle bütünleşik olarak sunulduğu için kullanıcı sadece anlam değil, aynı zamanda işaretin el şekli, yönü, konumu gibi

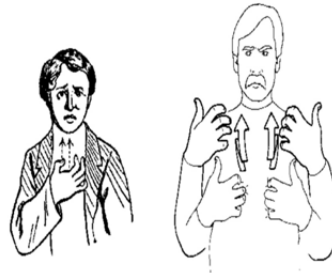
yapısal parametrelerini de açık biçimde kavrayabilmektedir. Bu yönüyle sözlük, işaret dili sözlükçülüğünde görselliği kuramsal ve etimolojik analizle bütünleştiren örnek bir yapı sunmaktadır. Aşağıda sözlükten alınan görsel 14'te ANGRY işaretinin maddesinde işaretin yapıma yönü ve yapısal özellikleri gösterilmiştir. Çizimde duygu barındıran ANGRY maddesi için yüz ifadeleri de belirgin şekilde verilmiştir. Aynı zamanda işaretin LSF ve ASL'de tarihsel işaret biçimleri çizimlerle sağlanmıştır. Hem tarihsel hem de modern versiyonun sözlükte gösterimi işaretin etimolojik gelişimini görmek açısından önemlidir.

angr y

Higgins (1942) saw the origin of the sign ANGRY as “the old sign of anger, rending of one’s garments.” In actuality, this sign derives from the French sign COLÈRE (angry), which was originally produced with one hand on the left side of the chest, symbolizing blood boiling in the chest. De Gérando (1827) describes its production as “the open right hand, with open and bent fingers directed toward the heart, executes a rapid and repeated movement from low to high near the heart as if marking the blood agitating.” The claw handshape in both LSF and ASL carries metaphorical associations with harsh or mean things (see MAD and SELFISH). Although Long (1910) documents ANGRY as being produced with one hand, it is frequently produced with two hands in contemporary ASL and LSF.

ASL ANGRY

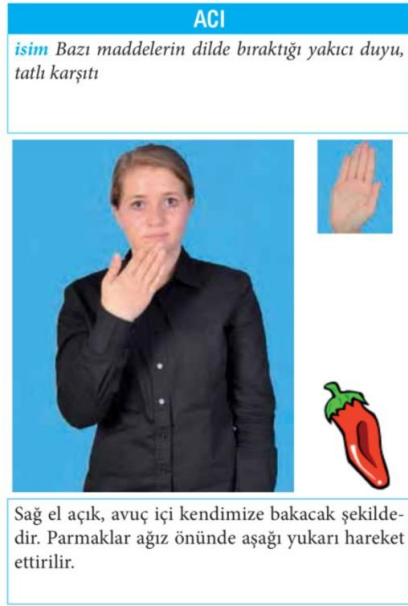

LSF COLÈRE
(Pélessier 1856)

LSF COLÈRE
(IVT 1986)

Görsel 14. *A Historical and Etymological Dictionary of American Sign Language*'da ANGRY maddesi (Shaw ve Delaporte 2015: 12).

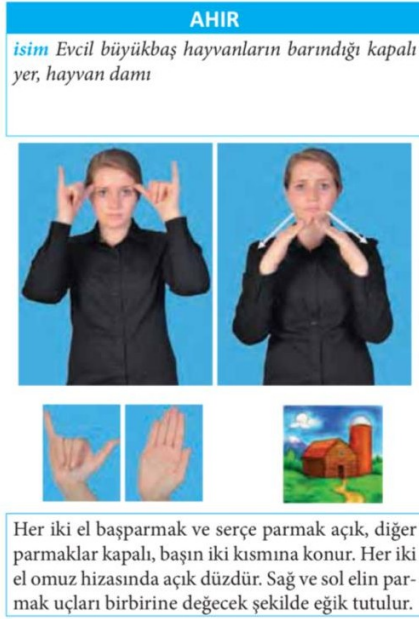
Fotoğrafla gösterimdeyse işaretin hareketinin el şekillerini ve hareketin durma noktalarını göstermek amacıyla gerçek insanların fotoğraflarının kullanılmasıyla işaretin göstermesi amaçlanır. Hareketin başlangıç, ortası ve bitişteki pozisyonları fotoğraflanabilmektedir. Bu durum çizimlerden daha fazla detay sunabilmesi adına önemlidir. Detaylar fotoğraflarda daha nettir. Görsel 15'te MEB İşaret dili sözlüğünden ve resimle işareti sunulan ACİ işareti verilmiştir.

Görsel 15. MEB İşaret Dili Sözlüğünde ACI maddesi

(https://orgm.meb.gov.tr/dosyalar/00012/tid_sozluk.pdf'den erişim tarihi 28.09.24).

Görsel 15'te verilen ACI maddesi tek bir resimle verilip hareketin anlatımı ve yapılışı altında Türkçe ile anlatılarak sağlanmıştır. El pozisyonu ise yanda küçük resim ile sağlanmıştır.

Görsel 16. MEB İşaret Dili Sözlüğünden AHIR maddesi

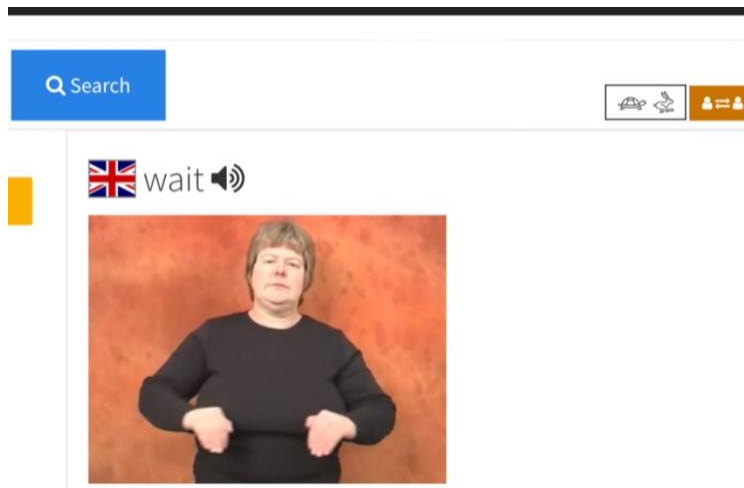
İki ayrı işaretin birleşmesiyle oluşan AHIR işareti için MEB sözlüğü iki ayrı resim kullanarak işaretin gösterimini sağlamıştır. Ayrıca işaretin tasviri için oklarla hareketin yönü belirlenmiştir.

6.6.2. Video ve Gif Gösterimleri

Çevrim içi sözlüklerle birlikte karşımıza çıkacak olan işaretlerin video gösterimleri, işaret dilindeki hareketlerin çizim ve fotoğrafla gösterime kıyasla daha doğru şekilde yapılmasını sağlamaktadır. Bu gösterim şekli, işaret dilinin tüm dinamiklerini göstermek için uygundur. İşaretler, açıklamalar ve altyazılar ile desteklenebilmektedir. İşaretin hızına ve ritmini doğru şekilde yakalayabilmek için en iyi yöntemdir. El şekli, vücut pozisyonu, parmak yönelimi gibi işaret dilinin önemli özellikleri hareketli şekilde gösterilebilir. Bu yöntem çeşitlendirilmeye ve daha fazla detay eklenmesine uygundur. Örneğin videoyu hızlandırma yavaşlatma gibi seçenekler eklenebilmektedir. Ya da işaretin hem sağ hem sol elle gösterimi de eklenebilmektedir. Teknolojinin gelişimiyle video

kaliteleri artmıştır. Videolar ile sözlükler örnek cümle gösterimleri de videolar ile verebilmektedirler.

Çevrim içi işaret dili sözlüklerinde video gösterimleri, işaret dili öğrenimini ve işaretin gösterimini daha etkili hale getirmek için kullanılan bir yöntemdir. İşaret dilinin dinamik ve görselliğe dayalı bir dil olması, yani el hareketlerinin, vücut dilinin ve yüz ifadelerinin bir bütün halinde ve eşzamanlı kullanılması nedeniyle video gösterimi, işaretlerin doğru biçimde karşıya geçmesini sağlayan en başarılı kaynaklardan biridir. Video gösterimleri işaretin nasıl yapılması gerektiğini eş zamanlı ve doğru biçimde gösterir. El pozisyonu, hareketin yönü gibi dinamik unsurlar, video gösterimleri sayesinde tam anlamıyla anlaşılabilir. Aynı zamanda video gösterimi yüz ifadeleri ve vücut dilinin tam olarak gösterilmesini de sağladığı için önemlidir. İşaretin hangi hızda yapılması gerektiği ya da hareketin tekrarı da video gösterimleri ile sağlanabilmektedir. Bazı işaret dili sözlükleri videolar için yavaşlatma ve hızlandırma seçeneği de ekleyebilmektedir. Örneğin görsel 17’de verilen *SpreadtheSign* BSL’de WAİT işareti için video gösteriminin ekran fotoğrafıdır. Yukarıda verilen tavşan ve kaplumbağa figürleriyle videoyu yavaşlatma ve hızlandırma seçeneği bulunmaktadır. Ya da hemen yanındaki buton ile videoyu sağ ve sola çevirip videodaki işaret telaffuzunun tüm boyutları görülebilmektedir.

Görsel 17. SpreadtheSign’da WAİT işareti gösterimi

https://www.spreadthesign.com/en_gb/search/ (01.10.24 tarihinde erişim)

Çevrim içi işaret dili sözlüklerindeki video gösterimleri işaret dilini bilen uzman kişilerce veya anadili kullanıcıları tarafından yapılmaktadır. Bu da işaretin en doğru biçimde görülmesini sağlamaktadır. İşaretin yapılışı tekrar tekrar izelenebilmektedir ve bu şekilde de öğrenme pekiştirilebilmektedir. Karmaşık ve katmanlı işaretlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Bununla birlikte, videoların da kendine ait sorunları vardır. Alıntının tam biçiminin ne olduğunu (bazı işaret dillerinde ağızlamalar ve manuel olmayan bileşenlerin nasıl gösterileceği) ve kimin model olabileceğini belirlemek, arka plan rengi, ışık, modelin kıyafetleri, işaretleme hızı ve benzeri konularda araştırmalar yapılmaya devam etmektedir (Schermer 2006: 323).

6.7. SÖZLÜK KULLANICILARI

İşaret dili sözlükçülüğünde kullanıcıların kim olduğu, hangi ihtiyaçlarla sözlüğe başvurduğu ve bu ihtiyaçların ne ölçüde karşılandığı temel araştırma sorularıdır. Tarp, kullanıcı araştırmalarının yalnızca sözlüklerin nasıl kullanıldığını değil, kullanıcıların kim olduğunu, ne zaman, nerede, neden sözlüğe başvurduğunu ve bu süreçten nasıl bir sonuç elde ettiğini de sorgulaması gerektiğini vurgular (2011: 279). Bu çerçevede, kullanıcı ihtiyaçlarının belirlenmesi, kullanıcı tipi, kullanıcı durumu, ihtiyaç türü, kullanım biçimi ve ihtiyacın karşılanma derecesi gibi birbiriyle ilişkili beş ana kategori üzerinden yapılmalıdır.

Kullanıcıların sözlüklerde hangi bilgileri aradığı, genellikle kullanıcılarının bilgi ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamayı amaçlayan sözlük bilimciler için birincil öneme sahiptir. (Müller-Spitzer vd. 2015: 2). İşaret dili kullanıcılarının ihtiyaçları sadece işaretlerin anlam arayışlarıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda işaret dillerinin katmanlı yapıları vardır. Bu yapılara örnek olarak sözdizimsel konum, eşzamanlı yapılar, bölgesel değişkeler, kültürel bağlam sayılabilmektedir. Bu yapılardan dolayı sözdizimsel bağlamda işaretin nasıl kullanılacağı, eşzamanlı

yapılar, değişkeler ve kültürel bağlam gibi daha karmaşık bilgiler de gerektirebilir.

Bu kullanıcı ihtiyaçlarının analizinde önemli bir ayırım, öznel ve nesnel ihtiyaçlar arasında yapılmalıdır (Tarp 2011: 282). Öznel ihtiyaçlar, kullanıcının kendisinin farkında olduğu ihtiyaçlar, nesnel ihtiyaçlar, çoğu zaman kullanıcı tarafından doğrudan fark edilemeyen ama sözlük yapımı sürecinde dikkate alınması gereken gerçek bilgi boşluklarını temsil eder. İşaret dili kullanıcılarının fark etmedikleri, ancak iletişimsel düzlemde karşlarına çıkan bu tür *tanınmamış* (non-recognised) ihtiyaçlar, özellikle dijital ve çevrim içi sözlüklerin tasarımında kritik bir öneme sahiptir (Tarp 2011: 281). Bu noktada, dijital sözlüklerin sunduğu etkileşimli altyapı, kullanıcıların gerçek zamanlı davranışlarının izlenmesini mümkün kılar. Böylece kullanıcı davranışını izleyebilme imkânı, sözlükçülüğün kullanıcı temelli evriminde belirleyici rol oynar (Önal ve Makaroğlu 2021: 195).

Sonuç olarak, işaret dili sözlük kullanıcılarını yalnızca pasif veri alıcıları olarak değil, farklı ihtiyaç türlerine ve kullanım amaçlarına sahip, değişen sosyal ve dilsel koşullarda yer alan aktif sözlük kullanıcıları olarak değerlendirmek gerekir. Bu nedenle sözlükler, kullanıcıların hem belirgin hem de örtük bilgi ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde yapılandırılmalıdır. Tarp'ın işlev kuramına dayalı kullanıcı odaklı sözlükçülük yaklaşımı, işaret dili sözlükçülüğü için de hem teorik hem uygulamalı düzeyde güçlü bir zemin sunmaktadır.

6.8. İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİNDE DEĞİŞKELER VE STANDARTLAŞMA

İşaret dilinin değişkeleri birçok unsura dayalı olarak çeşitlilik gösterir. İşaret dilleri konuşma dilleri kadar standart olmayabilir ve farklı topluluklarda, bölgelerde değişiklik göstermesi mümkündür. Coğrafi olarak değişen değişkeler ile öncelikle ülkelerin daha sonra o ülkenin işaret dilinin de bölgelere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Genç ve yaşlı nüfusun kullandığı sözcükler

farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca Lucas'ın belirttiğine göre konuşma dilleri gibi, işaret dilleri de fonoloji, morfoloji ve sözdiziminin her düzeyinde çeşitlilik gösterir. Araştırmalar, konuşma dillerinde olduğu gibi, işaret dillerindeki çeşitliliğin bölge, yaş, cinsiyet, etnik köken ve sosyoekonomik durum gibi sosyal faktörlerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu durum, toplum dilbilimsel çeşitlilik olarak bilinir. Yani, yaşlı insanlar belirli bir değişkeyi genç insanlardan daha sık kullanabilirler. Kadınlar belirli bir değişkeyi erkeklerden daha az kullanabilir. İşçi sınıfı belirli bir değişkeyi orta sınıftan daha fazla kullanabilir (Lucas 2003: 327). Bu toplumsal farklılıkların yanı sıra, eğitimin ve kurumların da dildeki varyasyonlar üzerinde belirleyici bir etkisi olabilir.

Okul ve eğitim seviyesi de bir başka değişken olabilmektedir. Her işaret dili okulu kendi işaret dili sözcüklerini ve farklı eğitim sistemini oluşturmuş olabilir. Sağır bireylerin oluşturduğu bazı sosyal gruplar arasında da değişkeler meydana gelebilmektedir. İşaret dilinin görsel doğası gereği mimik ve jest kullanımından kaynaklanan farklılıklar da olabilmektedir. Bireyler arasında bu tarz farklılıkların yaşanmasının yanı sıra her dil gibi işaret dillerinde de dil zamanla evrim geçirip yeni işaretler eklenebilmektedir. Tüm bu farklılıklar karşısında, işaret dilinde bir tür standartlaşma ihtiyacı kaçınılmaz hale gelmektedir.

Bu değişkelerle birlikte gerekli olan standartlaşma çabaları görülmektedir. Konuşma dillerinin standartlaşması adına yazı dili ile oluşturulmuş metinler ve sözlükler önemlidir. İşaret dilleri için yazı dilli metinler oluşturulması şimdilik birkaç çaba dışında yoktur. Bu yüzden işaret dilleri için standartlaştırma, sözlükler ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda, sözlüklerin yalnızca dilin belgelenmesi değil, aynı zamanda dilsel kuralların oluşturulması açısından da kritik bir işlevi bulunmaktadır. Standartlaşma, Lucas'ın görüşüne göre "Bir dilin kullanıcıları kendi dillerinin sözcüklerini bir kitapta gördüğünde o kelimenin gerçek olduğuna inanır. Ya da en azından o sözcüklerin, dilin bir derece parçası olduğu düşünmektedirler. Yeni bir kelimenin bir sözlüğe nasıl girebileceğini konusu ise bir kelimenin sözlüğe girebilmesindeki derin incelemelerle sonuçlanmıştır ve bu tür bir zorlu giriş otomatik olarak sözlüklerin statülerini

meşrulaştırır” (2003: 338). Lucas’ın belirttikleri de standartlaşmanın önemini vurgulaması açısından değerlidir.

İşaret dili sözlükleri, dildeki değişkeleri farklı şekillerde ele alır. İşaret sözlük bilimcilerinin çoğu, işaret dilinin tercih edilen ortak bir değişke ile standartlaştırıcı bir sözlük üretmeye veya aday göstermeye çalışır. İşaret dili sözlükçülüğünde değişkelerin nasıl ele alındığını daha iyi anlayabilmek için bazı tarihsel örneklere başvurmak yerinde olacaktır. İlk işaret dili sözlükleri bile varyasyon ile ilgilenmiştir Amerikan İşaret Dili Sözlüğünün (1965) girişinde Stokoe, sözlüğün, işaretin farklı biçimlerini gösteren işaretleri ya da aynı işaretin yazılabileceği farklı yolları gösterdiğini belirtir ve bireysel farklılıklara izin vermektedir (Schermer 2006: 323).

Croneberg, bir sözlüğün hazırlanmasında toplum dilbilimsel çeşitlilik konusunu ele almaktadır. "Bir dilin sözlük bilimcilerinin erken dönemde karşılaştıkları sorunlardan biri değişkelerdir ve bu sorun, dil daha önce hiç yazılmamışsa özellikle ilk başta bakılması gereken bir konudur. İlk önce dildeki bir ögenin standart olup olmadığını ve böylelikle de dilin standart olup olmadığını belirlemeye çalışılmalıdır. Belirli bir nüfusun çoğunluğu veya değişkeleri tarafından kullanılan, yani nüfusun belirli bir bölümü tarafından kullanılıp kullanılmaması ilk başta bakılması gereken konulardandır” diyerek konunun önemini vurgular. (Croneberg’den aktaran Schermer 2006: 323).

İşaret dili sözlükleri oluşturulurken değişkeler ve standartlaşma konuları daha da ön plana çıkmaktadır. Sözlük bilimciler standartlaşma ile ilgili birçok soruya cevap vermesi gerekmektedir. Özellikle işaret dillerinin yazılı bir şeklinin olmaması, sözlük bilimcileri, hangi gösterge biçiminin doğru olduğunu ve bu nedenle sözlükte alıntı biçimi olması gerektiğini belirleme sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bir başka soru ise, dildeki bir ögenin belirli bir nüfusun çoğunluğu tarafından kullanılıp kullanılmadığını ve bu nedenle standart olarak etiketlenip etiketlenemeyeceğini belirlemektir. Daha sonra bu ögenin bir değişke biçimi olup olmadığını belirlemek zorundadır. Daha özel amaçlarla yapılan sözlükler varyasyonu bir şekilde açıklasa da çok az sözlük dil varyasyonu üzerine kapsamlı araştırmalara dayanmaktadır. Yeni web teknolojisi ve

bilgisayarlı veri tabanı teknolojisi, yakın gelecekte bu sorunu çözebilir ve işaret dili sözlük biliminin olgunlaşmasına yardımcı olabilir (Schermer 2006: 323).

Standart biçimlerin belirlenmesindeki bu güçlükler, işaret dili sözlüklerinin hazırlanmasında karşılaşılan en temel sorunlardan biridir. Bir işaretin her iki biçimi, sağır topluluğunda kullanılabilen ve kabul görebilen gösterimleri olabilmektedir. Sözlük bilimci bu iki biçimi tek bir işaretin değişkeleri ya da eşanlamlıları olarak ele alabilir. İşaret dili kullanıcıları işaretlerdeki her iki biçimi de tek bir işaretin değişkeleri olarak görmektedir. Bu da işaretlerin biçimlerindeki farklılıkların ne ölçüde ayrı sözcükler olarak ele alınması gerektiğine karar verme ihtiyacına işaret etmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, kısmen yazılı bir standardın olmaması nedeniyle işaret dillerinde biçim çeşitliliği oldukça yaygındır (Zwitserlood 2013: 265-266). Bu konuda Zwitserlood'un yaptığı tespitler, biçimsel varyasyonun sözlük yapımındaki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

İşaret dillerinin birçok unsura dayalı olarak değişkeleri oluşmaktadır. Bunun önüne geçmek için yazılı bir biçimi olmayan işaret dilleri için standartlaşmaları için sözlükler önemli kaynaklardır. Burada standart olacak biçimin seçilmesi, sözlük bilimciler için bir sorundur. Gelişen teknolojilerle birlikte işaret dili sözlükçülüğü de gelişmiştir dolayısıyla dil değişkelerinin incelenmesi ve sözlüğe kodlanması da geliştirilmektedir.

Türk İşaret Dili'nde değişkeler her doğal dilde görüleceği üzere mevcuttur. Ancak bu farklılıklar sözcükler bazındadır. Yani sadece sözcüklerde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Örneğin CUMARTESİ işaretinin farklı bölgelerde farklı ifade edilmesi sayılabilir.

Görsel 18. CUMARTESİ işaretinin değişkeleri (Dikyuva vd. 2015: 291).

Söz varlığındaki farklılığa rağmen, TİD değişkeleri arasında dilbilimsel anlamda farklılık söz konusu olmadığı araştırmalara da konu olmuştur. Böylelikle Türkiye'nin her bölgesindeki sağır bireyler birbirleriyle kolaylıkla anlaşabilmektedirler. Zaten sözcük bazında değil de dilbilgisel düzeyde bir değişimden söz edilseydi o zaman farklı bir dil ya da değişke ayrımından söz edilirdi. Ancak bazı çalışmalar da Türkiye' de farklı işaret dillerinin de yaşadığını göstermektedir. Mardin'de 80 kişilik bir ailenin kendine ait Mardin İşaret Dili adında bir işaret dili kullandıkları belirlenmiştir (Dikyuva vd. 2015: 54-60). Özetle TİD ölçünlü bir dildir ve bölgelere göre sözcük bazında değişkelere sahiptir. TİD'deki değişkelerin belgelenmesi hem dilin derlem çalışmalarında hem de sözlük bilimsel uygulamalarda büyük önem taşır. TİD Değişke çalışmaları, TİD sözlükçülüğünün yalnızca teknik bir boyutu değil, aynı zamanda dil politikası ve kültürel temsil açısından da belirleyici bir yönünü oluşturur.

Sonuç olarak işaret dili sözlüklerinde değişkelerin varlığı, sözlükçülük çalışmalarının hem dilbilimsel hem de toplum dilbilimsel yönünü önemli ölçüde etkilemektedir. Bölgesel, bireysel ve toplumsal farklılıkların sözlükleştirme sürecinde nasıl ele alınacağı, işaret dili sözlükçülerinin karşılaştığı temel sorunlardan biridir. Yazılı bir standart sistemin bulunmaması, dildeki varyasyonların daha görünür olmasına neden olur. Sözlükler hem bu

varyasyonları belgeleyen hem de belirli biçimleri standart olarak sunan otoriteler haline gelmektedir. Bu noktada, sözlük yapım süreçlerinde yalnızca dilin yapısal özellikleri değil, aynı zamanda kullanım sıklığı ve teknolojik olanaklar da dikkate alınmalıdır. Gelişen dijital sözlük teknolojileri ile işaret dili varyasyonlarının daha kapsamlı biçimde belgelenmesi ve analiz edilmesi mümkün hale gelmekte, bu da işaret dili sözlükçülüğünün giderek daha bütüncül ve dinamik bir alana dönüşmesini sağlamaktadır.

6.9. İKONİZM

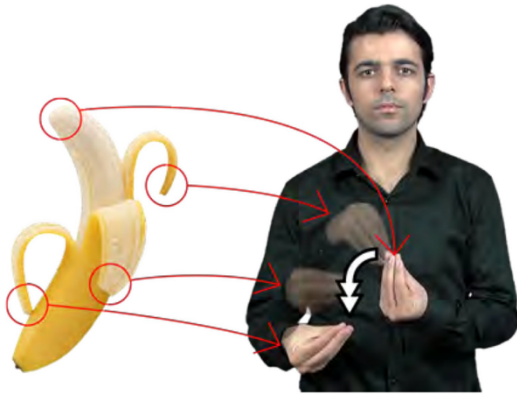
İkonizm, dilsel biçim ile ifade edilen anlam arasında algısal ya da deneyimsel bir benzerlik kurulmasıdır. Özellikle işaret dillerinde ikonizm, işaret dillerinin görsel olarak sağladığı olanaklar sayesinde dilin anlamsal yapısını, sözcük oluşumunu ve dilbilgisel örüntülerini doğrudan şekillendiren temel bir ilkedir. Miles, ikoniklik kavramını gerçek şeyin hareketine veya şekline benzeyen işaret, olarak yapmıştır (1988: 108). Örneğin TİD'de DAĞ işaretinin gerçek hayattaki dağ imgesiyle benzerlik kurularak kodlanması ve dile geçmesi sayılabilir. İkoniklik bir işaretin fiziksel biçiminin temsil ettiği şeyin görsel ya da duyuşsal benzerlik taşıması olarak tanımlanmaktadır. Taub bunu dilsel biçim ile anlam arasındaki bir yapı koruma ifadesi ile açıklar. İşaret dillerinin konuşma dillerine oranla ikonik yapının daha fazla görüldüğünü ve bunun da işaret dilinin görsel doğasına bağlamaktadır (Taub 2001: 68-70).

Görsel 19. Taub'a göre ikonikliğin görüntüsel eşleme süreci (Taub 1997: 37).

Yukarıdaki görselde Taub özel bir ikoniklik türünü örneklemektedir. İşaretin biçimsel yapısı, temsil ettiği nesnenin yapısal özellikleriyle orantılı veya karşılıklı

olarak benzerlik gösterir. Görseldeki “a” kısmı insan bacaklarını, “b” kısmı ise işaret dilinde “bacakla yürüme” veya “hareket eden kişi” kavramını temsil etmek için kullanılan, işaretçinin uzatılmış işaret ve orta parmaklarını göstermektedir (Taub 1997: 37). Burada özel bir ikonik tipinden bahsetmiş olsa da bu görsel ikonizmin anlaşılması adına önemlidir. Ancak burada tamamen bir fiziksel benzetme üzerine yapılan bir ikonizm vardır. Soyut kavramlar için yapılan ikonizm türleri de vardır. TİD için ise Dikyuva vd. buradaki durumu tamamlayan bir görselle anlatmışlardır.

Görsel 20. TİD’de MUZ işaretinin gösterimselliği (Dikyuva vd. 2015: 284).

Stokoe’un ise ASL için yaptığı sözlüğün unsurlarından birini oluşturduğunu düşündüğü anlamsal fonoloji adını verdiği bir kavram vardır. *Sign Language Structure*’da (1960) açıklanan bu kavram el şekillerinin ve hareketlerin biçimsel olarak sınıflandırılmasıyla, bu biçimlerin taşıdığı anlam kategorileri arasındaki ilişkileri inceler. Yani, yukarıda bahsedilen ikonizm çeşidinden farklı olarak işaretlerin yalnızca fonolojik bileşenlerini değil, bu bileşenlerin anlamla kurduğu doğrudan ya da dolaylı bağlantıları da içerir. Stokoe anlamsal fonoloji örnek olarak ileriye doğru tek bir itiş hareketinin sıklıkla “verme” ya da “gönderme” anlamlarıyla bağlantılı olduğundan bahseder. Ya da C el şeklinin “tutma” ve “kap” işaretlerini göstermektedir. (Stokoe 1993: 154). Aynı şekilde TİD’de Baş bölgesinde yapılan işaretlerin genelde “zihin” “akıl” “bilmek” “bilim” “psikoloji” gibi işaretlerde kullanıldığı görülmektedir. Ya da kalp üzerinde gösterilen işaretler sevgi, aşk gibi işaretler de vardır. Bu tür biçim-anlam ilişkileri sistematik olabilmektedir. Bu da işaret dilinin kelime dağarcığının nasıl

örgütlendiğini anlamak açısından çok önemlidir. Ayrıca, anlamsal fonoloji, Stokoe'a göre sözlüklerin daha iyi düzenlenmesini sağlamaktadır. Bu da işaret dilini öğrenenler için daha hızlı kavrama ve hatırlama kolaylığı sunar. İkonizmin sözlükte uygulanma biçimi olarak tanımlanabilecek anlamsal fonolojinin uygulanması kavramı, işaret dili sözlükçülüğünde yeni bir arama mantığını da beraberinde getirir. Kullanıcı, bilmediği bir işareti yalnızca “nasıl yapıldığı”na göre değil, aynı zamanda “ne tür bir anlam alanına ait olduğu”na göre de arayabilir. Örneğin, “yemek” ya da “yeme içme” ile ilgili tüm işaretleri listelemek isteyen bir kullanıcı, sistemde bu anlamsal kategoriye seçtiğinde, o kategoriye giren tüm işaretlerin görsel kayıtlarını ve açıklamalarını görebilir (Stokoe 1993: 155). Örneğin GTİDS’de uygulanan el şekillerine ve hareketin yerine göre arama kriterleri buna örnektir. Örneğin aşağıda verilen görsel 21’de GTİDS’den alınan görselde baş parmak gösterme ve vücut önü seçilerek çıkan sonuçlar görülmektedir. Çıkan işaretler ise anlamsal bakımdan ortak noktaları olan işaretlerdir.

 için toplam 56 karşılık bulundu ve kullanım sıklığına göre sıralandı. 1 - 10

			Tamam Okay, Alright, Full, Well, Whole, Complete, Finished, Mature, Sufficient
2 adet daha değişkesi var.			
			Süper Super, Classy, Fabulous
			Olumlu Positive, Favourable, Approving, Achievable
			Önemli Important, Crucial, Significant
			Geçmek Pass by, Give up, To pass, To beat, To exceed, To get over, To make fun of

Görsel 21. GTİDS’de baş parmak ve vücut önü seçilerek çıkan sonuçlar

<https://tidsozluk.aile.gov.tr/tr/İşaret/Arama/26-1?> Erişim tarihi: 04.12.25)

İşaret dilinin sözlükleri tüm bu ikonik sürecin yansıdığı işaretleri hem görsel olarak hem de dilsel olarak gösterimini içermektedir. Sözlüklerde tüm bu ikonik işaretler birer madde başı olarak bulunmaktadır. Bu nedenle ikonizmin iyi bilinmesi işaret dili sözlük bilimi ve özellikle işaret gösterimi konusunda önem taşımaktadır. İkonizmin özelliği olarak işaretlerin fiziksel biçimleri, anlamı da

yansıtıldığından sözlüklerdeki görseller ve videolar ve işaretin temsil ettiği şeyin görsellerle benzerliklerinin açıklanması sözlük bilim bağlamında değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Örneğin TİD'de KÖPEK işaretinin köpeklerin ağzını taklit ederek havlama ve ağız büyüklüğü ile gösterilmesi durumunun sözlüklerde net bir biçimde gösteriminin ve anlatımının sunulması gerekmektedir. Burada hem görsellik hem de anlatım önemlidir.

Görsel 22. *MEBTİDS*'te KÖPEK maddesi gösterimi (*MEBTİDS* 2015: 359)

İşaretlerin görsel gösterimleri ikonik özelliklerinin üç boyutlu gösterimi açısından önemlidir. Teknik araçların gelişmesiyle ikonik gösterimin detayları artmış ve eksiklikleri azalmıştır. Sözlüklerdeki işaretlerin yönü, hareketi, sözlüklerin metinsel açıklama yapma olasılıklarıyla güçlenmektedir. Hareketlerin 360 derece gösterim imkânı ve 3D gösterimleri işaret dilinin görsel yapısının anlaşılması için önemlidir.

Sözlüklerde işaretlerin ikonik yapılarının vurgulanması daha çok işaret dili sözlüklerini dili öğrenmek için kullanan kullanıcılar için daha fazla anlam taşır. İşaretin görselliği ve anlamı arasında bağ kurmak öğretimi hızlandırır. İşareti hafızada tutmaya yardımcı olmaktadır. İkonizmin sözlüklerde gösterimi işaretlerin görseli ve anlamı arasındaki bağı kullanıcıya anlatmayı hedefleyerek ikonizmin belgelenmesine yardımcı olmaktadır.

7. BÖLÜM İŞARET DİLİ TERİM SÖZLÜKLERİ

Bilimsel bilgi üretiminin temel yapı taşlarından biri olan terimler, belirli bir disiplin ya da meslek alanına özgü kavramları kesin ve ortak bir anlam çerçevesinde ifade eden sözcüklendir. Latince “sınır, son” anlamına gelen *terminus* kökünden türeyen bu kelime, Türkçede geçmişte kullanılan “ıstılah” karşılığıyla da ilişkilidir. Terimler, günlük dilin çokanlamlı yapısından ayrılarak uzmanlar arasında hızlı, doğru ve anlaşılır iletişimi mümkün kılar. Tarihsel süreçte farklı dillerde çeşitli adlarla anılsa da terimlerin temel işlevi değişmemiştir. Bu işlevlerden en önemlisi, bir alanın düşünce sınırlarını belirlemek ve kavramsal bütünlüğünü korumaktır. Bu bakımdan terimler, yalnızca belirli nesne veya olguları adlandırmakla kalmaz. O alanın kavramsal dünyasını şekillendirir ve bilimsel bilginin aktarımında vazgeçilmez bir rol üstlenir (Zülfikar 2025: 30). Böylelikle terimlerin yalnızca kavramsal çerçeve oluşturan unsurlar olmadığını, aynı zamanda düzenli ve sistematik bir biçimde sınıflandırılmaya ihtiyaç duyan bilgi birimleri olduğunu belirtmek gerekir. Terimlerin belirli bir disiplin içinde doğru, tutarlı ve paylaşılabılır hâle gelmesi, onların kayıt altına alınması ve yapılandırılmasıyla mümkündür. İşte bu gereksinim, terim sözlüklerini bilimsel iletişimin vazgeçilmez araçlarından biri hâline getirmiştir.

Terim sözlükleri özel bir bilim dalı, meslek için kullanılan terimleri ve onların anlamlarını açıklayan sözlüklerdir. Genel amaçlı sözlüklerden ve iki dilli sözlüklerden farklı olarak sadece bazı alanlara özgü terimler için yapılan sözlüklerdir. Terim sözlükleri o alanın dilinde ve yapılan disiplin alanındaki standartı sağlamak amacıyla oluşturulurlar. Bu sözlükler bilginin standartlaşması ve terimlerin tutarlı bir biçimde kullanılmasını amaçlar. Aynı akademik ve mesleki alandaki inançların aynı dili konuşmasını sağlamaktadır. Ya da farklı meslek veya akademik alanlardaki kişilerin terimleri doğru anlamasını ve onları doğru kullanmasını sağlamaktadır.

İşaret dilleri yaygınlaştıkça ve bilinirliği arttıkça ve farklı uzmanlık ve meslek alanlarında giderek daha fazla kullanılmıştır. Bu da teknik işaretlere olan talebi giderek artırmaktadır. İşaret dili sözlüğünün yeni konularla genişletilmesi ve halihazırda var olan işaretlerin toplanması ve yayınlanması bu gelişimi destekleyen önemli konulardır.

Konuşma dillerinde terimler oldukça standarttır. Belli bir teknik alanda kesin olarak tanımlanmıştır. İşaret dillerinde ise durum farklıdır. Birçok teknik alanda çok az sayıda işitme engelli profesyonel vardır. Bu nedenle teknik konuların yeterli sayıda işaret dili kullanıcısı tarafından düzenli olarak tartışılıp karara bağlandığı çok az bağlam vardır. Bu durum terimlerin doğal gelişimini ve yerleşmesini engellemektedir ve geciktirmektedir. İşaret dillerinin yazılı formları olmadığından sağır profesyoneller çevreleyen konuşma dilinin yazısını kullanır. Bunun sonucunda teknik alanlardaki işaretlerin eksikliği genellikle eşzamanlı ve kendine özgü işaret çevirilerine yol açmaktadır. Bu da terim sözlüklerinin eksikliğini ve yetersizliğini açıklamaktadır.

İşaret dilinin özel kullanım alanlarına yönelik sözlüklerin geliştirilmesi, Hamburg Üniversitesi Alman İşaret Dili ve Sağırlarla İletişim Enstitüsü'nün odak noktalarından biri olmuştur. Bilgisayar teknolojisi, psikoloji, doğramacılık, ev bilimleri, sosyal hizmet, sağlık ve hemşirelik ve peyzaj (Konrad vd 2000, 2003, 2007) gibi çeşitli alanlar için sözlükler üretilmiştir (König vd. 2004: 379). Bu özel sözlükler, Almanya'daki işitme engellilerin mesleki eğitimlerini ve mesleki fırsatlarını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda yeni bir çalışma olarak sağlık alanında çok dilli işaret dili sözlüğü geliştirme konulu bir bildiriye, işaret dili terim sözlüklerinin sağlık iletişimindeki rolüne dair hem teorik hem uygulamalı katkılar sunulmaktadır. Özellikle tıbbi terimlerin standartlaştırılmış biçimde sunulması, bölgesel değişkelerin dikkate alınması ve geri bildirim dayalı dijital arayüzlerin geliştirilmesi, işaret dili sözlükçülüğü açısından yenilikçi yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Yapay zekâ destekli sistemlerin düşük maliyetli altyapılarla entegrasyonu sayesinde, klinik kullanıma uygun, erişilebilir ve dinamik işaret dili terim sözlüklerinin geliştirilmesinin mümkün olduğu gösterilmiştir. Bu bağlamda çalışma, terim sözlüklerinin yalnızca dilsel değil,

aynı zamanda teknolojik ve toplumsal boyutlarını da içeren çok katmanlı bir model önerisi sunmaktadır (Ashrafi vd. 2025).

Brezilya İşaret Dili'nin özellikle bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında kullanılan terminolojideki neolojizme yönelik bilgisayar destekli bir yöntemi anlatan çalışmada teknik kavramlara yönelik yeni işaretlerin daha sistematik, hızlı ve ölçeklenebilir biçimde oluşturulabilmesi için görsel tanıma ve doğal dil işleme tekniklerini birlikte kullanmaktadır. Yöntem, teknik bir kavramın görsel temsili üzerinden şekil tanıma algoritmalarıyla ikonik özelliklerini belirlemeyi amaçlar. Aynı zamanda sözlü dillerdeki karşılığının kökünü tespit ederek mevcut işaret veri tabanındaki benzer işaretlerle eşleştirme yapmayı esas alır. Bu eşleştirme sonucunda hem görsel hem de dilsel özellikleri dikkate alan yeni işaretler önerilmektedir. Yeni oluşturulan işaretler, işaret diline hâkim kişilerden oluşan bir uzman kurul tarafından fonetik, fonolojik ve morfolojik açıdan değerlendirilmiştir. Çalışma ayrıca, bu tür teknik sözlüklerin yalnızca dilsel değil, teknolojik ve toplumsal boyutlarıyla birlikte düşünülmesi gerektiğini, derlem tabanlı veriyle çalışmanın önemini ve işaretlerin ikonik doğasının bilgisayar tarafından desteklenebileceğini göstermektedir (Souza vd. 2018: 517-528).

İrlanda'da, İrlanda İşaret Dili'nin (ISL) 2017 yılında resmî dil olarak tanınmasıyla birlikte, eğitim ve kamu hizmetlerinde ISL kullanımının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu gelişme, özellikle bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) gibi uzmanlık alanlarında terim eksikliklerini görünür kılmıştır. Bu alanlarda eğitim gören ya da çalışan sağır bireylerin, birçok teknik kavram için yerleşik işaret bulunmadığından iletişimde zorluk yaşadıkları gözlemlenmiştir. Bu ihtiyaçtan yola çıkarak, "ISL STEM Terim Sözlüğü Projesi" başlatılmıştır. Bu proje, İrlanda'daki sağır topluluğuyla birlikte çalışarak yeni işaretlerin geliştirilmesini, belgelenmesini ve çevrim içi erişilebilir bir sözlük aracılığıyla paylaşılmasını amaçlamaktadır. Proje, sağır topluluğu üyeleri, ISL dilbilimcileri, öğretmenler ve teknik alan uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından yürütülmektedir. Bu ekip, yeni işaretlerin oluşturulması sürecinde hem dilin içsel özelliklerini (örneğin morfoloji, fonoloji, ikoniklik) hem de topluluğun kültürel

tercihlerini dikkate almaktadır (<https://www.dcu.ie/islstem>) https://ida.gallaudet.edu/global_STEM_signlanguage/STEM_signlanguagesummit/day_2/6/ erişim tarihi 27.10.2025).

İrlanda terim sözlüklerini inceleyen bir çalışmada ISL için farklı alanlara özgü oluşturulmuş terim sözlüklerinde yer alan yeni terimleri dilbilimsel açıdan inceleme sürecinde cevaplandırılması beklenen temel soruları belirlenmiştir. Yeni terimlerin oluşturulma sürecinde hangi dilsel güdüler etkili olmuştur? Bu süreçte sosyolojik etkenler dikkate alınmış mıdır? Sağır topluluğu, yeni terimlerin nasıl ve kimler tarafından geliştirilmesi gerektiği konusunda ne düşünmektedir? Topluluk içinde kimler veya hangi gruplar bu süreçte danışılması gereken otoriteler olarak görülmektedir? Yeni işaretlerin geliştirilmesi sürecinde hangi temel kaygılar dile getirilmektedir? Yeni terim önerileri için geri bildirim süreçleri nasıl yürütülmelidir? Oluşturulan yeni işaretler toplulukla nerede, nasıl ve kimler aracılığıyla paylaşılmalıdır? (Moiselle ve Leeson 2022: 141). Bu sorular ile yeni işaretlerin üretiminde hangi bilişsel ve dilsel mekanizmalar rol oynadığı ve işaret dili topluluklarının kendi dilsel geleceğini şekillendirebilmesi, yeni terimlerin sözlüklere nasıl dahil edileceği ve geri bildirim mekanizmalarının nasıl tasarlanacağı gibi konuları tartışmaktadır. Bu araştırma sorularıyla görülüyor ki işaret dili terim sözlüklerinin yalnızca dilsel bir kaynak olmanın ötesinde, sağır topluluğunun kültürel, bilişsel ve toplumsal dinamiklerini yansıtan canlı belgeler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, sözlüklerin hazırlanma süreci katılımcı, şeffaf ve topluluk merkezli bir yaklaşımla yürütülmelidir. Yeni terimlerin belirlenmesinde dilsel yaratıcılığın yanı sıra topluluğun ihtiyaçları ve değerleri de gözetilmelidir. Böylelikle işaret dili sözlükleri hem akademik hem de toplumsal açıdan sürdürülebilir bir dil planlamasının temel araçlarından biri haline gelebilecektir.

Almanya, Brezilya ve İrlanda örnekleri, mesleki ve teknik alanlarda işaret dili kullanıcılarının ihtiyaçlarına yanıt veren disiplinler arası modeller geliştirilmesinin önemini vurgular. Bu tür çalışmalar, işaret dillerinin terminolojik kapasitesinin artırılmasının yalnızca yeni işaretlerin oluşturulmasıyla değil, aynı zamanda bu işaretlerin sistematik biçimde belgelenmesi, değerlendirilebilir hale getirilmesi ve

dijital platformlara entegre edilmesiyle mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Böylece işaret dili sözlük bilimi, teknolojik araçlarla desteklenen, kullanıcı geribildirimiyle sürekli yenilenen ve dilsel çeşitliliği koruyan bir uygulama alanına dönüşmektedir.

İşaret dillerinde teknik veya bilimsel terimlerin çoğu, genellikle bir ya da birkaç işaretin kendiliğinden birleştirilmesiyle ve buna ağızlaşmanın, yani konuşma dilinden alınan dudak hareketlerinin eklenmesiyle oluşturulur. Bu tür biçimler, toplumda yaygınlaşmış ve sözlükselleşmiş işaretler değildir. Daha çok kullanıcıların iletişim sırasında anlık olarak ürettikleri kombinasyonlardır. Bu nedenle, teknik terimlerin yer aldığı derlem tabanlı bir işaret dili sözlüğü hazırlanırken, bu geçici ve değişken biçimlerin dikkatle ele alınması gerekir.

Bir işaret dili sözlüğünde her bir terim karşılığının belirlenmesi sürecinde, yalnızca tek bir örneğe değil, o terimin farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığına dair birçok örneğe başvurulmalıdır. Eğer bir kavramın işaret dili karşılığı henüz mevcut değilse, geçici bir çözüm olarak, anadili işaret dili olan kullanıcıların önerdiği uygun işaret-ağızlaşma kombinasyonları sözlüğe eklenebilir. Ancak bu tür biçimlerden birini “doğru”, diğerini “yanlış” ilan ederek tek biçimi seçmek, işaret dillerinin doğasına uygun bir yaklaşım değildir (Johnston ve Schembri 1999: 178).

Bu nedenle Alman İşaret Dili (DGS) terim sözlüklerinde, derlemde tespit edilen birkaç farklı kullanım biçimi bir arada sunulmuştur. Böylece bu çeşitlilik, gelecekte hangi biçimlerin toplumda yerleşip sözlükselleşeceğini gözlemlemek için bir başlangıç noktası sağlar. Bununla birlikte, bazı araştırmacılar bu yöntemi eleştirerek, sözlükte tüm biçimleri göstermek yerine dilin sistematik yönünü öne çıkarmak gerektiğini savunmaktadır. Çünkü tüm değişkelerin verilmesi, bazılarının göre, işaret dillerinin zenginliğini ve içsel düzenini yeterince yansıtmamaktadır (Johnston ve Schembri 1999: 178).

Teknik terimler için kullanılan sözcük dağarcığı günlük işaret dilinde yaygın olmasa da işaret oluşum süreçlerinin ve işaret üretiminin yoğun olduğu bir

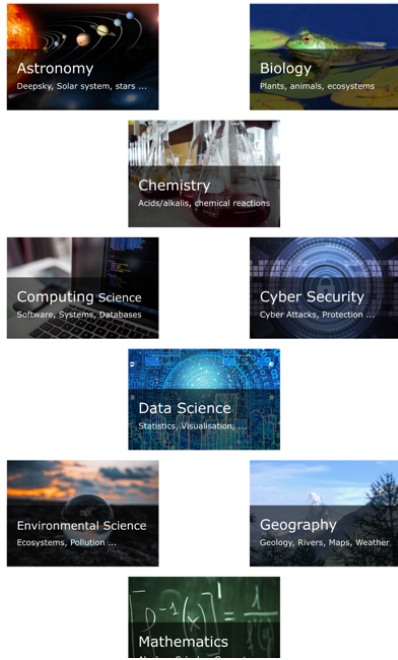
alandır. Aynı zamanda işitme engellilerin meslek edinimini kolaylaştırması adına önemlidir.

Terim sözlükleri oluşturulurken König'in belirttiği ilkelere göre ilk olarak yapılması gereken sağır profesyoneller arasında kullanılan mevcut işaretleri toplamak ve belgelemektir. Sözlüğü dilsel gerçekliğe dayandırmak için, kararları işaret dilinin verilerine dayandırmak önemlidir. Bu nedenle sözlükler derlem tabanlı olmalıdır. Çünkü derlemin avantajı, işaret tanımlama ve seçimine ilişkin kararların verilere dayandırılabilmesidir. Dezavantajı ise bir derlemin işaret dili kullanımının yalnızca kısıtlı bir örneği olmasıdır. Eşdeğerlerin seçimini belirli bir derlemle sınırlamak, diğer uygun işaretleri dışarıda bırakabilir. Bu da işaret dili sözlük bilimindeki sorunlardan birisidir (König 2004: 380-381).

Sonuç olarak, terim sözlüklerinin hazırlanması, dilsel veriye dayalı kararlar ile gerçek kullanım örnekleri arasında dikkatli bir denge kurulmasını gerektirir. Derlem tabanlı yaklaşım, işaret seçimini nesnel verilerle desteklerken, dilin doğal çeşitliliğini koruma sorumluluğunu da beraberinde taşır. Bu süreç hem işaretlerin standartlaşmasına hem de sözlüklerin dilin canlı yapısını yansıtmasına hizmet eder.

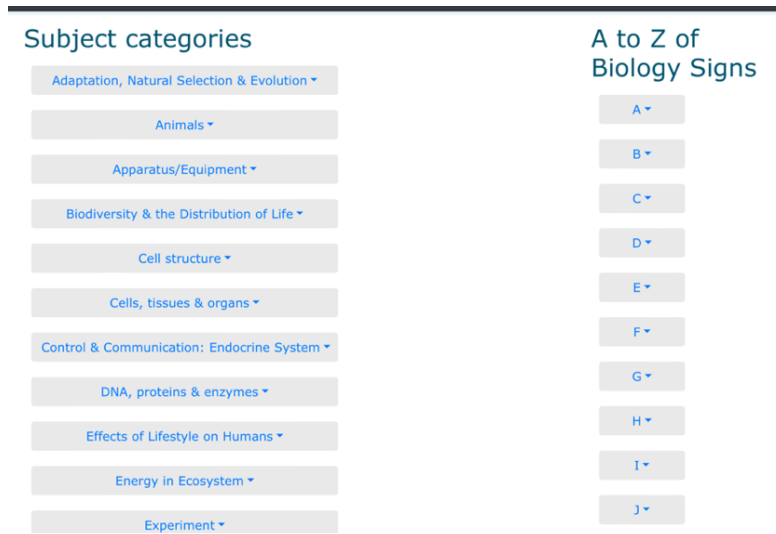
Farklı ülkelerde geliştirilen her bir sözlük, kendi toplumunun mesleki, teknolojik ve kültürel gereksinimlerine göre farklı yöntemler ve yaklaşımlar benimsemiştir. Aşağıda, bu çeşitliliği ve sözlükçülük anlayışlarını ortaya koyan bazı örnekler incelenmektedir.

İskoç Duyusal Merkezi (SSC), sağır ve görme engelli çocukların ve gençlerin eğitimiyle ilgilenen bir kurum olarak onlara profesyonel ve mesleki eğitim fırsatı sunmak amacıyla çevrim içi olarak aşağıda görseli sunulan birkaç alandaki terimleri içeren bir terim sözlüğü sunmaktadır. İçerisinde İngiliz İşaret Dilinin eğitim müfredatını içeren bir sözlük bulunur. Sözlüğü oluşturanların anlattığı şekilde İngiliz İşaret Dili dilbilimcileri ve konunun uzmanlarından oluşan ekipler, mevcut terimleri bir araya getirerek ve olmayan terimler içinse yeni terimler oluşturarak bu kaynağı oluşturmuştur.

Görsel 23. SSC'de fen bilimleri alanındaki terim sözlükleri

<https://www.ssc.education.ed.ac.uk/BSL/> 13.11.24 tarihinde erişim.

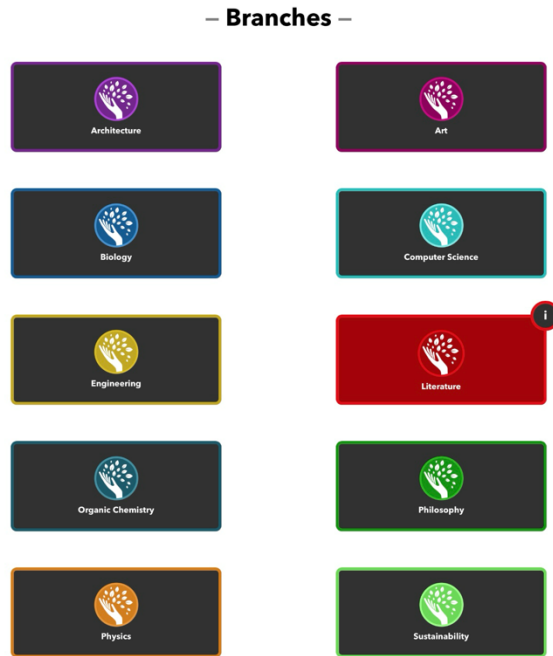

Görsel 24. SSC.'de biyoloji terim alanı için oluşturulan alt dallar

(<https://www.ssc.education.ed.ac.uk/BSL/> erişim tarihi: 13.11.24)

Yukarda görüleceği üzere özellikle fen bilimleri alanında terim sözlükleri oluşturulmuştur. Her alan için hem konu kategorileri hem de alfabetik arama seçeneği sunulmuştur. Yukarıdaki görselde Biyoloji alanı için oluşturan alt dallar da görülmektedir.

Aslcore isimli bir başka terim sözlüğü ise Amerikan İşaret Dili Sözlüğü için derlem tabanlı hazırlanmış bir sözlüktür. Sözlük kendi sitelerindeki ifadelerle göre sözlüğü oluştururken birçok ilke oluşturup sözlüğü çevrim içi erişime sunmuştur. Öncelikle yapılacak terim alanı belirlenip o alandaki terimlerin listesi çıkarılmıştır. Daha sonra işitme engelli uzmanlar ve işaret dili sözlük bilimcilerden oluşan bir kadro hazırlanmıştır. Oluşturulan ekip tarafından terimler, anlamları kullanım bağlamları ve dilbilgisel kurallarla analiz edilmiştir. İşaretler özellikler terimlerin anlamlarını doğru bir biçimde yansıtmayı yansıtmadığına bakılmıştır ve işaret dilinin dil özelliklerinin korunması amaçlanmıştır.

Görsel 25. ASLCORE'da terim özel alanları

(<https://aslcore.org/faq/> erişim tarihi: 09.12.24).

Görsel 25'te ASLCORE sözlüğünün alt dallarına ayrılmış konuları görülmektedir. ASLCORE projesinde yer alan branşlar akademik ve teknik alanlarda da gelişen bir terminolojiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Mimarlık, biyoloji, kimya, mühendislik, matematik, psikoloji, edebiyat, felsefe, sanat ve bilgisayar bilimi, sürdürülebilirlik gibi disiplinlerde oluşturulan terimler, her alanın kendine özgü kavramsal yapısını işaret diline taşımaktadır. Bu

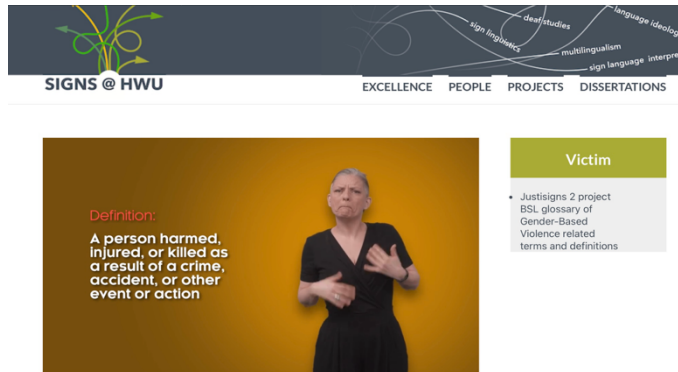
çeşitlilik, işaret dilinde kavramsal derinliğin ve alanlar arası kullanım kapasitesinin arttığını gösterir. Ayrıca, her branşta geliştirilen terimler, o alanda çalışan sağır bireylerin bilgiye erişimini kolaylaştırmakta ve akademik eşitliğe katkı sağlamaktadır.

Dünya genelindeki işaret dili terim sözlükleri incelendiğinde, etkili bir sözlük oluşturmanın temel ölçütlerinin işaret diline dilin uygunluk ve derlem temelli bir yapıya dayanma olduğu görülmektedir. Bu tür sözlüklerde, işaretlerin bölgesel çeşitlilikleri dikkate alınarak olası değişikelerin açık biçimde belirtilmesi önem taşır. Ayrıca, sözlüğün hazırlanma sürecinde hem sağır topluluğundan temsilcilerin hem de sözlük bilim alanında uzman akademisyenlerin birlikte çalışması, içerik doğruluğu ve topluluk temsili açısından belirleyici bir unsurdur. Çevrim içi erişim olanağı sunan sözlüklerin kullanıcı geri bildirimine açık olması ise, sözlüğün sürekli gelişimini ve işaretlerin güncel kullanımını yansıtmalarını mümkün kılar. Terim sözlüklerini asıl kullanacak olan işitme engelli bireyler özellikle, işaret dili sözlüklerini neredeyse hiç kullanmayan anadili işaret dili olan ve yüksek derecede akıcı işaret dili kullananlar, hızla değişen teknik gelişmelerle kolaylaştırılabilir daha detaylı özellikler talep etmektedirler (Zwitserlood 2013:261).

Bir başka terim sözlüğü ise *Justisigns 2* projesi kapsamında geliştirilen *cinsel, aile içi ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet* alanına ait söz varlığı üzerinde yapılan bir sözlüktür. Bu sözlük, İstanbul Sözleşmesi: Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddete Karşı Eylem belgesinden alınan 80 işaret dili terimini içermektedir (Moiselle ve Leeson 2022: 141). *Justisigns 2* projesi, işaret dili sözlükçülüğü açısından özel amaçlı bir terim sözlüğü örneği sunmaktadır. Proje kapsamında, toplumsal cinsiyete dayalı, cinsel ve aile içi şiddet alanında kullanılan kavramlara ilişkin 33 temel terim belirlenmiş ve bu terimlerin işaret dili karşılıkları oluşturulmuştur. Sözlük, üç ayrı atölye çalışması sonucunda iki çevrim içi, bir yüz yüze profesyonel sağır tercümanlar, bu özel alanlarda çalışan kişiler ve işaret dili bilen polis memurlarının katılımıyla geliştirilmiştir. Nihai işaretler, sağır kadın tercümanlar ve savunucular tarafından stüdyo ortamında kaydedilerek görsel olarak belgelenmiştir. Sözlük, ücretsiz erişime açık bir dijital

kaynak olarak tasarlanmış olup sağır bireyler, tercümanlar, sosyal hizmet uzmanları ve kolluk kuvvetleri tarafından kullanılmak üzere hazırlanmıştır. <https://signs.hw.ac.uk/justisigns2/> (erişim tarihi 29.10.25). Bu yönüyle *Justisigns 2*, topluluk temelli katılım, alan uzmanlığı ve erişilebilir görsel sunum ilkelerini bir araya getirerek işaret dili terim sözlükçülüğünde örnek teşkil eden yenilikçi bir model ortaya koymaktadır.

Sözlükteki madde başları için sitede alfabetik bir sıralama söz konusudur. Her bir madde için birer YouTube videosu yüklenmiştir. Tıklandığında yeni bir sekme açılmadan aynı site içerisinde videolar izlenebilmektedir. Videolarda önce işaretin nasıl yapıldığı gösterilir daha sonra ise işaretin tanımı ve açıklaması yine işaret diliyle anlatılır. Aşağıda görselde daha detaylı şekilde sunulmuştur.

Görsel 26. *Justisigns 2* sözlüğünde VICTIM işareti gösterimi

(<https://signs.hw.ac.uk/justisigns2/> erişim tarihi 29.10.25).

Türk İşaret Dili'nde üretilmiş olan terim sözlükleri ise özel bir alanda halihazırda kullanılan işaretlerin derlemesinden oluşmaktadır. Hukuk sözlükleri, din terimleri, bankacılık ve sağlık terimleri sözlükleri gibi belirli konularda özel işaret dili sözlükleri bulunsa da konuşma dili için yapılan etimoloji, eşanlam sözlükleri veya ağız sözlükleri gibi farklı sözlük çeşitleri işaret dili sözlükleri için henüz mevcut değildir. Ancak işaret dilleri giderek daha çeşitli bağlamlarda kullanıldıkça, daha çeşitli işaret dili sözlüklerinin oluşturulması gerekecektir.

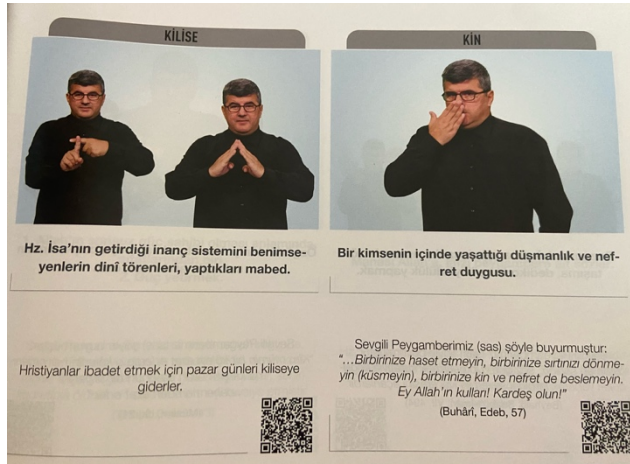
Tezde TİD için terim sözlükleri bölümünde incelemeye alınacak sözlükler Türk İşaret Dili Dini Kavramlar Sözlüğü ve Türk İşaret Dili Din Terminolojisidir. Bu sözlükler dışında terim sözlüğü niteliği taşımasa da içeriğinde özel bir alanın terimlerini barındıran çalışmalardan da söz edilecektir.

7.1. TÜRK İŞARET DİLİ DİNİ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

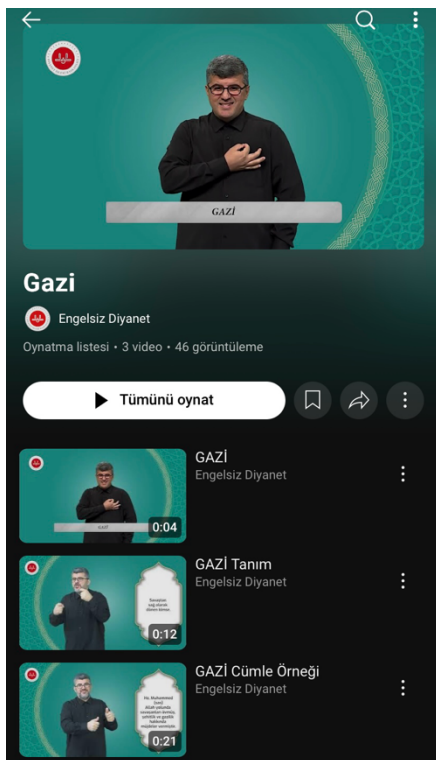
Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlamış olduğu Türk İşaret Dili Dinî Kavramlar Sözlüğü sağır bireylerin dini kavramları anlamalarına, kullanmalarına ve işaret dili öğrenmek isteyen kişiler ve tercümanlar tarafından kullanılmak üzere hazırlanmış önemli bir yayındır. Bu sözlük, 2013 yılında basılmıştır. Türk İşaret Dili'nde özel bir alanda yapılan ilk sözlük olması dolayısıyla özeldir. 2023 yılında güncellenerek tekrar yayımlanmıştır. Ayrıca, internet ortamında daha erişilebilir hale getirmek amacıyla engelsiz.diyenet.gov.tr platformu da kullanıma açılmıştır. Burada, sözlüğün yanı sıra engellilere yönelik eğitim materyalleri ve hizmetler sunulmaktadır. Sözlük sağır toplumunun farklı kesimlerine hizmet edebilmesi, sağır bireylerin özel bir alanda bilgi sahibi olabilmesi ve hayata katılabilmesi adına önem taşır.

Sözlüğün basılı versiyonunun önsözünde yer alan açıklamaya göre Diyanet İşleri Başkanlığının ve Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Kur'an Kursları Özel Öğretim Programının oluşturmayı planladığı İşitme engellilere özel temel dini bilgileri kitabının işitme engellilerin daha kolay anlamasına zemin oluşturmak için ve dini kavramların işitme engelliler tarafından algılanmasının hedeflenmesiyle oluşturulduğundan bahsetmektedir. Eserin güncellenmesi için işitme engelliler, özel eğitim öğretmenleri, akademisyenler, işaret dili tercümanları ve kuran kursu öğreticilerinden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur (GTİDDKS 2023: 7-9). Sözlük tematik yapıda düzenlenmiş, basılı formatta sunulan ve dini içerikli kavramların Türk İşaret Dili karşılıklarını görsel olarak belgeleyen özel bir çalışmadır. Sözlük, her madde başında yer alan renkli fotoğraflarla işaretin formunu aktarmakta, altına yerleştirilen açıklayıcı tanımla kavramın anlamını sunmakta ve ayrıca dini bağlamı

destekleyen ayet veya hadis örneğine yer vermektedir. Her bir sayfada ayrıca QR kodlar aracılığıyla işaretin video kaydına yönlendirme yapılmakta; bu da basılı sözlük formatına dinamik, çoklu ortam destekli bir yapı kazandırmaktadır. Madde başlarında kullanılan açıklamalar yalın ve eğitici bir dille sunulmuş, görseller net ve sistematik biçimde konumlandırılmıştır. Bu yapı, sözlüğün hem tanımlayıcı hem de öğretici bir işlev taşımasını sağlamaktadır. Bununla birlikte, her maddenin eş anlamları, sözdizimsel bağlamları veya değişkeleri gibi sözlük bilimsel detaylara yer verilmemiş olması, sözlüğün kapsamını sınırlı tutmakta; ancak hedef kitle ve kullanım amacı göz önüne alındığında, erişilebilirlik ve uygulama kolaylığı açısından işlevsel bir kaynak olduğu söylenebilir. Örneğin KİLİSE işareti için verilen aşağıdaki görselde görüleceği üzere işaretin görsel biçimini iki farklı açıdan çekilmiş fotoğraf ile sunmakta; altına ise tanımsal bir açıklama yerleştirilmektedir. Örneğin Kilise terimi, “Hz. İsa’nın getirdiği inanç sistemini benimseyenlerin dinî törenleri, yaptıkları mabed” biçiminde tanımlanmıştır. Tanım, terminolojik düzeyde açık ve bilgi vericidir. Bunun hemen altında “Hristiyanlar ibadet etmek için pazar günleri kiliseye giderler.” şeklinde açıklayıcı bir cümle daha verilmiştir. Ancak bu kısma bazen de madde başı ile ilgili hadis ve ayet verilmektedir. Sözlükte bu kısım için düzenli bir kullanım yoktur. Örneğin yine aşağıda verilen KİN işareti için aynı bölmede bir hadis yer almaktadır. Cümle örneği, sözcüğün kullanım bağlamını destekler niteliktedir. Sayfa üzerindeki QR kod ile işaretin YouTube üzerindeki hareketli videosuna yönlendirme sağlayarak, işaretin dinamik özelliklerinin yalnızca görselle sınırlı kalmadan erişilebilmesini mümkün kılar. Ayrıca QR kod okutulduğunda işaretin kendisi, tanımı ve örnek cümlesi de izlenebilmektedir. Örneğin GAZİ işareti için QR okutulduğunda aşağıda gösterildiği üzere GAZİ işaretinin videosu, tanımının videosu ve örnek cümle için 3 ayrı video karşımıza çıkmaktadır. Sözlük bilim açısından bakıldığında bu madde, tanım, örnek ve cümle, görsel ve video bağlantısı ile bütünlük bir yapı sergiler. Ancak değişke bilgisi, el şekli tanımı ya da sözdizimsel işlevlere dair açıklamalar yer almamaktadır (GTİDDKS 2023: 159).

Görsel 27. TİDDKS'den KİLİSE ve KİN işareti gösterimi (GTİDDKS 2023)

Görsel 28. GTİDDKS'de GAZİ işaretinin QR kod sonucu

7.2. TÜRK İŞARET DİLİ DİN TERMİNOLOJİSİ

Türk İşaret Dili Din Terminolojisi Sözlüğü, Karaman İslami İlimler Derneği tarafından yayımlanmıştır ve Türk İşaret Dili Din Terminolojisi, sağır bireylerin dini kavramlara erişimini kolaylaştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Sözlük hem basılı biçimde hem de internet ortamında sunulmaktadır. Detaylı bilgi ve içerikler için dinisaret.com üzerinden erişim mümkündür <https://www.dinisaret.com/> 16.10.24 tarihinde erişim. Site üzerinden sözlüğün editörü Doç. Dr. Mustafa Başkonak'ın sözlük hakkında yazdığı sunuş yazısında sözlükte kullanılan terimlerin dini konularda bilgi ve yeterliliğe sahip sağır bireylerden, tercümanlardan ve konuyla ilgili araştırma yapan akademisyenlerden alındığı ifade edilir. Daha önce hazırlanmış olan Türk İşaret Dili sözlükleri taranmış ve bu kavramların kullanım şekilleri ve kullanım sıklığı incelenmiştir. Halihazırda kullanılan dini işaretler düzenlenmiş, kavramların kullanım sıklığına göre işaretler değiştirilmiştir. Gestuno Normlarına uygun olarak kullanılan oklarla işaretin yönü gösterilmiş, her bir terim için QR kod ile işaretlerin videoları verilmiştir. Kavramın tanımı, örnek cümlelere yer verilmemiştir. Sadece kavramın adı, yapılışı ve QR kodu yer almıştır. Editör bunu, kullanım kolaylığı sağlaması açısından yapıldığını ifade etmektedir. www.dinisaret.com isimli internet sitesi ve sosyal medya uygulamaları üzerinden tüm terimlere ve onların videolarına ulaşabilme imkânı sunulmuştur. <https://dinisaret.com/main/sunus/> 16.10.24 tarihinde erişim.

Türk İşaret Dili Din Terminolojisi SÖZLÜK KİTAP TALEBİ SUNUŞ

A B C Ç D E F G H I K L M N O Ö P R S Ş T
U Ü V Y Z

ABDEST	ACIMAK	AÇGÖZLÜK	ADAK
ADAK KURBANI	ADÂLET	ADAMAK	AFET
AFFETMEK	AĞIT	AHDE VEFÂ	AHLÂK
AİLE	AKABE	AKAID	AKIL
AKRA	AKL-İ SELÂM	AKRABA	AKŞAM NAMAZI
ALAY ETMEK	ALÇAK GÖNÜLLÜ	ALDANMAK	ALDATMAK
ALEM	ALEVİ	ALEYHSELÂM	ALEYKUMSELÂM
ALİŞKANLIK	ALLAH	ALLAH KORKUSU	ALLAH KORUSUN
ALLAH RAZI OLSUN	ALLAH RIZASI	ALLAHA EMANET OL	ALLAHA HAMDOLSUN
ALLAHA İNANMAK	ALLAHA ŞÜKRÜLER OLSUN	ALLAH-Ü TEALÂ	ALLAHÖYNER

The screenshot shows two examples of sign language videos. The top example is for 'ABDEST', showing two men performing the sign, with a QR code to the right. The bottom example is for 'ACIMAK', showing one man performing the sign, with a QR code to the right.

Görsel 29. Türk İşaret Dili Din Terminolojisinde alfabetik arama

(www.dinisaret.com erişim tarihi: 04.12.25)

Türk İşaret Dili Din Terminolojisinin çevrim içi sözlüğünden alınan yukarıdaki görselde sözlüğün alfabetik arama seçeneği sunulduğu görülür. Kitap olarak yapılan sözlük için ise sağdaki görseldeki gibi video için QR kodu uygulaması yapıldığı görünmektedir. Kitabın PDF versiyonu ise çevrim içi sözlük sayfasında ücretsiz erişime sahiptir.

7.3. İŞARET DİLİ MÜZE SANAT SÖZLÜĞÜ

İşaret Dili Müze Sanat Sözlüğü, özel bir proje bağlamında hazırlanan bir sözlük çalışmasıdır. Türkiye’de işaret dili sözlükçülüğü ve terim sözlükleri açısından özgün bir çalışma olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Sağır ve işitme engelli bireylerin müze deneyimini erişilebilir kılma amacıyla Bongo Art Project ve Hadi İşaret tarafından yürütülen proje, Türk İşaret Dili’nde uzun süredir hissedilen terminolojik bir boşluğa müdahale etmektedir. TİD’in mevcut sözlüklerinde sanat, bilim ve teknoloji alanlarına ilişkin terimlerin bulunmaması, özellikle müze ve sanat galerileri gibi kültürel mekânlarda ciddi bir bilgi aktarım sorununa yol açmaktadır. Sözlük bu nedenle yalnızca bir dil malzemesi derlemesi değil, aynı zamanda toplumsal bir ihtiyaçtan doğan, erişilebilirlik odaklı bir sözlük bilimsel girişimdir.

Altı ay süren çalışmada işaret dili editörleri, sağır sanatçılar, işaret dili tercümanları ve sanat tarihi uzmanlarından oluşan bir ekip görev almıştır. Böylece hem dil içi hem de alan uzmanlığı bir araya getirilmiştir. Bu yapı, terim oluşturma sürecinde hem sanat kavramlarının doğru tanımlanmasını hem de TİD’in görsel özellikleriyle uyumlu işaretlerin belirlenmesini mümkün kılmıştır. Sözlüğün madde başları, Ankara Resim ve Heykel Müzesi’nde seçilen Cumhuriyet dönemi eserlerinin anlatım metinlerine dayalı olarak belirlenmiştir. Mevcut TİD’de karşılığı olmayan sanat kavramları için 230 yeni işaretin oluşturulmuş olması, sözlüğün terim bilimsel önemini ortaya koymaktadır.

Hedef kitlesi yalnızca sağır bireylerle sınırlı olmayıp işaret dili tercümanları, sanat eğitmenleri ve müze çalışanlarını da kapsadığından, sözlüğün hem eğitsel hem de uzmanlık amaçlı işlevleri bulunmaktadır. <https://digitalage.com.tr/engelleri-asan-proje-isaret-dili-muze-sanat-sozlugu/> erişim tarihi: 01.12.25).

Sözlük, TİD’de daha önce karşılanamayan bir kavram alanına sistemli ve tutarlı biçimde terimler kazandırmaktadır. Bu durum sözlüğü, terim boşluklarını dolduran ve gelecekte diğer sanat dallarına uygulanabilecek bir terminolojik çekirdek oluşturan bir çalışma hâline getirmektedir. Sözlüğün ilerleyen süreçlerde diğer müzeleri de kapsama hedefi, oluşturulan terim setinin genişletilebilir ve standartlaşmaya uygun bir yapıda tasarlandığını göstermektedir.

Sonuç olarak *İşaret Dili Müze Sanat Sözlüğü*, Türkiye’de işaret dili sözlükçülüğünün gelişimi açısından bir kilometre taşı niteliği taşımaktadır. Derlem temelli yaklaşımı, yeni terim oluşturma süreçleri ve dijital sunum biçimiyle çağdaş sözlük bilim ilkeleriyle uyumludur. Bunun yanı sıra, kültürel erişilebilirliği dil üzerinden sağlayan bu proje, Türkiye’de sanat alanında işaret dili terminolojisinin oluşumuna öncülük eden ve sağır topluluğunun kültürel yaşamla bağ kurmasını güçlendiren yenilikçi bir katkıdır.

Sözlükten birçok kelime Youtube üzerinden hem işaret artikülasyonu hem de işaretin anlamının işaret dili ile anlatılmasıyla her kelime için bir video şeklinde sunulmuştur. Kübist, emperyonist, minyatür gibi birçok sanat terimi bulunmaktadır. İşaretler için parmak alfabesi ile söz yapım yöntemi kullanılmaktadır. Ardından ise terimin uzun bir açıklaması yapılmaktadır.

7.4. DİĞER ÇALIŞMALAR

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi tarafından yayımlanan ve eğitimde kullanılmak üzere oluşturulan Türk İşaret Dili kitabında özellikle son ünitelerde yer alan bazı özel konularla ilgili söz varlığı verilmiştir. Kitapta söz varlığı genel olarak diyaloglar üzerinden öğretilmeye çalışılmıştır. Sağlık terimleri ve sağlık alanında işe yarayabilecek cümle kalıpları öğretimi esas alınmıştır. Aynı zamanda söz varlığı için özel olarak hazırlanan CD içerisinde de işaretler verilmektedir. Aşağıda görsel 30'da diyalogları verilen sözcüklerin işaretleri ve anlatımı hem CD içerisinde hem de QR kod ile verilmektedir. (Akalin vd. 2020: 162).

Doktor: Buyurun, hoş geldiniz.

Hasta: Merhaba doktor bey.

Doktor: Ne şikâyetiniz var?

Hasta: Midem rahatsız, midemde yanma ve ağrı var.

Doktor: Önce bir ultrasonografi çektirelim. Sonra sizi muayene edeceğim.

Hasta: Tamam teşekkür ederim.

Doktor: Sonuçlara göre saat 2'de sizi bekliyorum.

Hasta: Sağ olun.

Görsel 30. *Anadolu Üniversitesi Türk İşaret Dili Kitabındaki diyalog* (Akalin vd. 2020: 162).

Akalin ve Cavkaytar editörlüğünde hazırlanan kitabın 8. Ünitesinde ilgili ünitenin amaçlar bölümünde “TİD’de bankacılık ile ilgili söz varlığı ve cümle yapılarının kavranabilmesi” ve anahtar sözcüklerde bulunan “temel bankacılık terimleri” ifadeleri ile verilmiştir. Kitabın bankacılık ile ilgili verilen diyalogların yanında bulunan qr kod okutulduğunda bir YouTube videosu açılmaktadır. Bu video bankacılık terimlerini bulundurmaktadır (Akalin vd. 2020: 175).

Bir diğer çalışma ise EGO Genel Müdürlüğü ile Ankara Kent Konseyi iş birliğinde yürütülen *İşaret Dili Öğreniyorum* projesi kapsamında hazırlanan çevrim içi işaret dili sözlüğüdür. Türk İşaret Dili’nde günlük yaşamda ve kamusal alanlarda kullanılan sözcükleri bir araya getiren uygulamaya dönük bir kaynaktır. Sözlük, işitme engelli bireylerin toplu taşımada ve sosyal hayatta

karşılaştıkları iletişim güçlüklerini azaltmayı ve bu alanda toplumsal farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır.

Sözlükte yer alan “toplu taşıma terimleri” başlığı, otobüs ve raylı sistemler bağlamında sık kullanılan durak, bilet, paso, hes kodu, aktarma, tc kimlik gibi kavramları kapsamaktadır. Bu başlık altında sunulan işaretler, toplu taşıma kullanımında yüksek iletişim ihtiyacı doğuran durumlara odaklanmakta ve işaret dilinin kamusal hizmetlerdeki işlevini görünür kılmaktadır. Bu yönüyle sözlük, işaret dili sözlüklerinin yalnızca genel sözcükleri değil, belirli kullanım alanlarına özgü kavramları da içerebileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır <https://isaretdili.ego.gov.tr/isaret-dili-projesi-hakkinda/> (erişim tarihi 12.11.25).

Görsel 31. Ego İşaret Dili Öğreniyorum Projesi-Toplu Taşıma Terimleri

İşaretler youtube videosu şeklinde sunulmuştur. İşaret anlamları ile ilgili açıklama kullanılmamıştır. Sözlük niteliği dışında işaretleri öğretici ve sağır bireylere kullanım kolaylığı sağlaması adına oluşturulmuştur. Ancak özel bir alanın söz varlığını sunması adına değerlidir.

İşaret dili terim sözlükleri, yalnızca belirli alanlardaki sözcük karşılıklarını sunmakla kalmayıp, işaret dili kullanıcılarının mesleki, akademik ve toplumsal yaşama aktif katılımını da kolaylaştıran önemli araçlardır. İşaret dillerinin görsel-doğal yapısı, yazılı biçiminin bulunmaması ve teknik alanlardaki kullanıcı sayısının azlığı, bu tür sözlüklerin geliştirilmesinde hem teorik hem de

uygulamalı zorluklar yaratmaktadır. Bununla birlikte, Alman ve Brezilya işaret dili terim sözlüklerinde ve sağlık alanı için yapılmış terim sözlükleri çalışmalarında görüldüğü üzere, derlem tabanlı, kullanıcı geri bildirimine açık ve sağır profesyonellerle iş birliği içinde geliştirilen modeller, işaret dili sözlükçülüğü açısından örnek teşkil etmektedir. Türk İşaret Dili için hazırlanmış terim sözlükleri ise henüz bu tür sistematik yapıdan uzaktır. Daha çok bireysel çaba ve sınırlı veriyle oluşturulmuş girişimlerdir. Ancak bu ilk adımlar, TİD'in özel alanlarda da standartlaşması ve yaygınlaşması açısından önemlidir. Gelecekte, derleme dayalı, değişkeleri belirten, bağlam içinde kullanım örnekleri sunan ve çevrim içi erişimi destekleyen kullanıcı odaklı sözlüklerin oluşturulması, işaret dili terim sözlükçülüğünü daha kurumsal, katılımcı ve sürdürülebilir bir zemine taşıyacaktır.

8. BÖLÜM TÜRK İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİ

Türk İşaret Dili için hazırlanan sözlükler, Türkiye’de işaret dilinin belgelendiği, öğretildiği ve kurumsallaştırıldığı başlıca kaynaklardır. Bu sözlükler, kimi zaman devlet kurumları tarafından eğitim amaçlı, kimi zaman da bireysel girişimler ya da akademik çalışmalar kapsamında farklı yöntem ve hedeflerle oluşturulmuştur. Dolayısıyla sözlüğün basılış biçimi, içerik düzenleri, işaret seçim kriterleri, teknolojik imkânları ve kullanıcıya sundukları bilgi çeşitliliği bakımından birbirinden ayrılırlar. TİD sözlüklerini incelemek, işaretlerin kayda geçirildiğini görmek ve sözlüğün dayandığı yaklaşımın dilsel ve pedagojik boyutlarını anlamak açısından da önem taşır. Bu bölümde, Türkiye’de bugüne dek yayımlanmış TİD sözlükleri tarihsel süreç, yapısal özellikler ve kullanıcı odaklılık bakımından değerlendirilerek, işaret dili sözlükçülüğünün mevcut durumu ortaya konacaktır.

Türk İşaret Dili’nin sözlükleri ve sözlük bilimi hakkında yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Ancak bu çalışmalar yine de yön göstermesi ve ilk olmaları bakımından önemlidir. Örneğin, Arık vd. Türk İşaret Dili sözlüklerinin kuramsal, yöntemsel ve teknolojik açıdan mevcut durumunu değerlendirmesine dair makalesinde daha işlevsel bir sözlük yapımı için öneriler sunmaktadır. Yazarlar, işaret dillerinin görsel-uzamsal yapısından kaynaklanan farklılıkların sözlük yapım süreçlerine doğrudan yansımaları gerektiğini belirtmekte, ancak Türkiye’de hazırlanmış TİD sözlüklerinin çoğunlukla Türkçe temelli ve sözlük bilimsel anlamda yüzeysel kaldığını vurgulamaktadırlar (2016: 4-6). TİD için hazırlanmış sözlüklerin çoğunun yalnızca sözcük-işaret eşlemesine dayandığını ve deyim, bağlam, dilbilgisi bilgisi ya da toplumsal varyasyon gibi önemli öğeleri içermediğini vurgulanmaktadır (2016: 8). Makale, hem teknolojik (ELAN, video analizi) hem de yöntemsel olarak doğal ortamda kayıt, anadili TİD kullanıcılarıyla birlikte çalışma gibi derlem dilbilimi ilgilendiren bilgisayarlı dilbilimin işaret dili sözlükçülüğüne katkısını ortaya koymaktadır. Alan yazında sözlük türleri çok çeşitli olmakla birlikte, TİD’e yönelik hazırlanmış sözlükler ağırlıklı olarak Türkçe sözcüklerle işaretlerin birebir eşleştirildiği kelime listeleri

biçimindedir. MEB, TDK, Diyanet İşleri Başkanlığı, Boğaziçi Üniversitesi ve Koç Üniversitesi tarafından yayımlanan bu çalışmalar, genellikle Türkçe-TİD yönünde düzenlenmiş ve çoğu ya basılı, (fotoğraflı veya çizimli) ya da çevrim içi ve (videolu) formatta sunulmuştur. Ancak bu kaynaklar arasında henüz TİD-Türkçe yönelimli, kapsamlı bir çift dilli sözlük örneği bulunmamaktadır (Arık vd. 2016: 4). Sonuç olarak, TİD için konuşma dili temelli değil işaret dili temelli, elektronik ve kullanıcı dostu bir sözlük yapımının hem bilimsel hem de toplumsal bir gereklilik olduğu ifade edilmektedir (Arık vd. 2016: 10).

Türk İşaret Dili sözlüklerinin durumunu inceleyen bir başka çalışmada ise mevcut işaret dili sözlüklerinin, kapsam açısından eksik ve sınırlı olduğunu ve TİD'in yapısal özelliklerine uygun bir sözlüğe olan ihtiyaç açıkça hissedilmekte olduğundan söz eder. Sözlüklerin büyük oranda işiten bireyleri hedeflemesi doğrudan sağır bireylerin ihtiyaçlarına hitap eden içeriklerin ihmal edilmesine yol açmaktadır. Oysa "hedef kitle doğru bir şekilde belirlenmelidir, sağır bireylere hitap etmelidir ve işitenler içinse Türkçe karşılıklarla desteklenmelidir". Özellikle deyimler, mecazlar, teknik terimler gibi alanlarda açıklayıcı işaretlerin eksikliği dikkat çekmektedir. Ayrıca MEB verilerine göre azımsanmayacak sayıda işitme engelli öğrencinin bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, sözlüklerin farklı kullanıcı seviyelerine (öğrenciler, öğretmenler, sağlık personeli vb.) uygun biçimde hazırlanması önem kazanmaktadır. Ancak bugün hâlâ işaret dili eğitimi veren öğretmenlerin yetiştirilmesinde kullanılacak standart bir kaynak kitabın bulunmaması, alandaki önemli boşluklardan biridir. Bu eksikliklere karşı çözüm olarak, görsel olarak desteklenmiş, dijital ortama uyarlanmış kaynakların geliştirilmesi gerektiği önerilmektedir (Kabakçı-Yeşiltepe 2019: 925-926).

TİD'in eğitime yansımaları ve sözlüklerinin güncel durumunu, yapısal özellikleri ve sözlük bilimsel sorunları hakkında yazılan bir çalışmaya göre ise TİD kapsamında yapılan sözlüklerin genellikle farklı yayın organları tarafından ortaya çıktığını bununda doğal olarak farklılıkların fazla olmasını sağladığından bahsedilir (Uysal ve Atlar 2022: 17).

TİD sözlüklerinin kapsamı ve dijital ortamlara uyumu konusunda araştırmacılar tarafından bazı yapısal eksiklikler dile getirilmektedir. Eryiğit vd., Günümüzde

bilgiye erişim büyük ölçüde dijital ortamlarda gerçekleşmekte ve veriler hızla paylaşılmakta olmasına rağmen işitme engelli bireylerin, özellikle yazılı içeriklerde yaşanan anlama güçlükleri nedeniyle bu gelişimden tam olarak yararlanamadıklarından bahseder. Bu nedenle işaret dili kullanıcılarına yönelik özel bilgisayar destekli çözümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Son yıllarda bu ihtiyaca yönelik olarak insan-bilgisayar etkileşimi, robotik ve doğal dil işleme gibi alanlarda işaret dilini tanıyıp üretebilen sistemler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Akıllı cihazlarda kullanılacak uygulamalar, dijital sözlükler ve eğitim yazılımları da bu çabaların bir parçasıdır. Tüm bu teknolojiler için temel gereksinim nitelikli dijital veri kaynaklarıdır. Ancak şimdiye kadar hazırlanan TİD sözlükleri, sınırlı kapsamı ve teknoloji ihtiyaçlarını gözetmeyen yapıları nedeniyle bu gereksinimi karşılamada yetersiz kalmıştır. Ayrıca sözlüklerin etkileşimli ortamlarda sunulmaması, kapsamlı ve erişilebilir bir TİD sözlüğü oluşturulmasının önünde önemli bir engel oluşturmaktadır (2015: 155).

Bu nedenle hem teknolojik gelişmelerin desteklenmesi hem de işaret dili kullanıcılarının iletişimsel ihtiyaçlarının karşılanması için TİD'e yönelik daha kapsamlı, güncel ve dijital olarak erişilebilir sözlük çalışmalarının yürütülmesi zorunlu hâle gelmiştir.

Tez kapsamında şimdiye dek sunulan kuramsal tartışmalar, işaret dili sözlükçülüğünün genel ilkeleri, TİD'in yapısal özellikleri ve bu özelliklerin sözlük tasarımına yansımaları üzerine odaklanmıştır. Bu çerçevede, sözlük tipolojileri, hedef kullanıcı profilleri, işaret dillerinin verilerinin sözlükte gösteriliş biçimlerine ilişkin kuramsal temeller ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bu bölümden itibaren ise, kuramsal çerçevenin pratik düzleme nasıl yansıdığını gözlemleyebilmek amacıyla TİD'e yönelik hazırlanmış çeşitli sözlükler, yapısal ve işlevsel açılardan değerlendirilecektir.

Bu görüşlerin ışığında, tez kapsamında incelenecek TİD sözlükleri hem basılı hem de çevrim içi platformlarda sunulmuş örnekleri içermektedir. Değerlendirmeye alınan sözlükler, devlet destekli kurumsal projelerden akademik girişimlere ve bireysel çalışmalara kadar farklı üretim biçimlerini kapsamaktadır.

Kuramsal eleştirilerin ardından, bu sözlüklerin biçimsel yapılandırmaları, içerik kapsamaları, işaret dilinin doğasına uygunluk düzeyleri ve kullanıcı dostu tasarımları açısından çok boyutlu değerlendirilecektir. Değerlendirme sürecinde her bir sözlüğün TİD'in dilsel yapılarıyla kurduğu ilişki sorgulanmıştır. Bu sayede, Türk İşaret Dili sözlükçülüğünde ortaya çıkan eğilimler, yapısal eksiklikler ve gelişime açık alanlar bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konacaktır.

8.1. ÇEVİRİM İÇİ SÖZLÜKLER

Günümüzde işaret dili kullanıcılarının artan dijital erişim olanakları, sözlük kullanma biçimlerini köklü biçimde dönüştürmüştür. Özellikle web tabanlı çevrim içi sözlükler, işaret dillerinin görsel-uzamsal doğasına uyumlu çoklu ortam imkânları sayesinde, kullanıcılar için geleneksel basılı sözlüklere kıyasla daha işlevsel bir başvuru alanı sunmaktadır. Bu tür sözlüklerde işaretlerin video kayıtları, görsel açıklamaları ve kimi zaman örnek cümlelerle desteklenmesi hem öğrenme süreçlerini kolaylaştırmakta hem de dilin doğal kullanımlarına daha yakın bir temsil sağlamaktadır. Ayrıca kullanıcıların arama tercihleri, kullanım sıklığı ve erişim verilerinin kaydedilebilmesi, çevrim içi sözlüklerin yalnızca pedagojik değil aynı zamanda dilbilimsel araştırmalar açısından da değerini artırmaktadır. Bu veriler, söz varlığının kullanım sıklıklarını ortaya koymak, değişkelerin tercih edilme oranlarını görmek ya da yeni işaretlerin dil topluluğuna ne şekilde girdiğini izlemek için önemli kaynaklar sunmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda yürütülen çalışmalarda, sözlük uygulamalarının büyük ölçüde elektronik ortama taşındığı görülmektedir. Batı'da ise bu dönüşüm daha erken başlamış ve çevrimiçi sözlükçülük araştırmalarının temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda, elektronik ortamda hazırlanan sözlüklerin de sözlük bilim kuramının ilgi alanına girdiğini özellikle vurgulamak gerekir. (Boz 2020: 3). Bu, çevrimiçi işaret dili sözlüklerinin gelişiminde de açıkça görülmektedir. TİD sözlükleri, bir yandan işaretlerin dijital olarak belgelenmesi ve erişilebilir hâle getirilmesi gibi uygulamaya dayalı ihtiyaçlardan doğarken, diğer yandan işaret dilinin görsel yapısına ilişkin kuramsal tartışmaların da

ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla elektronik TİD sözlükleri, hem teknolojinin sunduğu imkânlarla büyüyen bir uygulama alanı hem de işaret dili araştırmalarının kuramsal zeminini güçlendiren bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Günümüzde sözlük çalışmalarının dijital ortama taşınması, yalnızca üretim ve erişim süreçlerini hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda sözlüklerin içerik sunma biçimini de köklü bir biçimde dönüştürmüştür. Elektronik sözlükler, basılı sözlüklerde bulunan geleneksel tanım, eşdeğer ve örnekleme yapılarını korumakla birlikte, dijital ortamın sunduğu teknik imkânları da sözlük sunumuna dâhil ederek çok daha zengin bir kullanıcı deneyimi sağlayabilmektedir. Bu nedenle modern sözlük araştırmalarında, artık yalnızca maddelerin nasıl düzenlendiği değil, anlamın hangi ortamlar aracılığıyla iletildiği de önemli bir çalışma alanı hâline gelmiştir.

Örneğin çevrim içi sözlüklerin en belirgin üstünlüklerinden biri, anlamı yalnızca yazılı bir tanım üzerinden aktarmakla sınırlı kalmayıp çoklu ortam öğeleriyle destekleyebilmesidir. Elektronik ortamlarda sözlük maddelerine video, animasyon, ses kaydı, fotoğraf, çizim, yakınlaştırılabilir görseller ya da üç boyutlu modeller gibi farklı medya türlerinin eklenebilmesi, kullanıcının kavramı çok yönlü biçimde algılamasına imkân tanır. Basılı sözlükler kelimeleri kelimelerle, tanım veya eşdeğer kelimelerle ve bazen de çizgi resimlerle açıklamıştır. Ancak, elektronik ortamın öne çıkan bir özelliği çoklu ortam olmasıdır ve bu, anlamın tanımlanması için potansiyel sunar. Resimli içerik eklemek çok daha kolay olsa da elektronik sözlükler ses, animasyon veya video gibi basılı sözlüklerin taşıyamayacağı medya nesnelerini de barındırabilir (Lew 2010: 290). Çevrim içi sözlüklerde gelişmiş arama seçenekleri, filtreleme araçları, etkileşimli madde yapıları, bağlantılı maddeler, kullanım örnekleri, etiketleme sistemleri ve kullanıcı geri bildirim gibi özelliklerin entegre edilebilmesi sözlüğün hem işlevselliğini hem de eğitsel değerini artırmaktadır. Bu tür çok katmanlı yapılar, özellikle görsel bir dil olan işaret dilleri için anlamın doğru ve eksiksiz biçimde aktarılmasını mümkün kılarak, basılı sözlüklerde karşılanamayan bir açıklık ve esneklik sunmaktadır.

Geleneksel basılı sözlüklere kıyasla elektronik sözlüklerin daha sık kullanıldığı, daha hızlı erişim sağladığı ve çok yönlü arama seçenekleri sunduğu bilinmektedir. Kullanıcı dostu arayüzler sayesinde yalnızca öğrenciler ve dil öğrencileri değil, aynı zamanda akademisyenler, öğretmenler ve işaret dili topluluğunun üyeleri de bu kaynaklardan etkin biçimde yararlanmaktadır (Zwitserslood 2013: 261). Bu bağlamda çevrim içi işaret dili sözlükleri hem eğitsel hem de araştırma amaçlı kullanımda vazgeçilmez araçlar haline gelmiştir.

Son yıllarda işaret dili araştırmalarının gelişmesiyle birlikte TİD için çevrim içi sözlük oluşturma çabaları artmıştır. Dijital sözlüklerin hem kullanıcılar hem de araştırmacılar açısından sunduğu erişilebilirlik, güncellenebilirlik ve çoklu gösterim olanakları, bu alanda yeni projelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda farklı kurumlar ve araştırma grupları, TİD işaretlerini video tabanlı, etkileşimli ve çeşitli arama özellikleriyle desteklenen çevrim içi platformlarda sunmayı amaçlayan çalışmalar yürütmektedir. Aşağıda, literatürde öne çıkan bu çevrim içi sözlük girişimlerine ve onların sözlük bilimsel özelliklerine değinilmektedir.

TİD alanında geliştirilen çevrim içi çalışmalardan biri de Türkçe metinleri TİD'e dönüştürmeyi amaçlayan "Türkçe'den Türk İşaret Diline Otomatik Çeviri Sistemi ve Avatar Animasyonu" isimli bir TÜBİTAK projesidir. Dilbilim, doğal dil işleme ve insan-bilgisayar etkileşimini bir araya getiren bu proje hem çeviri modelinin hem de avatar hareketlerinin oluşturulmasında kapsamlı dijital sözlüklere ihtiyaç duymaktadır. Bu tür projelerin geliştiricileri ile bu uygulamaları kullanan işitme engelli bireyler için işaretlerin görsellerini, anlamlarını ve ilgili dilsel bilgileri içeren güvenilir veri tabanları temel bir gereksinimdir. Bölgesel ve bireysel farklılıklar içeren işaret dilleri için çevrim içi sözlükler hem erişilebilirlik hem de güncellenebilirlik açısından kritik bir rol üstlenmektedir (Eryiğit vd. 2015: 156).

Her ne kadar TİD'e yönelik çeşitli çevrim içi sözlük girişimleri bulunsa da mevcut çalışmaların uluslararası teknolojik gelişmeleri tam olarak yansıtmadığı görülmektedir. Bu durum, TİD sözlük bilimi alanında daha bütüncül, güncel ve teknolojik açıdan uyumlu projelere duyulan ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır.

Tezin bu bölümünde, Türk İşaret Dili'ne yönelik çevrim içi sözlük örnekleri arasından seçilen Spreadthesign, Çağdaş Türk İşaret Dili Sözlüğü ve bireysel bir girişim olan İşaretçe ayrıntılı biçimde incelenerek, TİD sözlükçülüğünün mevcut dijital durumuna ışık tutulacaktır.

8.1.1. SpreadtheSign

Spreadthesign, uluslararası kapsamı ve çok dilli yapısıyla dikkat çeken, birçok işaret dilinin katılımıyla oluşan dijital bir sözlüktür. Avrupa merkezli bir proje olarak yola çıkan bu platform, zamanla farklı dillerdeki işaret dillerine açılmış ve TİD veritabanını da bünyesine katmıştır. Bu bölümde, Spreadthesign sözlüğü, TİD bağlamında biçimsel yapısı, sunum teknikleri, işaret gösterimi ve kullanıcı etkileşimi açısından değerlendirilecektir. Sözlük hem erişilebilirlik hem de işaretlerin gösterimi bakımından günümüz dijital sözlükçülük uygulamalarını nasıl yansıttığı yönüyle ele alınacaktır. TİD'e özgü dilsel unsurların bu platformda ne ölçüde ve nasıl temsil edildiği sorgulanacaktır. Böylece, çevrim içi ortamda sunulan çok dilli sözlüklerin TİD bağlamında ne gibi olanaklar ve sınırlılıklar barındırdığına ışık tutulması hedeflenmektedir. İnternet tabanlı işaret dili sözlükçülüğü, işaret dillerinin erişilebilirliğini artırmak ve diller arası karşılaştırmalı çalışmalara zemin hazırlamak açısından önemli bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda, Spreadthesign platformu, çok dilli yapısı, geniş kapsama alanı ve görsel sunum olanaklarıyla dikkat çeken uluslararası bir işaret dili sözlüğüdür. Avrupa Birliği tarafından desteklenen bu proje, 2006 yılında başlamış ve bugün elliden fazla işaret dilini içeren bir kaynak haline gelmiştir (Hilzensauer & Krammer, 2015: 2).

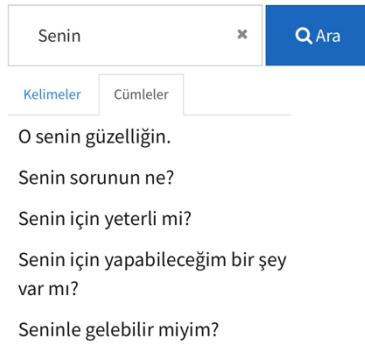
Platformun temel amacı, işaret dillerini öğrenmek isteyen bireylere ve özellikle yurtdışına çıkan sağır öğrencilere yönelik görsel ve etkileşimli bir sözlük sunmaktır. İlk olarak mesleki terminolojiye odaklanan sözlük, zamanla gündelik ve akademik dile dair sözcükleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. TİD bu platforma 2008 yılında dahil edilmiş ve yaklaşık 15.000 işaret videoluk bir veri

tabanı oluşturulmuştur (Hilzensauer ve Krammer 2015: 3). Platformda kullanıcılar, Türkçe bir kelimeyi arama çubuğuna yazarak karşılık gelen TİD işaretinin kısa bir videosuna erişebilmektedir. Videolar standart bir arka plan önünde ve uzun kollu siyah kıyafet giymiş işaretleyiciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu, Hilzensauer ve Krammer'in belirttiği üzere, görsel bütünlüğü ve işaretin algılanabilirliğini artırma amacı taşır (2015: 7).

Sözlüğün bu teknik sunum özelliklerinin ardından, sözlük bilimsel yapı açısından incelenmesi gereken temel konulardan biri de sözlüğün hangi dilsel birimleri madde başı olarak kabul ettiğidir. Sözlükteki madde başı seçimi ise ilgi çekicidir. Spreadthesign platformu, madde başı seçiminde geleneksel sözlük yapılarının dışına çıkan bir strateji izlemektedir. Platformda yalnızca tek sözcüklü madde başları değil, aynı zamanda “yağmurdan koruyan kıyafet” veya “bebek bekleyen aile” gibi açıklayıcı ve kelime grupları açıklama ve resimler de madde başı olarak sunulmaktadır. Bu tür yapıların varlığı, klasik sözlük bilim anlayışına kıyasla daha esnek ve bağlamsal bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, bu tercih, işaret dilinde hangi birimlerin “sözcük” olarak değerlendirileceği sorusunu da gündeme getirir. Schermer'in (2006: 323) belirttiği gibi, işaret dili sözlükçülüğünde madde başı seçiminde yaşanan temel zorluklardan biri, her işaretin dilsel anlamda bir “sözcük birimi” olup olmadığının net biçimde belirlenememesidir. Schermer, tüm göstergelerin sözcük birimi sayılamayacağını ve dildeki sözcük birimleriyle göstergeler arasında ayırım yapılması gerektiğini ifade eder. SpreadtheSign'da yer alan bazı kelime grubu biçimindeki madde başları, bu bağlamda değerlendirildiğinde, gösterge düzeyinde kavramsal karşılıklar sunmaktadır. Ayrıca platformda işaretlerin dilbilgisel türlerine ilişkin bilgilere yer verilmemesi, SpreadtheSign'ın madde başı politikalarının, dilsel yapıdan ziyade çeviri ve kullanım kolaylığı odaklı bir mantıkla şekillendiğini düşündürmektedir. Aynı zamanda bu kelime grubu şeklindeki madde başları, geleneksel tek kelimelik madde başlarından farklı olarak, daha uzun ve bağlam içeren yapılar sunar. Bu tarz kelime grupları SpreadtheSign'ın politikasında uygulamayı kullanan her ortak ülkenin çeviri kelime ve ifadeleri kendi ulusal yazılı ve işaret dillerine uyarlamış olmasıdır. Bazı ifadelerin doğrudan çevirisi mümkün olmadığından, açıklayıcı veya

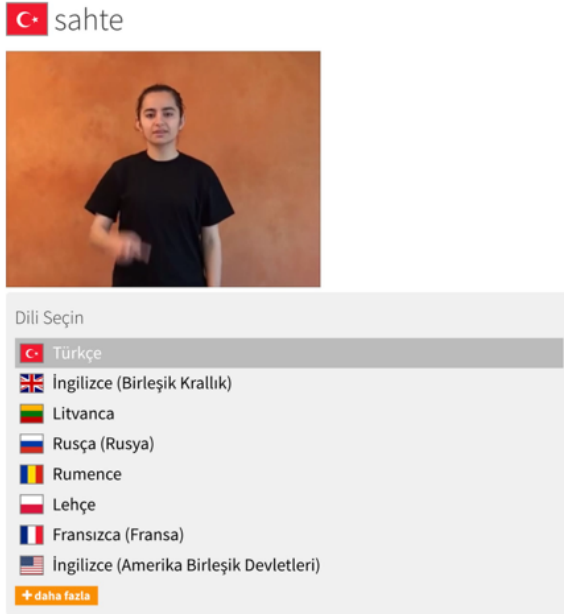
bağlamsal ifadeler tercih edilmiştir. Örneğin, "yağmurdan koruyan kıyafet" gibi ifadeler, belirli bir konsepti tanımlamak için kullanılmıştır. Bu yaklaşım, özellikle kültürel olarak özgün veya başka dillerde doğrudan karşılığı olmayan kavramları ifade etmek için kolaylık sağlamaktadır.

Sözlükte arama olanakları olarak bulunması istenen işaretin arama butonuna yazılması ile sağlanır. Birçok kategori ile de kullanıcıların belli bir konu üzerindeki tüm işaretlere ulaşması sağlanmaktadır. Aynı zamanda SpreadtheSign'da cümle arama özelliği de bulunmaktadır. Sık kullanılabilecek cümle yapıları, o cümlenin içinde geçebilecek herhangi bir kelime ile ya da tamamen cümlenin aranmasıyla sağlanabilmektedir. Örneğin cümle arama kısmına 'senin' ifadesi arattırıldığında aşağıdaki fotoğraftaki gibi içinde senin geçen cümleler arama sonucunda görünmektedir.

Görsel 32. SpreadtheSign'da 'senin' ifadesi sonuçları

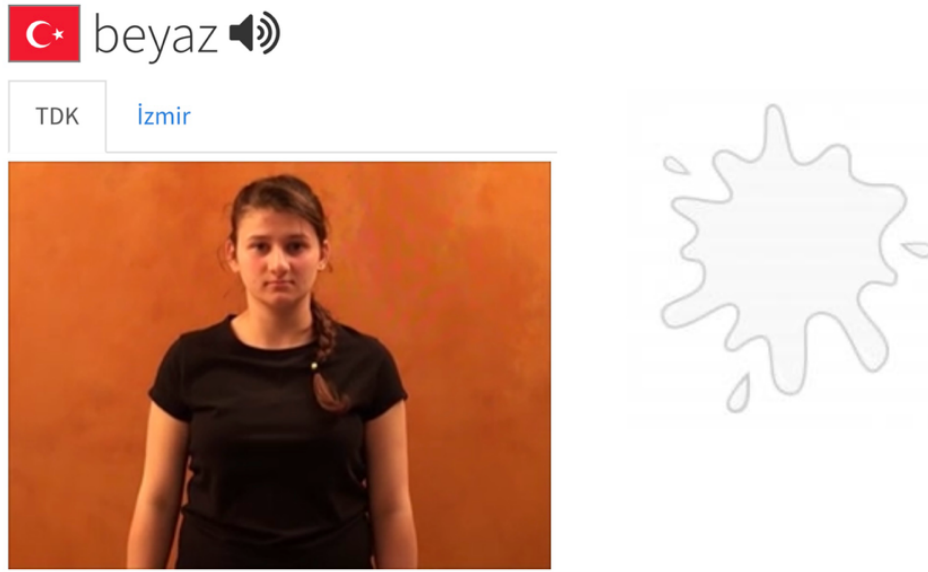
Sözlükte kelime araması yapıldığında ise çıkan kelimenin geçtiği başka işaretler ve cümle kalıpları da bulunmaktadır. Arama sonuçlarında ise kelimenin video sunumu yer alır. Video sunumunun altında platformda o kelimenin diğer hangi ülkelerdeki işaret dili videolarında bu kelime yer alıyorsa o ülkelerin sıralandığı görülür. Örneğin SAHTE işareti arattırıldığında altında diğer ülkelerin işaret dillerinde nasıl olduğuna bakmak için karşılaştırmalı bir özellik sunmaktadır.

Görsel 33. SpreadtheSign’da SAHTE işareti arama sonucu

Spreadthesign’in sözlük yapısı, çift yönlü bir sözlük işlevi sunmaz. Kullanıcı, yalnızca yazılı kelimedenden işaret diline yönelebilir. İşaretten yazılı dile dönüş yapılması mümkün değildir. Ayrıca işaretler bağlamsız biçimde sunulmakta, herhangi bir sözdizimsel kullanım örneği ya da kullanım alanı verilmemektedir. Bu durum, Hilzensauer ve Krammer’ın da belirttiği gibi, sözlüğün daha çok çeviri odaklı bir yapıda kalmasına neden olur (2015: 4).

Bir başka dikkat çeken yön, çokanlamlılık ve değişkelerin sistematik biçimde ele alınmamış olmasıdır. Bazı anlamlar hiç çevrilmeden bırakılırken, bazıları açıklayıcı bir işaretle temsil edilmiştir. Özellikle kültürel ya da bölgesel farklılığı olan işaretlerde el alfabesi ile yazımın tercih edildiği, ancak bunun kullanıcılar açısından yetersiz olduğu rapor edilmiştir (Hilzensauer ve Krammer, 2015: 6). TİD için ise bazı işaretlerin İzmir ve TDK1, TDK2 değişkesi olduğu belirtilir ancak herhangi bir düzen içerisinde değildir. Bunlar kullanıcılardan gelen bilgiler doğrultusunda eklenen ek bilgiler olarak görünmektedir.

Görsel 34. *SpreadtheSign*'da BEYAZ işareti için TDK ve İzmir değişkeleri

İşaret dili sözlük kullanıcıları açısından sözlüğün değerlendirilmesi ise Tarp'ın kullanıcı ihtiyaçlarını öznel (kullanıcının farkında olduğu) ve nesnel (kullanıcının farkında olmadığı ama sözlük tarafından giderilmesi gereken) olarak ikiye ayırması prensibiyle değerlendirilebilir (2011: 282). *Spreadthesign*, öznel ihtiyaçlara yani işaretin anlamını öğrenme ya da çeviri amaçlı aramalara cevap verirken, işaretin bağlam içindeki kullanımı ya da dilbilgisel konumu gibi nesnel ihtiyaçlara yönelik bilgi sunmaz. Bu eksiklik, özellikle dil öğrenenler veya çeviri çalışanları için, Tarp'ın vurguladığı tanımlanmamış bilgi boşlukları teorisinin giderilmesini engeller (Tarp 2011: 281).

Sonuç olarak, *SpreadtheSign*, görsel tabanlı ve çok dilli bir sözlük olarak Türk İşaret Dili için değerli bir kaynak sunmaktadır. Ancak tipolojik ve yapısal olarak TİD'in gramer yapısını bütüncül biçimde yansıtmaktan uzaktır. İşaretlerin sözdizimsel konumları, eşzamanlı yapıları, kullanıcı etkileşimleri ve dilsel bağlamla ilişkileri dikkate alınmadığı sürece, platform daha çok referans tabanlı bir kelime listesi işlevi görecektir. Bu nedenle, ileride yapılacak sözlük projelerinde, *SpreadtheSign*'in sunduğu temel üzerine bağlam, kullanım örnekleri ve dilsel açıklamalar eklenerek daha derinlikli bir sözlükçülük yaklaşımı geliştirilebilir.

8.1.2. Güncel Türk İşaret Dili Sözlüğü

Güncel Türk İşaret Dili Sözlüğü (GTİDS) kendi sitelerinde yer alan hakkında bölümüne göre Türkiye'nin 26 şehrinden 116 ana dili TİD olan konuşucudan toplanan verilerle oluşturulmuştur. Çevrim içi ve video tabanlı olarak sunulan bu sözlük, içeriklerini hem Türk İşaret Dili hem de Türkçe olarak kullanıcıya ulaştırmaktadır. Sözlüğün hedef kitlesi arasında sağır toplumu üyeleri, sağır öğrenciler, TİD öğrencileri, tercümanlar, özel eğitim öğretmenleri ve akademik araştırmacılar gibi çok çeşitli gruplar yer almaktadır. Derlem esaslı olarak hazırlanan bu sözlük, en sık kullanılan 2.000 sözcük ve kavramı içermektedir. Toplamda 11.428 videodan oluşan içerikte her video işaret, anlam ya da örnek türünde olup, türlerine göre farklı arka plan renkleri kullanılarak ayrıştırılmıştır. Sözlüğün düzenlenişi sıklık verilerine dayanmaktadır. Sözcüklerin ve kavramların değışkeleri ile anlamları, derlemdeki kullanım sıklıklarına göre sıralanmaktadır. Böylece farklı coğrafi bölgelerde yaşayan TİD konuşucularının dil kullanımları sözlüğün içerik ve yapısına doğrudan yansıtılmıştır. Kullanıcılar, sözlükteki işaretlere iki ayrı arama motoru üzerinden erişebilmektedir. Türkçe sözcüklerle ya da işaretlerin görsel özelliklerini kullanarak arama yapılabilmektedir. Videoların farklı hız seçenekleri, özellikle TİD öğrenmeye yeni başlayan kullanıcılar için büyük kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca örnek cümle videoları sayesinde, bir sözcüğün nasıl kullanıldığını bağlam içinde görmek mümkün hale gelmektedir. Tüm bu videoların transkripsiyonları ve Türkçe çevirileri hem Sağır bireylerin Türkçe öğrenimini hem de işiten bireylerin TİD öğrenimini desteklemek amacıyla hazırlanmıştır. <https://tidsozluk.aile.gov.tr> (Erişim tarihi: 28.04.25). Bu özellikleriyle sözlüğün, Sağır toplumu için erişim, eğitim ve kavram alanlarında önemli katkılar sunacağı açıktır.

GTİDS, derlem tabanlı yaklaşımı sayesinde hem anadili konuşucuları hem de dil öğrencileri için kapsamlı bir kaynak oluşturmuştur. Sözlüğün farklı

bölgelerden toplanan verilerle hazırlanmış olması, TİD'in doğal çeşitliliğini ve bölgesel farklarını yansıtması açısından önemlidir. İçeriğin video tabanlı olması, işaret dilinin görsel-doğasını koruyarak dil öğrenimini desteklerken, arama motorları ve farklı hız seçenekleri gibi araçlar da erişilebilirliği önemli ölçüde artırmaktadır. Ayrıca, örnek cümle videoları ve detaylı çeviri desteği, Türk İşaret Dili'nin gündelik kullanımını teşvik etmekte, böylece sözlüğü yalnızca bir işaretler dizini olmaktan çıkararak etkili bir eğitim ve erişim aracı hâline getirmektedir. Bu yönleriyle sözlük, Sağır toplumu için yalnızca dilsel değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir köprü işlevi de üstlenmektedir.

Bu tür sözlüklerin hazırlanmasında kullanılan verilerin niteliği, sözlüğün güvenilirliği ve sağır toplumu tarafından kabulü açısından belirleyici bir unsurdur. Derlem tabanlı sözlüklerde, özellikle veri sağlayıcıların kim olduğu büyük önem taşır. İşaret sözlük yazarlarının, bilgi verenlerin karşılması gereken kriterleri açık biçimde tanımlamaları gerekmektedir. Nitelikli sözlüklerde, tercihen sağır ebeveynlerle büyümüş sağır ana işaret dili kullanıcılarının katkıları esas alınır. Bazı durumlarda ise, bu kullanıcıların işiten fakat anadili işaret dili olan çocuklarının katılımı kabul görmektedir. Buna karşın, yalnızca işiten işaret dili kullanıcılarının bilgilerine dayanan sözlük çalışmaları, Sağır topluluğu tarafından genellikle geçerli ve temsili kabul edilmemektedir (Schermer 2006: 322).

Bu bağlamda GTİDS, gerek veri toplama sürecindeki metodolojik yaklaşımı gerekse içerik sunumundaki görsel bütünlüğüyle, işaret dili sözlük biliminin temel ilkeleriyle uyum göstermektedir. Bu durum hem akademik çevreler hem de TİD kullanıcıları açısından sözlüğün geçerliliğini ve işlevselliğini artıran önemli bir unsurdur.

Sözlüğün arama olanaklarına bakıldığında ise farklı özelliklere sahip kullanıcılar için daha etkili bir erişim sağlamak amacıyla 3 farklı arama motoru içerir: (i) "kelime" arama motorunda, istenen kelimeler/işaretler Türkçe veya İngilizceye en yakın eşdeğer/çeviri ile listelenir. (ii) "işaret" arama motoru söz konusu olduğunda, kullanıcı, işaretin el şeklinin ve konumun özelliklerini kullanarak isteyebilmektedir (Önal ve Makaroğlu 2021: 198). Bu üçlü arama motoru

tasarımı, işaret dili sözlüklerinde kullanıcıların hem semantik hem de fonolojik parametrelerle erişimini mümkün kılan çağdaş bir sözlük bilim uygulamasıdır. Fonolojik arama yapabilme seçeneği ise, işaret dili sözlükçülüğünde geleneksel yazı dili temelli sıralamanın ötesine geçerek, görsel-uzamsal doğaya uygun bir erişim stratejisi sunar.

Görsel 35'de görüldüğü gibi işaretler hem alfabetik hem de el şekillerine ve işaretin yerine göre arama yapabilme olanağı sağlamaktadır. 33 el şekli ve 26 yer olarak arama yapılabilme olanağı sunmaktadır.

Görsel 35. GTİDS'de el şekline ve yerine göre arama (<https://tidsozluk.aile.gov.tr>)

Zwitserslood, FinSl sözlüğünün bir işaret içindeki hareket, el şekli değişimi ve yönelimlerin parametrelerin de aramaya dahil edilmesine olanak tanıdığından bahseder. Sözlüğün arama sisteminin kullanıcının tüm parametreleri bilmesini gerektirmez. Kullanıcı yalnızca kendi bildiği özellikleri seçerek arama yapabilmektedir. Bu özellik işaret biçimini tam olarak hatırlamayan kullanıcılar için de özellikle kullanılırdır. Bu tür ayrıntılı arama sistemleri ileri düzey sözlük kullanıcıları için daha uygundur. Çünkü bu durumlar işaretin biçimsel özelliklerine ilişkin belirli bir farkındalık gerektirir (Zwitserslood 2010). Benzer biçimde, GTDİS'de işaretin biçimsel parametrelerini aramaya dâhil eden bir sistem sunmaktadır. Bu durum, Zwitserslood'un ileri düzey sözlük kullanıcıları için vurguladığı biçimsel farkındalık gereksiniminin GTİDS bağlamında da geçerli olduğunu göstermektedir. Ancak hem biçimsel parametreler ile hem de Türkçe kelime arama olanakları ile tek biçim bir arama sınırı bırakmamaktadır.

Ayrıca sözlükte işaretlerin arama sonuçlarında eğer varsa sözcüğün eş anlamlılarıyla birlikte verilmektedir. Örneğin Program sözcüğü aratıldığında programın birçok anlama gelebilecek işaretleri birlikte verilmektedir. Her birinin türü verilir. Sözcük ad, eylem, sıfat, adıl olarak belirtildikten sonra eğer varsa özel bir terim içerisinde değerlendirilebilecek sözcük not edilir. Örneğin PROGRAM işaretinin bir anlamında “eğitim bilimi” kavramsal ifadesi kullanılmaktadır. Ya da ÜÇGEN işareti için “geometri” ifadesi verilmektedir.

Sözlüğün arama sonuçlarında eğer varsa sözcüğün değişkesi de verilmektedir. Sözcüğün Türkçe anlamı ve işaretin gösterimi verilmektedir. İşaret için örnek cümle ve örnek cümlenin transkripsiyonu ve Türkçe çevirisi de verilir. Görsel 36’da görüldüğü gibi EVLENMEK işareti için Türkçe bir tanımdan sonra işaretin videosu ve örnek cümle transkripsiyonu verilir. Örnek cümlenin de videosu sol tarafta verilmiştir. Cümlenin Türkçe çevirisi de yapılır.

Evlenmek
Marriage, To wed, Match up, Hitch up

1) **Eylem** Erkekle kadın, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmek

Örnek :

TRANSKRİPSİYON:
ÜNİVERSİTE ARKADAŞ HEPSİ EVLENMEK EVLENMEK BİTMEK BEN YAKIN
EVLENMEK DÜŞÜNMEK

Çeviri:
Üniversite arkadaşlarının hepsi evlendi artık ben de evlenmeyi düşünüyorum.

Görsel 36. GTİDS’de EVLENMEK işareti
(<https://tidsozluk.aile.gov.tr>)

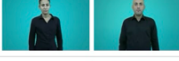

Sözlüğün arama motorlarının görsel-uzamsal özelliklere dayalı olması ve videoların hız seçenekleri gibi teknik özellikler kullanım kolaylığı sunmaktadır. Ancak işaretlerin bağlamsal kullanımlarına dair daha derinlemesine sözdizimsel ya da pragmatik açıklamaların eksikliği, özellikle araştırmacılar ve ileri düzey öğrenciler açısından bir boşluk oluşturabilir. Buna rağmen, sözlük Sağır toplumu için erişim, eğitim ve kavramsal gelişim alanlarında önemli bir açığı kapatmakta ve TİD'in dijital dil kaynakları arasında değerli bir yer edinmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki sözlük derlem tabanlı sıklık sözlüğüdür. Müller-Spitzer vd. göre sıklık verisine dayalı olarak hazırlanan bir sözlük, rastgele örneklenmiş girdiler içeren bir sözlüğe kıyasla daha başarılıdır (2015: 13). Sözlük bu yönüyle TİD için ve yapılacak geniş kapsamlı sözlükler için örnek teşkil etmektedir.

Sözlüklerde el ve yer şekillerine göre arama yapılabilmesi, Stokoe'un "anlamsal fonoloji" kavramına iyi bir örnektir. Anlamsal fonoloji, el şekilleri ve hareketlerin biçimsel olarak sınıflandırılmasıyla bunların taşıdığı anlam kategorileri arasındaki ilişkileri inceler. Bu yaklaşım ikonizmle yakından ilişkilidir. Stokoe, ileriye doğru tek bir itiş hareketinin genellikle "verme" ya da "gönderme", C el şeklinin ise "tutma" ve "kap" anlamlarıyla bağlantılı olduğunu belirtir (1993: 154). Benzer şekilde, TİD'de baş bölgesinde yapılan işaretler sıklıkla "zihin", "bilim" ya da "psikoloji" gibi kavramlarda görülür. Bu tür biçim–anlam ilişkileri çoğu zaman sistematik bir yapı sergiler. İkonizmin sözlüklerdeki yansıması olarak tanımlanabilecek anlamsal fonolojinin uygulanması, işaret dili sözlükçülüğünde yeni bir arama mantığını beraberinde getirir. Kullanıcı, bilmediği bir işareti yalnızca biçimsel özelliklerine göre değil, ait olduğu anlam alanına göre de arayabilir (Stokoe 1993: 155). Örneğin, GTİDS'te el şekli ve hareketin yerine göre yapılan aramalar buna örnek teşkil eder.

İçin toplam 56 karşılık bulundu ve kullanım sıklığına göre sıralandı.

1 - 10

	Tamam Okay, Allright, Full, Well, Whole, Complete, Finished, Mature, Sufficent
2 adet daha değişiksi var.	
	Süper Super, Classy, Fabulous
	Olumlu Positive, Favourable, Approving, Achivevable
	Önemli Important, Crucial, Significant
	Geçmek Pass by, Give up, To pass, To beat, To exceed, To get over, To make fun of

Görsel 37. GTİDS'de vücut önünde ve baş parmak hareketiyle yapılan arama sonucu

(<https://tidsozluk.aile.gov.tr>)

Arama sonucunda görüldüğü üzere el ve konuma göre arama yapabilmek işaretlerin ikonik bir arama yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Görsel 37'de görüldüğü gibi arama sonucunda çıkan işaretlerin anlamsal ortak yönleri bulunmaktadır. Bu şekilde arayabilen kullanıcı için öğretici bir özellik olarak da sayılabilmektedir.

8.1.3. İşaretçe

Bireysel bir girişim olarak ortaya çıkan İşaretçe, tek dilli ve tek yönlü bir sözlük olarak tasarlanmıştır. Türkçe sözcüklerden TİD işaretlerine doğru bir eşleme sunan çevrim içi bir sözlüktür. Kendi sitelerinde yer alan hakkında bölümüne göre MEB ve TDK'nin işaret dili sözlüklerinin derlenmesiyle oluşmuştur. Sözlükte değişiklere de yer verilmemiştir ancak bazı işaretlerin ikinci bir işareti varsa bu sunulmuştur. <https://isaretce.com/hakkimizda> (Erişim tarihi 05.05.25). Arama olanakları ise ana sayfada bulunan arama butonu sayesinde kullanıcıların Türkçe olarak istedikleri kelimeyi arayabilmelerine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda kategoriler başlığı ile konuya ve duruma ve isim türüne göre başlıklandırmalar da yapılmıştır. Bu da kullanıcıların belirli bir

konuya ait kelimeleri topluca incelemesine olanak tanır. Ancak, platformda ileri düzey arama veya filtreleme seçeneklerinin bulunmaması, kullanıcı deneyimini sınırlayabilir.

İşaretçe sözlüğünde arama sonuçlarında ise işaretin video gösterimi vardır ve kendilerinin de bahsettiği üzere işaretlerde mimikler ve abartısız hareketlerle artikülasyon sağlanmıştır. Ancak, TİD'de anlamı belirleyen önemli unsurlar olan el hareketleri dışındaki bileşenler (mimikler, baş hareketleri, ağızlamalar) hakkında sınırlı bilgi sunulmaktadır. Arama sonuçlarında görülen bir diğer unsur ise işaretin eğer varsa eş işareti varsa bu belirtilmesidir. Örneğin AYIP işaretinde eş işaretlisinin YEDEK işareti olduğu bilgisi sunulmuştur. Aşağıda görselde işaretçe sözlüğünün internet sitesinden alınmıştır. Madde başı gösterimi video ile sağlanmıştır. Yedek maddesinde görüldüğü gibi işaret videosunun altında işaretin türü verilmiş ve yanında maddenin tanımı Türkçe ile şekilde yapılmıştır. İşaretin altında ise eğer varsa eş işaretlisi verilir. Örnek cümle kullanımı yoktur (isaretce.com 2025).

Yedek

Eş işaretlisi: **Ayıp**

sıfat Gereğinde kullanılmak için elde bulundurulan, asıl karşıtı

Görsel 38. *İşaretçe Sözlüğü*nde YEDEK işareti gösterimi
(isaretce.com erişim tarihi 04.11.2025)

Sitenin içerisinde işitme engelliler ve işaret dili hakkında kullanıcıların birbirleriyle iletişime geçebileceği bir forum benzeri soru cevap bölümü de bulunmaktadır. Sözlüğün aynı zamanda uygulama formu da bulunmaktadır. Uygulama bölümünde verilen bilgiye göre ise işaretlerin TDK ve MEB kaynakları kullanılarak hazırlanmıştır. Uygulama bölümünde işaretler arama butonu ile aranabildiği gibi kategoriler aracılığıyla da işaretlere ulaşılabilmektedir. Topluluk kısmı ile işaret dilini öğrenmek isteyenlerin birbirlerine soru sorup cevaplanabildikleri forum kısmı da bulunmaktadır.

8.2. BASILI İŞARET DİLİ SÖZLÜKLERİ

İşaret dili sözlükleri, dilin görsel-uzamsal doğasına rağmen uzun yıllar boyunca mevcut şartlar sebebiyle basılı formatta üretilmiş ve sağır toplulukların dilsel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla önemli kaynaklar olarak kullanılmıştır. Özellikle 20. yüzyılın ortalarına kadar, işaretlerin biçimsel özellikleri çizimlerle, açıklayıcı metinlerle veya sözlü dil karşılıklarıyla temsil edilmiştir. Hareket, yön, konum ve el şekli gibi temel parametreler görsel tarif yoluyla aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak işaret dilinin eşzamanlı ve çok katmanlı doğası göz önünde bulundurulduğunda, bu temsil biçimi çoğu zaman sınırlı kalmış, işaretin dinamik yapısı tam olarak yansıtamamıştır. Bununla birlikte, basılı sözlükler işaret dillerinin tarihsel belgelenmesinde, standartlaşma süreçlerinde ve dil bilincinin oluşmasında öncü bir rol üstlenmiştir. Hem eğitim alanında hem de dilbilimsel çalışmalarda uzun süre temel başvuru kaynağı olmuştur.

TİD'in basılı sözlükleri, Türkiye'de işaret dili çalışmalarının gelişim seyriyle doğrudan bağlantılı olarak oldukça geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in erken yıllarında işaret diline yönelik sistematik bir sözlük çalışması bulunmazken, TİD uzun süre kurumsal bir araştırma alanı olarak da göz ardı edilmiştir. Bu nedenle, ilk basılı sözlük girişimleri genellikle işitme engellilere yönelik eğitim kurumlarının ihtiyaçlarından doğmuş ve daha çok pedagojik amaçlarla hazırlanmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Millî Eğitim Bakanlığı öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmalar, TİD sözlükçülüğü açısından bir dönüm noktası niteliği taşır. Bu dönemde hazırlanan basılı sözlükler, işaretlerin görsel olarak fotoğraf veya çizimlerle sunulduğu, çoğunlukla alfabetik Türkçe madde başı düzenine dayalı eserlerdi. Ancak bu sözlükler bilimsel derinlikten yoksundu; bölgesel farklılıklarını ya da kullanım bağlamlarını kaydetmekten ziyade, temel bir başvuru kaynağı işlevi görmekle sınırlıydılar. 2000'li yıllarda ise TİD üzerine akademik çalışmaların artması ve işaret dili kullanıcılarının görünürlüğünün yükselmesiyle birlikte, daha sistematik ve kuramsal temele dayalı sözlük projeleri gündeme gelmeye başlamıştır. Bu süreçte, dilbilimsel yaklaşımların sözlükçülüğe yansması dikkat çekmektedir.

İşaretlerin el şekli, yönü, konum ve hareket gibi parametreleriyle tanımlanması, eşzamanlı biçimsel özelliklerin kayda geçirilmesi ve çok anlamlılık ile birleşik yapıların gösterilmesi gibi yöntemler kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, TİD basılı sözlüklerinin en önemli sınırlarından biri, dilin görsel-doğasına rağmen iki boyutlu basılı formata hapsedilmesi olmuştur. Bu durum, hareketin ve yüz ifadelerinin yeterince aktarılmasını zorlaştırmış; basılı sözlüklerin işaret dilinin çok boyutlu yapısını yalnızca kısıtlı ölçüde yansıtabilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, TİD basılı sözlüklerinin gelişim süreci, hem işaret dili çalışmalarının tarihsel gecikmesini hem de görsel bir dilin yazılı bir ortama aktarılmasındaki yapısal zorlukları yansıtan bir tablo sunmaktadır.

Türkiye’de işaret dili sözlükçülüğü, kurumsal düzeyde birbirini takip eden projelerle şekillenmiştir. Bu bağlamda, 1995 yılında yayımlanan “Yetişkinler İçin Türk İşaret Dili Kılavuzu”, sürecin ilk ciddi ürünlerinden biridir. Bu kılavuz, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından işitme engellilerin eğitiminde kullanılmak üzere hazırlanmış, görsel olarak işaretlerin fotoğraf ya da çizimlerle gösterildiği, ancak bilimsel derinlikten çok pratik kullanım amacına hizmet eden bir çalışmadır. İçerik seçiminde temel söz varlığına öncelik verilmiş, işaretler Türkçe sözcüklerin alfabetik sırasına göre düzenlenmiştir. Bu yönüyle, daha sonra gelen sözlüklerin öncülü niteliğinde olup, işaretlerin yazılı ve görsel olarak aktarılmasında kullanılacak şematik yaklaşımın ilk örneklerini sunmuştur.

Bu ilk çalışmanın üzerine inşa edilen en kapsamlı eser, 2015 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Türk İşaret Dili Sözlüğü olmuştur. Bu sözlük, yaklaşık 2.700 işareti kapsamıyla hem kapsam hem de yöntem bakımından kılavuzun genişletilmiş bir versiyonu gibidir. Aynı kurumsal yaklaşımı sürdürmekle birlikte, işaretlerin gösteriliş biçiminde daha sistematik yöntemler geliştirilmiştir. “El şekilleri” tabloları bölümleri eklenerek işaretlerin biçimsel parametreleri daha düzenli biçimde sunulmuş; açıklamalar ise kılavuzdaki basit tariflerin ötesine geçerek konum, yön, hareket gibi dilbilimsel ayrıntıları içerecek biçimde genişletilmiştir. Dolayısıyla 2015 sözlüğü, 1995 kılavuzunun metodolojik devamı olmakla birlikte, daha kurumsal, daha kapsamlı ve bilimsel temele oturtulmuş bir sürüm olarak değerlendirilebilir.

Bunun ardından, Türk Dil Kurumunun internet sayfasında yayımlanan Türk İşaret Dili Sözlüğü devreye girmiştir. Her ne kadar doğrudan TDK tarafından hazırlanmasa da sözlüğün TDK gibi merkezi bir dil kurumunun web sitesinde yer alması, işaret dilinin Türkçenin parçası olarak ulusal düzeyde tanınmasının simgesel bir adımıdır. İçerik ve yöntem açısından bakıldığında, bu çevrim içi sözlük aslında 2015 MEB sözlüğünün dijital ortama aktarılmış halidir. Dolayısıyla, 1995 kılavuzu ile başlayan ve 2015 sözlüğüyle kurumsallaşan çizgi, TDK'nin çevrim içi platformunda daha geniş kitlelere ulaştırılmıştır.

Aşağıda incelenecek sözlüklerden bazıları aynı sözlüğün yenilenmiş güncellenmiş ve başka bir kurum tarafından tekrar basılmış hallerini de barındırmaktadır. Ancak tezde hepsi ayrı birer sözlük olarak değerlendirildi. Geliştirilen yönleri ve yenilenmiş bölümleri belirtilmiştir. Başlıkları ve sunulma şekilleriyle farklılaşmışlardır.

8.2.1. Yetişkinler İçin İşaret Dili Kılavuzu

1995 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan ve Türkiye'de basılmış ilk işaret dili kılavuzu olma özelliğini taşıyan öncü bir çalışmadır. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Nevzat Ayaz'ın önsözünde belirtildiği üzere bu eser, ülke genelinde özel eğitimde arzulanan okullaşma oranına henüz ulaşamamış olması nedeniyle, özel eğitim alamamış yetişkin işitme engellilere yönelik hizmet sunma amacıyla hazırlanmıştır. 1983 yılında başlatılan bu uzun soluklu çalışmanın temel amacı, işitme engelli bireylerin iletişim ihtiyaçlarını kolaylaştırmak ve işaret dilinde ülke genelinde bir bütünlük sağlamaktır. Bu yönüyle eser, yalnızca eğitici değildir. Aynı zamanda dil planlamasına yönelik ilk kurumsal girişim olarak değerlendirilebilir (YİDK 1995: Önsöz). TİD işaretlerini kayda geçirildiği ilk kapsamlı yayındır. TİD için bir dönüm noktasıdır ve bu alandaki çalışmalara kaynak olmuştur (Akalın 2022: 196).

Sözlük, tematik olarak düzenlenmiş olup, kullanıcıların kavramsal alanlara göre erişimini kolaylaştırmayı amaçlayan sistematik bir yapıya sahiptir. Giriş bölümünde hem tek elle hem de çift elle yapılan parmak alfabesine yer verilmiştir. Ardından, sözlükteki fotoğraflarda kullanılan yön ve hareket oklarının anlamını açıklayan bir bilgilendirme bölümü eklenmiştir. Bu bölüm, özellikle işaret dilinin hareket temelli doğasına uygun olarak, kullanıcıya görsel sistemi önceden tanıtmayı hedeflemekte ve sözlük kullanımını daha anlaşılır kılmaktadır. Sözlüğün girişinde önsöz, sunuş, kılavuz kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlar, İşaret oklarının anlamları başlıklandırmaları (görsel 38) bulunmaktadır. Sözlükte yer alan işaretler, Aile ve çevresi, Vücudumuz, Ev eşyaları, Yiyecek–içecek, Okul ve eğitim, Spor, Bitkiler ve hayvanlar, Meslekler, Müzik aletleri gibi birçok tematik başlık altında sunulmuştur. Bu yapı, alfabetik sıralamaya kıyasla kavramsal erişimi önceleyen bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca, “Sözcük çeşitleri” başlığı altında adılar, fiiller, sıfatlar ve eşanlamlılar gibi dilbilgisel kategorilere yer verilmiştir. Günlük konuşmalar, Soru cümleleri ve Örnek cümleler gibi bölümlerle iletişimsel ve gündelik bağlamlar da sözlük içine dâhil edilmiştir. Sözlük sonunda Türkçe, Almanca ve İngilizce olarak hazırlanan üç dilli dizin vardır. Bu dizinler ile sözlüğün çok dilli kullanıcılar da düşünülerek hazırlandığını ve karşılaştırmalı dil erişimi açısından da önem taşıdığını göstermektedir. Tüm bu özellikler bir arada değerlendirildiğinde, sözlük hem eğitici hem de yapısal açıdan işlevsel bir çerçeveye sahiptir.

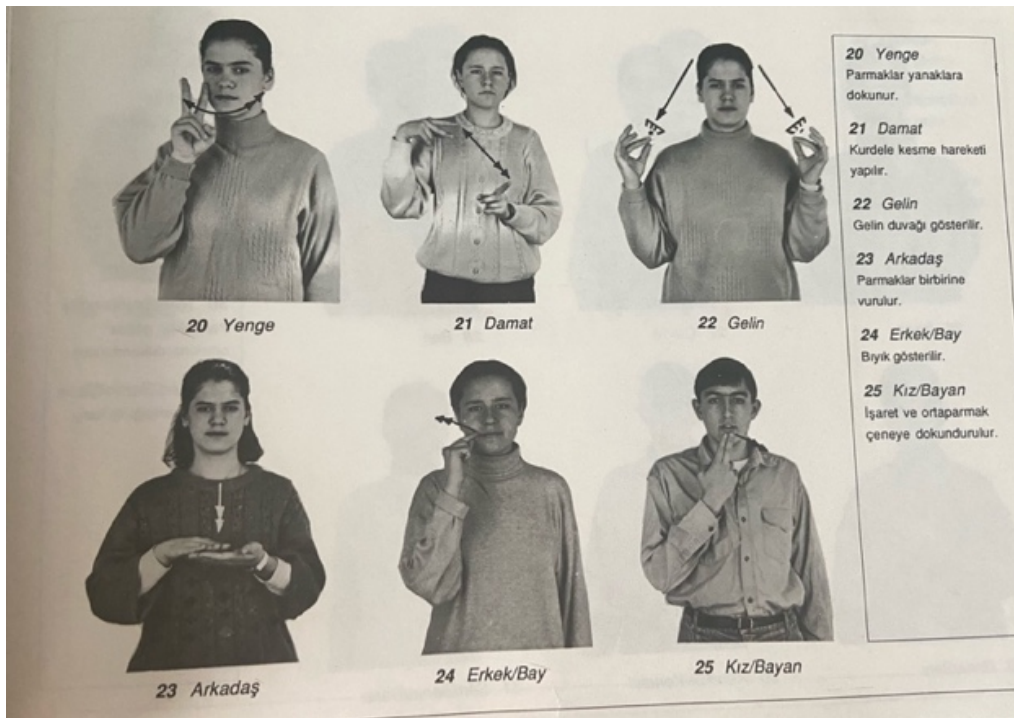
FOTOĞRAFLAR ÜZERİNDEKİ İŞARET OKLARININ ANLAMLARI	
Oklar, uluslararası işaret dilinde kullanılan 'GESTUNO' normlarına uygundur.	
	Devamlı düz hareketler
	Aynı yöne düz hareketin tekrarı
	Aynı yöne paralel hareketler
	İki parmağın harekete açık başlayıp kapalı bitirmesi
	Bütün parmakların harekete kapalı başlayıp açık bitirmesi
	Bütün parmakların harekete açık başlayıp kapalı bitirmesi
	İki veya daha çok parmakla kalın bir hat çizimi
	Hareketin ani bir duruşla bitirilmesi
	Ters yöne paralel hareketler
	Kesik kesik devamlı hareketler
	Dairesel hareketler
	İki yöne düz hareketin tekrarı
	Parmaklarla yapılan dalgalanma hareketleri
	Parmaklarla yapılan spiral hareketler
	Kavisli hareketler
	Küçük kıpırdatma hareketleri
	Parmağın vücuda tam teması
	Beş parmak ile herhangi bir parmağın sürtünmesi veya fiske atma hareketi

Görsel 39. GESTUNO normlarıyla hazırlanan işaret okları (YİİDK 1995).

Sözlük kullanıcı odaklılık ilkesine uygun şekilde yapılandırılmıştır. Sözlükte yer alan kelimeler, işitme engelli bireylerin gündelik yaşamlarında karşılaşılabilecekleri sözcükler temel alınarak seçilmiştir. Ayrıca, gestuno normlarına uygun biçimde sunulan hareket okları ve dudaklardan okunabilirlik vurgusu, sözlükteki işaretlerin dilbilgisel sunumunun, görsel-uzamsal erişilebilirliği artırmaya yönelik bilinçli bir tercihle geliştirildiğini göstermektedir (YİİDK 1995: GİRİŞ). Bu kullanım, sözlükteki işaretlerin kendisinin Gestuno sistemine ait olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak işaretlerin açıklanma biçiminin, Gestuno'nun geliştirdiği evrensel görsel anlatım sistemine dayandığını göstermektedir. Dolayısıyla Gestuno normlarının kullanımı, işaretlerin öğretiminde ve tanıtımında uluslararası standartlara dayalı bir açıklık ve tutarlılık sağlamayı hedeflemektedir. Gestuno ile ilgili daha fazla bilgi için (bkz. İşaret dilleri başlığı).

Sözlük, basılı formatta düzenlenmiş olup her bir madde başında işaretin sabit bir fotoğrafı yer almaktadır. İşaretin yönü ve hareketi ise ok işaretleriyle gösterilmektedir. Bu tür sabit görsellerle desteklenen gösterim biçimi, işaretin dinamik yapısını sınırlı ölçüde yansıtmakla birlikte, kullanıcıya temel görsel bilgi sunma işlevi taşır. Bazı madde başında, işaretin üretiminde hangi beden

bölgesinin ya da hangi el hareketinin kullanıldığına dair kısa açıklamalar yer almaktadır. Örneğin “yenge” maddesinde “parmaklar yanaklara dokunur”, “gelin” için “gelin duvağı gösterilir”, “damat” için “kurdele kesme hareketi yapılır”, “erkek” içinse “bıyık gösterilir” gibi tanımlamalar, işaretin biçimsel özelliklerini açıklamaktadır. Ayrıca erkek için bıyık bilgisinin verilmesi de madde başlarında ikonikliğe dayalı bir tanıma yaklaşımının benimsendiğini göstermektedir. Ancak bu açıklamalar genellikle kısa ve bağlamsızdır. Sözlükte örnek cümle, kullanım bağlamı ya da semantik açıklama gibi tamamlayıcı öğelere yer verilmemektedir. Bu yönüyle, sözlük daha çok görsel tanıtıma dayalı bir model izlemekte, ancak anlamsal ya da sözdizimsel düzeyde açıklayıcı olmaktan uzaktır. Buna rağmen, işaretlerin üretim yerlerine ve sembolik yönlerine dair sade ve doğrudan açıklamaların sunulmaktadır. Aşağıda sözlükte madde başı gösterimlerinden örnek sunulmuştur. Görüldüğü gibi madde başları tek bir görsel kullanılarak işaretlerin yönü ve aşamaları oklar aracılığıyla verilmiştir. Sağda madde başları için artikülasyonun da tasviri verilmektedir.

Görsel 40. YİİDK’de madde başı gösterimleri (YİİDK 2005).

Sözlük kullanıcılara öğretici ve yardımcı olmak amacıyla tasarlanmış ve basılı sözlük sınırlarını zorlamaya çalışmıştır. Örneğin kitapta bazı sözcüklerin sadece baş harfle de gösterilebileceği anlatılır. Herhangi bir işareti olmayan bir sözcük için parmaklarla o sözün tek tek harflerle gösterilebileceğini anlatmaktadır. Harflerin kaç kez tekrar edilmesi gerektiğine dikkat çekilir. Aynı zamanda ağızlamaya da dikkat edilmesi gerektiğini harflerin tek tek dudak ile de söylenmesini anlatmaktadır (Akalın 2022: 196).

Sözlük, işaret dili sözlük biliminin henüz gelişme aşamasında olduğu bir dönemde hazırlanmış olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Arnaud'nun (2019: 43) işaret dili sözlüklerinin, geleneksel biçimde konuşma dili sözlüklerine yaslanmasına yönelik eleştirileri doğrultusunda, bu çalışma işaret dilini kendi sistemi içinde ele alan bir yaklaşım benimsemiştir. Sözlük, işaret dilini konuşma dilinin kalıplarına indirgemek yerine, onu kendi sınırları ve kuralları içinde tanımlamaya çalışmıştır. Bu yönüyle, sınırlı teknik olanaklara rağmen erken dönem TİD belgelenmesi açısından önemli bir girişim olarak değerlendirilmelidir. Tanımlayıcı dilbilimsel ayrıntılar içermese de kurumsal düzeyde hazırlanmış bir sözlük tasarımı örneği olarak işaret dili sözlükçülüğü tarihinde yerini almıştır. Ayrıca bu kılavuz, Türk İşaret Dili'nin standartlaşma sürecine katkı sunan erken örneklerden biri olarak, sonraki dijital ve çok modlu sözlük çalışmalarına tarihsel bir zemin oluşturmuştur.

8.2.2. Türk İşaret Dili Sözlüğü

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 2015 yılında ikinci baskısı yapılan Türk İşaret Dili Sözlüğü, işitme engelli bireylerin eğitimine ve toplumsal hayata katılımlarına yönelik atılmış önemli bir adımdır. Bu sözlük, sadece bir kelime listesi sunmanın ötesinde, işaret dilinin sistemli ve ortak bir kaynak haline gelmesini amaçlayan kapsamlı bir çalışmadır.

Sözlüğün içindekiler bölümü, okuyucuya rehberlik edecek şekilde titizlikle hazırlanmıştır. “Önsöz” ve “Sunuş” bölümleri, sözlüğün hazırlanma amacını ve önemini ortaya koyarak okuyucuya bir bağlam sunar. Ardından “Komisyon Üyeleri” bölümü, bu eserin bir ekip çalışması olduğunu vurgular. Sözlüğün Kullanımında Dikkat Edilecek Hususlar, fotoğraflar üzerindeki işaret oklarının anlamları ve el şekilleri başlıkları sözlüğün kullanıcı dostu yapısını göstermektedir. Sözlüğün kullanımında dikkat edilecek unsurlar başlığı sözlüğün nasıl etkili bir şekilde kullanılacağını anlatarak okuyucuyu yönlendirir. Fotoğraflar Üzerindeki İşaret Oklarının Anlamları ise her işaretin görsel anlatımını destekleyen sembollerin anlamlarını açıklar. Örneğin, düz hareketler, kavisli hareketler ve dairesel hareketler gibi işaretlerin nasıl okunacağı, bu özel semboller aracılığıyla belirtilir. El Şekilleri kısmı, işaret dilinin temel yapı taşlarından olan el biçimlerini (C El, T El, L El vb.) gösterir ve işaretlerin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlar.

Bu bölümler, sözlüğün sadece bir kelime karşılığı sunmadığını, aynı zamanda işaret dilinin dilbilgisel ve görsel yapısını da öğrettiğini gösterir. Sözlük, işaretleri sadece görsellerle değil, aynı zamanda sözel anlatımla da destekleyerek çok katmanlı bir öğrenme deneyimi sunar. Her kelime için işaretin nerede (yüz hizası gibi) yapılacağı, elin şekli (sağ el işaret parmağı açık, diğerleri kapalı gibi) ve hareketin nasıl gerçekleştirileceği detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu detaylı açıklama biçimi, sözlüğün dilbilimsel bir eser olarak değerli olduğunu ortaya koyar. İşaret dilindeki jest ve mimiklerin anlatımı kuvvetlendireceği bilgisine de yer verilmektedir. Bu tarz bilgiler ile sözlüğün kullanıcıyı işaret dilinin incelikleri konusunda bilinçlendirmeyi hedeflediğini ve sadece kelime ezberletmekten daha fazlasını amaçladığını kanıtlar.

İşaretlerin gösteriliş biçimleri, sözlük bilim açısından hem sistematik hem de öğretici bir yöntemle sunulmaktadır. Her madde, önce Türkçe karşılık ve söz türüyle başlamakta, ardından işaretin yapılışını ayrıntılı olarak tarif eden bir açıklama gelmektedir. Açıklamalarda, elin konumu “göğüs hizasında”, el şekli “işaret parmağı açık kıvrık, diğer parmaklar kapalı”, avuç içinin yönü “avuç içi aşağıyı gösterecek şekilde” ve hareketin biçimi “sağ el dirseğe kadar indirilir”,

“sağ el sola doğru çekilir” gibi bilgilerle tek tek belirtilmektedir. Bu yazılı tanımlar, işaretin yalnızca yüzeysel görünüşünü değil, onu oluşturan temel bileşenlerini sistematik biçimde ortaya koymaktadır.

Ayrıca her madde, bir ya da birkaç fotoğrafla desteklenmektedir. Fotoğraflarda işaretin başlangıç ve bitiş konumları gösterilmekte, yön ve hareket oklarla işaretlenmektedir. Bu durum, işaretin durağan bir el şekli olmadığını, zamansal ve mekânsal bir hareket içerdiğini vurgulamaktadır. Örneğin aşağıda görseli de sunulan AD maddesinde sağ el işaret parmağının kıvrık biçimde sol elin içine değdirilmesi hareketle gösterilmiştir. ADA maddesinde ise sağ elin sol elin üzerinde kavisli bir biçimde yerleşmesiyle deniz üzerinde kara parçası imgesine gönderme yapılmıştır.

Görsel 41. MEBTİDS’de AD ve ADA maddesi (MEBTİDS 2015).

Bu tür açıklayıcı unsurlar, işaretin kavramsal arka planını da konuşma dili kullanıcılarına da anlaşılır kılmaktadır. Sözlük bilimsel açıdan bakıldığında, bu yöntem işaret dilinin çok boyutlu yapısını iki boyutlu basılı formata aktarmada önemli bir çözüm üretmektedir. Metin ve görselin birlikte kullanılması, kullanıcıya hem teknik bir betimleme hem de görsel bir doğrulama imkânı sunar.

Ancak yüz ifadeleri, hareketin akışkanlığı ve hız gibi işaret dilinin ayrılmaz parçaları bu biçimde tam olarak yansıtılamamaktadır. Yine de el şekilleri tabloları, hareket okları ve yazılı tariflerin bir araya gelmesi, bu sözlüğü Türkiye’de TİD sözlükçülüğü açısından metodolojik olarak güçlü bir örnek haline getirmiştir. Bu yönüyle eser, yalnızca işaretlerin listelendiği bir kaynak olmanın ötesinde, TİD’in biçimsel parametrelerini düzenli biçimde kayıt altına alan bir sözlük bilimsel çalışma niteliği taşımaktadır.

8.2.3. Akıllı Türk İşaret Dili Hazırlık Kitabı

Akıllı Türk İşaret Dili Hazırlık Kitabı (ATİDHK), isminde sözlük geçmese de işitme engelli bireylerin gündelik yaşamda karşılaştıkları iletişim engellerini aşmalarını amaçlayan, kapsamlı ve tematik olarak yapılandırılmış bir işaret dili sözlüğüdür.

İşaret dili sözlükleri genellikle iki amaç için yapılır. Sağır topluluğunun dilini betimlemek ve dili öğrenenler için dili erişilebilir kılmaktır (Schermer 2006: 322). Bu yönüyle bakıldığında bu sözlüğün ön sözünde de vurgulanan sosyal katılım, eşit erişim ve iletişim hakkı gibi mevzularla uyumlu olarak hazırlanan bu kaynak, tematik başlıklar altında sınıflandırılmış maddeleriyle kullanıcı odaklılık ilkelerine dayanır. Sözlüğün başında İstiklâl Marşı’nın işaret diliyle sunumu yer almaktadır. Bu, çalışmanın sadece dil öğretimi değil aynı zamanda kültürel ve sembolik temsil niteliği taşıyan unsurları da işaret diline kazandırmayı hedeflediğini göstermektedir. Ayrıca, fiillerin olumlu ve olumsuz biçimleri gibi gramatikal yapılar ile yabancı işaret dillerine dair alfabe karşılaştırmalarının da sözlükte yer bulması, onun yalnızca bir kelime listesi değil, bir dil öğrenme ve karşılaştırma aracı olarak tasarlandığını gösterir. Sözlük bir çeviri sözlük niteliği taşımaktadır. Sözlüğün sonunda 6 ayrı dilde dizin yapılmıştır. Alfabetik erişim için hazırlanan A dan Z’ye kelime bulma tablosu ise, sözlükteki kullanıcı erişilebilirliği özelliğini desteklemektedir. Bu yönleriyle eser, işaret dili sözlükçülüğü bağlamında öğretici, kültürel ve karşılaştırmalı bir kaynak olarak

değerlendirilebilir. Sözlüğün içeriğinde geniş bir söz varlığı bulunmaktadır. Kuruyemişler, kuruluşlar, spor terimleri, bankacılık terimleri gibi çok kapsamlı bir işaret çeşitliliği vardır.

Kabakçı-Yeşiltepe'nin TİD sözlüklerini tanıttığı yazısında belirttiği gibi ATİDHK, işitme engellilerin günlük yaşamda sıkça karşılaştıkları kavramlara yönelik hazırlanmış bir sözlük niteliği taşımaktadır. Tematik bir dizilimle sunulan kitap, her işaretin fotoğrafını ve altına altı farklı dilde çevirisini ekleyerek tasarladığı için çeviri sözlüğü işlevi de görmektedir. Ayrıca parmak alfabesi ve sayılar gibi temel dil unsurlarına da yer veren bu çalışma, yalnızca işitme engelli bireylerin değil, işiten bireylerin de iletişim ihtiyaçlarına katkı sunmayı hedeflemiştir. Ancak sözlükte maddelerin tanımları veya kullanım bağlamlarına dair açıklamalar bulunmamaktadır. Sadece işaretin fotoğrafı ve çok dilli karşılıkları yazılı bir biçimde verilerek anlam aktarımı sağlanmaktadır. Bu durum, kitabın öğretici yönünü sınırlandırmakla birlikte, çok dilli sözlük mantığını işaret diline uyarlayan yenilikçi bir deneme niteliği taşımaktadır (2019: 921).

Sözlük maddelerinin gösterimi ise aşağıda da gösterildiği üzere fotoğraflarla sağlanmıştır. İşaretin görsellerinde işaretin bir sonraki aşaması için birkaç fotoğraf ile gösterimi sağlanmaktadır. Bu görseller numaralandırılarak kullanıcıya işaretin aşamalarını göstermektedir. Bir sonraki aşamayı gösteren görseli daha flu yaparak aşamaları numaralandırma tekniğine gidilmiştir. Böylelikle daha öğretici bir işaret artikülasyonu sağlanmıştır. İşaretlerin artikülasyonu için diğer sözlüklerdeki gibi yazılı açıklama yöntemine gidilmemiştir. İşaretin diğer dillerdeki karşılığı verilmiştir. İşaretin anlamları ya da örnek cümle kullanımı gibi bilgiler verilmemektedir.

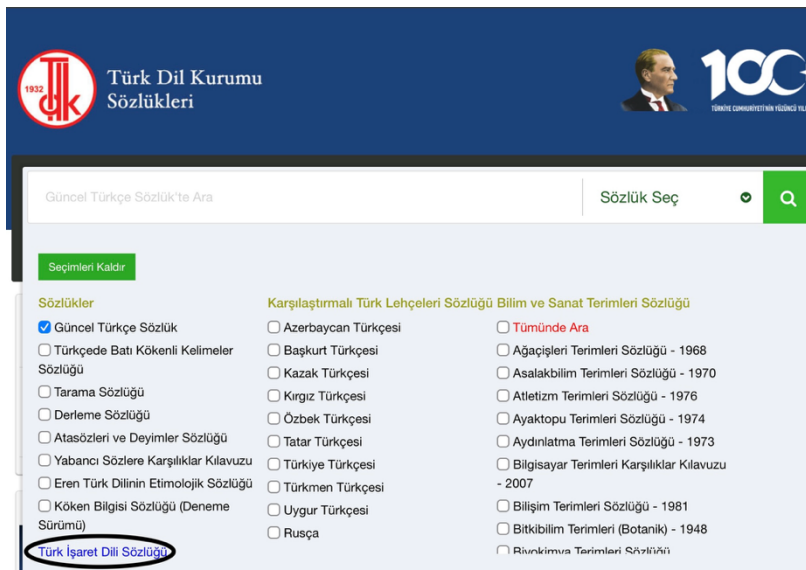
Görsel 42. ATİDHK’de gömlek ve ceket işaretlerinin gösterimi (ATİDHK 2020: 183).

İşaretlerin Fransızca, İngilizce, Almanca, İspanyolca ve Rusça kelime çevriminin verilmesi kitabın çokdilli pedagojik bir tasarımı olduğuna işaret eder. Bu çeşit bir çokdillilik sözlükler için destekleyici bir unsurdur fakat geleneksel işaret dili sözlüklerinde odak işaretin kendisinin fonolojik ve semantik özelliklerinde olmaktadır. Sözlüğün yapım amacının öğretici ve farkındalık kazandırmak olması göz önüne alındığında sözlük sunumlarının kelime eşdeğeri verilmesiyle yetinilmesi doğal karşılanabilmektedir.

Sözlük geleneksel bir işaret dili sözlüğünün standartlarından belirgin bir şekilde ayrılan ve daha çok öğretim amaçlı hazırlanmış bir kaynaktır. Sözlüğün girişinde de belirtildiği gibi toplumsal duyarlılık ve iletişimin önündeki engelleri kaldırma gibi hedeflerle eser sözlük bilimsel temelli bir yapıdan çok işaret dilini tanıtıcı ve erişilebilirlik odaklı bir materyal olarak düzenlendiğini göstermektedir (ATİDHK 2020: GİRİŞ). Bu amaç ile kitabın sunum biçiminde de belirgin biçimde hissedilir.

8.2.4. Türk Dil Kurumu Türk İşaret Dili Sözlüğü

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 2012 yılında hazırlanan ve Türk Dil Kurumunun genel ağ sayfası üzerinden çevrim içi erişime açılan Türk İşaret Dili Sözlüğü, işitme engelli bireylerin yanı sıra işaret dili öğrenmek isteyen işiten bireyler için de hazırlanmış kurumsal bir kaynak niteliğindedir. TDK'nin sozluk.gov.tr sitesinden Türk İşaret Dili Sözlüğü olarak yerini almaktadır.

Görsel 43. TDK sözlükleri listesi

(<https://sozluk.gov.tr> erişim tarihi 04.12.25).

Sözlüğe tıkladığında ise her harf için ayrı bir PDF dosyası şeklinde sitesinde mevcuttur. Kullanıcılar harflere dokunarak her harfe karşılık gelen sözcüklere ulaşabilmektedir.

Görsel 44. TDKTİDS alfabetik pdf dosyaları

(<https://sozluk.gov.tr> erişim tarihi 04.12.25).

Sözlük, 1986 sözcük ve deyimini kapsamaktadır. Her madde başında, işaretin görsel karşılığı fotoğrafla sunulmakta ve açıklayıcı betimlemelerle işaretin üretim biçimi ayrıntılı olarak tanımlanmaktadır. Madde başlarına eşlik eden görseller (örneğin saat, dağ, dama tahtası gibi) kavramın anlam çağrışımını güçlendirmektedir. Bu da sözlükte işaret dillerinin ikoniklik ilkesine dayalı öğretici bir stratejinin izlendiğini göstermektedir.

Görsel 45. TDKTİDS’de DAMA işareti

Yukarıda örneği sunulan DAMA madde başında da görüleceği üzere sözlükte işaret gösterimleri fotoğraflarla sağlamaktadır. Görsel işaretin hemen sağında DAMA işareti için kullanılan el işaretinin gösterimi verilmektedir. Onun altında ise işaretin günlük hayattaki damlanın görsel bir tasviri bulunur. İşaretlerin açıklama bölümünde işaretin artikülasyonunun detaylı tasviri bulunmaktadır. Tasvirin en son cümlesinde işaretin gösteriminin akılda kalıcı olması için ise ipucu niteliğinde öğretici bir bilgi verilmiştir.

Sözlük yapısal olarak alfabetik düzendedir. “Sözlüğün Kullanılmasında Dikkat Edilecek Hususlar” başlığında, el şekilleri ve yön oklarının anlamlarının açıklanmış olması, sözlük için sistematik bir sunum hedeflendiğini ortaya koymaktadır. Sözlüğün kurumsal ve kamuya açık bir platform üzerinden erişime

sunulmuş olması, sözlük bilimsel açıdan önemli bir standartlaştırma ve yaygınlaştırma adımı olarak değerlendirilebilir.

Sözlüğün “Kullanımda Dikkat Edilecek Hususlar” bölümünde, kullanılan el şekilleri ve işaret oklarının anlamları sistemli biçimde açıklanarak, sözlük kullanıcılarına yapısal bir çerçeve sunulmuştur. Örneğin parmakların açık ya da kapalı başlaması, hareketin kavisli veya spiral olması gibi ikonik unsurların belirtilmesi, işaretin biçimini öğretici nitelikte tanımlaması adına önemli ön bilgiler sunmaktadır.

Sözlükte madde başları için örnek cümlelere, eşanlamlı işaretlere ya da değişke bilgisine yer verilmemiştir. Ayrıca jest ve mimiklerin işaretin artikülasyonunun yapılırken önemli olduğu ve ifadeyi desteklediği belirtilse de bu öğelerin sözlük maddelerine sistematik olarak dahil edilmediği gözlenmektedir. Bu durum sözlüğün öğretici yönünü desteklemekle birlikte, sözlük bilimsel yapı açısından sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Öte yandan, sözlük maddelerinde bazı kavramlara ikoniklik yoluyla anlamı hatırlatacak açıklamalar (örneğin "su içme düşünülerek" gibi) da eklenmiş ve bu durum işaretin oluş mantığını karşıdakine kavratma açısından dikkat çekici bir uygulamadır.

Sözlük, görsel olarak açıklayıcı yapısı ve yapısal sistematikliği açısından güçlü bir çerçeve sunar. MEB çatısı altında hazırlanmış ilk sistematik işaret dili sözlüğü olması bakımından tarihsel bir önem taşımakta ve Türkiye’de işaret dili sözlükçülüğünün kurumsal temellerine katkı sunmaktadır.

9. BÖLÜM GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümde incelenen TİD sözlükleri, üretildikleri dönem, hedef kitle ve teknik imkânlar bakımından önemli farklılıklar göstermektedir. Ancak bu çeşitliliğe rağmen, sözlüklerin büyük bölümünde ortak yapısal sorunların tekrarlandığı görülmektedir.

İlk olarak, sözlüklerin çoğunun Türkçe temelli ve tek yönlü olması, TİD'in bağımsız bir dil olarak sözlükleştirilmesini sınırlandırmaktadır. İncelenen sözlükler arasında yalnızca GTİDS, işareti merkeze alan ve derlem tabanlı bir yaklaşım sunmaktadır.

İkinci olarak, değişikelerin sistematik biçimde ele alınmaması, TİD'in bölgesel ve toplumsal çeşitliliğinin sözlüklere yeterince yansıtılmamasına yol açmaktadır.

Son olarak, basılı sözlüklerde işaretlerin iki boyutlu ve durağan temsili, yüz ifadeleri ve el dışı bileşenlerin aktarımını sınırlandırmaktadır. Bu durum, basılı sözlüklerin güncel işaret dili sözlükçülüğü ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını göstermektedir.

Bu bulgular ışığında, Türk İşaret Dili için gelecekte hazırlanacak sözlüklerin, derlem tabanlı, çift yönlü, bağlamsal örnekler içeren ve işaret dilinin görsel-uzamsal doğasını merkeze alan bir yaklaşımla tasarlanması gerekmektedir.

Aşağıda yer alan tabloda bu bölümde incelenen Türk İşaret Dili sözlükleri sunum biçimi, hedef kitle, derlem kullanımı ve sözlük bilimsel içerik gibi temel ölçütler doğrultusunda karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Bu karşılaştırma, sözlükler arasındaki yapısal ve işlevsel farklılıkların daha açık biçimde görülmesini amaçlamaktadır.

KRİTERLER	SPREADTHESİGN	GTİDS	İŞARETÇE	MEB	ATİDHK
Sunum Türü	çevrim içi	çevrim içi	çevrim içi	basılı	basılı

Derlem Tabanlı	kısmen	evet	hayır	hayır	hayır
Tid Konuşurlarından	kısmen	Evet (116 kişi)	belirsiz	belirsiz	belirsiz
Video Gösterimi	evet	evet	evet	hayır	hayır
Örnek Cümle	hayır	evet	hayır	hayır	hayır
Dilbilgisel Bilgi	hayır	evet (tür, alan)	kısıtlı	kısıtlı	kısıtlı
Değişkeler	kısmen	evet	kısıtlı	hayır	hayır
Fonolojik Arama	hayır	evet	hayır	hayır	hayır
Hedef Kitle	genel	sağır-akademik	genel	genel	genel
Kullanıcı Etkileşimi	kısıtlı	kısıtlı	forum var	hayır	hayır

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu tezde, işaret dili sözlük bilimi kuramsal çerçevesi temel alınarak Türk İşaret Dili için hazırlanmış basılı ve çevrim içi sözlükler yöntemsel, yapısal ve işlevsel açıdan incelenmiştir. Yapılan incelemeler, TİD sözlükçülüğünün Türkiye’de hızla gelişmekte olduğunu ancak hâlen büyük ölçüde betimleyici bir aşamada bulunduğunu ortaya koymuştur.

Elde edilen bulgular, TİD sözlükçülüğündeki temel sorunlardan birinin derlem eksikliği olduğunu göstermektedir. Derlem temelli yaklaşımların sınırlı olması, madde başı seçimi, sıralama ve değişke gösterimi gibi alanlarda tutarsızlıklara yol açmaktadır. Bu bağlamda GTİDS, derlem tabanlı yapısıyla Türkiye’deki sözlükler arasında istisnai bir konumda yer almaktadır. Ancak bu yaklaşımın diğer sözlük projelerine de yayılması gerekmektedir.

Bir diğer sonuç, TİD sözlüklerinde örnek cümle, dilbilgisel bilgi, kullanım bağlamı gibi sözlükbilimsel unsurların genellikle yetersiz olmasıdır. Özellikle basılı sözlüklerde el dışı parametrelerin ve eşzamanlı yapıların sınırlı biçimde temsil edilmesi, işaretlerin dilsel bütünlüğünün aktarılmasını zorlaştırmaktadır. Çevrim içi sözlükler teknik açıdan daha fazla olanak sunsa da bu olanakların kuramsal bir sözlük bilimi perspektifiyle bütünleştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, TİD sözlüklerinin mevcut durumunu ortaya koyarak, gelecekte yapılacak sözlük projeleri için yöntemsel bir zemin sunmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki öneriler geliştirilmektedir:

Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

- TİD sözlükleri derlem temelli olarak tasarlanmalı ve sürekli güncellenen veri tabanlarına dayanmalıdır.
- Madde başı seçiminde kullanım sıklığı, değişkeler ve bağlam temel ölçütler olarak benimsenmelidir.
- Çevrim içi sözlüklerde video gösterimleri, örnek cümleler ve dilbilgisel açıklamalarla sistematik biçimde desteklenmelidir.

- Sözlük kullanıcıları için çevrimiçi sözlüklerde TİD sözlüklerinin erişilebilirliğini ve kullanılabilirliğini artırması amacıyla hata toleranslı arama özellikleri kullanılmalıdır.
- Değişkeler standart bir gösterim sistemiyle sunulmalı, bu durum standartlaşma sürecinin bir parçası olarak ele alınmalıdır.
- Sözlük projeleri, uzun vadeli, disiplinler arası ve topluluk temelli çalışmalar olarak yapılandırılmalıdır.

Sonuç olarak bu tez, Türk İşaret Dili sözlükçülüğünü ilk kez kapsamlı bir sözlük bilimi çerçevesinde ele alarak alana özgün bir katkı sunmaktadır. TİD için daha tutarlı, bilimsel ve kullanıcı odaklı sözlüklerin geliştirilmesine yönelik kuramsal ve yöntemsel bir temel oluşturmaktadır.

Tartışma bölümüne gelecek olursak, bu çalışmada Türk İşaret Dili için hazırlanmış basılı ve çevrim içi sözlükler, işaret dili sözlük biliminin kuramsal ilkeleri doğrultusunda incelenmiş ve elde edilen bulgular, Türkiye'deki işaret dili sözlükçülüğünün mevcut durumuna dair önemli yapısal sorunları görünür kılmıştır. Bu tartışma bölümünde, söz konusu bulgular kullanıcı odaklılık, standartlaşma ve sözlük üretim süreçleri bağlamında ele alınmaktadır. TİD sözlükçülüğünün karşı karşıya olduğu temel sorunlar eleştirel bir perspektifle değerlendirilmektedir.

Kullanıcı Odaklılık İlkesi: Sözlük biliminin temel ilkelerinden biri, sözlüklerin tanımlı bir kullanıcı kitlesine göre tasarlanmasıdır. Bu tez kapsamında incelenen TİD sözlükleri, teknik ve içerik açısından önemli farklılıklar sergilese de ortak bir sorun olarak kullanıcı tanımının belirsizliği dikkat çekmektedir. Bulgular, sözlüklerin büyük bir kısmının açıkça Sağır toplumunu merkeze alan bir tasarım anlayışıyla geliştirilmediğini göstermektedir. Bu durum, işaret dili sözlükçülüğünde sıklıkla karşılaşılan sorunu ortaya koymaktadır. İşaret dilleri üzerine hazırlanan sözlükler, çoğu zaman işaret dillerinin ana kullanıcıları olan sağır bireylerden ziyade, işiten öğrencileri, akademisyenler veya çevirmenler için tasarlanmaktadır. Özellikle basılı sözlüklerde, tanımların Türkçe sözel açıklamalarla sınırlı kalması, bağlam

örneklerinin eksikliği ve işaretlerin dilbilgisel özelliklerinin yeterince gösterilmemesi, sağır kullanıcıların sözlükten bağımsız ve etkin biçimde yararlanmasını zorlaştırmaktadır. Çevrim içi sözlükler teknik açıdan daha fazla olanak sunsa da (video, arama motoru, görsel çeşitlilik), bu olanakların da her zaman kullanıcı odaklı bir sözlük bilimi yaklaşımıyla yapılandırılmadığı görülmektedir.

İşaret Dili Sözlüklerinin Sağır Toplumuyla İlişkisi: İşaret dili sözlükleri yalnızca dilsel değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel araçlardır. Bir işaret dilinin sözlüğü, o dili kullanan topluluğun dilsel meşruiyetinin ve görünürlüğüünün önemli bir göstergesidir. Ancak bu tezde incelenen sözlüklerin büyük bir bölümünde, Sağır toplumunun sözlük oluşturma sürecindeki rolünün sınırlı olduğu görülmektedir. Bazı sözlük projelerinde sağır danışmanların veya kullanıcıların yer almasına rağmen, bu katkının hangi aşamada ve ne ölçüde gerçekleştiği çoğu zaman belirsizdir. İşaret dili sözlüklerinin, sağır bireylerin yalnızca veri sağlayıcılar olarak değil, sözlük tasarımının aktif öznesi olarak sürece dâhil edilmesi gerektiği açıktır.

Standartlaşma Sorunu ve Değişkelerin Rolü: İşaret dillerinin standartlaşması, sözlü dillerle kıyaslandığında daha karmaşık bir süreçtir. Bu karmaşıklığın temel nedenlerinden biri, işaret dillerinde bölgesel, sosyal ve topluluk temelli değişkelerin yüksek derecede görünür olmasıdır. Ancak sözlüklerin büyük bir kısmında değişkelerin ya hiç gösterilmediği ya da sistematik olmayan biçimlerde sunulduğu görülmektedir. Bu durum, iki temel sorunu beraberinde getirmektedir. İlk olarak, değişkelerin göz ardı edilmesi, sözlüklerin betimleyici gücünü zayıflatmaktadır. İkinci olarak ise, değişkelerin rastgele veya açıklamasız biçimde sunulması, standartlaşma sürecine katkı sunmak yerine belirsizliği artırmaktadır.

Türkiye’de Sözlük Üretimine Kuralsızlığı ve Yöntem Sorunu: Bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlardan biri, Türkiye’de işaret dili sözlüğü üretiminin büyük ölçüde standartsız ve denetimsiz bir biçimde gerçekleşiyor olmasıdır. İncelenen sözlükler arasında amaç, yöntem, kapsam ve sunum açısından ciddi farklılıklar

bulunmaktadır. Bu durum, herkesin kendi yaklaşımına göre sözlük hazırlayabildiği bir ortamın oluşmasına yol açmaktadır. Sözlük bilimi literatüründe, bir çalışmanın “sözlük” olarak adlandırılabilmesi için asgari yöntemsel ve yapısal ölçütleri karşılaması gerektiği açıkça belirtilmektedir. Ancak Türkiye bağlamında bu ölçütlerin kurumsal ya da akademik düzeyde tanımlanmadığı görülmektedir. Sonuç olarak, sözlük ile kelime listesi, öğretim materyali veya görsel arşiv arasındaki sınırlar bulanıklaşmaktadır. Bu durum gelecekte yapılacak çalışmaların yönünü de belirsizleştirmektedir. Standartların olmaması, sözlükçülüğü bireysel tercihlere açık hâle getirmektedir. Bu da bilimsel sürekliliği ve karşılaştırılabilirliği zorlaştırmaktadır.

Tezin Katkısı ve Tartışmanın Genel Değerlendirmesi: Bu tez, Türk İşaret Dili sözlüklerini ilk kez kapsamlı bir sözlük bilimi çerçevesinde ele alarak, yalnızca mevcut durumu betimlemiştir ve bu durumun ardındaki yapısal sorunları görünür kılmıştır. Elde edilen bulgular, TİD sözlükçülüğünün teknik açıdan gelişmekte olduğunu, ancak kullanıcı odaklılık, standartlaşma ve yöntemsel tutarlılık açısından eksiklikler barındırdığını göstermektedir.

Bu tartışma, Türkiye’de işaret dili sözlükçülüğünün yalnızca daha fazla sözlük üretmekle değil, daha iyi tanımlanmış ilkelere dayalı sözlükler üretmekle ilerleyebileceğini ortaya koymaktadır. Sözlüklerin kim için, hangi amaçla ve hangi yöntemle hazırlandığının açıkça tanımlanması, TİD’in dilsel statüsünün güçlendirilmesi açısından da kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2014). Türkçe Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün 11-14 Kasım XI.Milli Türkoloji Kongresi.
- Akalın, Ş. H., Oral, Z. ve Cavkaytar, S. (2020). Türk İşaret Dili. (ed. Şükrü Haluk Akalın & Serap Cavkaytar). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2021). Türk İşaret Dili Tarihinde Unutulmaz bir İsim: Süleyman Gök. *Türk Dili*, 835, 4-17.
- Akalın, Ş. H. (2022). Geçmişten Günümüze Türk İşaret Dili. İstanbul: Elginkan Vakfı.
- Akalın, Ş. H. (2023). Türk İşaret Dili Tarihi. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Akıllı Türk İşaret Dili Kitabı (2020). (haz. Nihat Kihtir, Günay Bozkurt, Göktuğ Ortaalan). Ankara: Çansağır Yayıncılık.
- Arık, E., Makaroğlu, B. ve Dikyuva, H. (2016). İşaret dilleri ve sözlükler (Sign languages and Dictionaries). H. Develi & M. Gürlek, I. ve II. Uluslararası Sözlük bilimi Sempozyumu. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Arik, E. (2016). *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Arnaud, S. (2019). 'From Gesture to Sign: Sign Language Dictionaries and the Invention of aLanguage.' *Sign Language Studies* 20: 41-82.
- Ashrafi, A., Mokhnachev, V. S., Chung, D. H., Makhmud, A., & Bacha, W. (2025, Nisan). Multilingual Sign Language Dictionary Development for Clinical Use. In *2025 7th International Youth Conference on Radio Electronics, Electrical and Power Engineering (REEPE)* (pp. 1-6). IEEE.

- Aydoğdu, B. N. ve Y. Muge. (2020). "Kimlik ve Kùltür Bağlamında İşitme Engellilik ve Sağırlar", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 10(1) 51-65.
- Baker, A. E., Schermer, T., Pfau, R., & Bogaerde, B. (2016). The linguistics of signlanguages. *The Linguistics of Sign Languages*, 1-393.
- Boz, E. (2020). Çevrim içi genel sözlüklerde tanım. *Dilbilim*, (34), 1-14.
- Börstell, C., Simper-Allen, P., Balkstam, E. & Björkstrand, T., (2025) "Approaching lexical variation in Swedish Sign Language", *Glossa: a journal of general linguistics* 10(1).
- Conrad, R. (1979). The deaf school child: Language and cognitive function. London: Harper Row.
- Corballis, M. C., ve Görey, A. (2003). *İşaretten konuşmaya dilin kökeni ve gelişimi*. İstanbul: Kitap yayınevi.
- Crasborn, O., Mesch, J., Waters, D., Nonhebel, A., van der Kooji, E., Woll, B., vd. (2007). Sharing sign language data online: Experiences from the ECHO project. *International Journal of Corpus Linguistics*, 12(4), 535-562.
- Dikyuva, H., Makaroğlu, B., ve Arık, E. (2015). Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- Ebbinghaus, H., ve Hessmann, J. (2001). Sign language as multidimensional communication: Why manual signs, mouthings, and mouth gestures are three different things. *The hands are the head of the mouth: The mouth as articulator in sign languages*, 133-151.
- Eryiğit, C. vd. (2015). Türk İşaret Dili Sözlüklerinin Çevrim içi Ortamda Birleştirilmesi Çalışmaları. 29. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri. Kocaeli Üniversitesi

- Fenlon, J., Cormier, K., ve Schembri, A. (2015). Building BSL SignBank: The lemma dilemma revisited. *International Journal of Lexicography*, 28(2), 169-206.
- Göksel, A. ve Pfau R. (2017). Non-native Lexicon. Manual for Sign Language Grammar Developers COST SignGram Project IS 1006.
- Güncel Türk İşaret Dili Dini Kavramlar Sözlüğü (2023). Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara: Ofset Yayıncılık.
- Hanke, T. (2002). iLex-A tool for Sign Language Lexicography and Corpus Analysis. In *LREC*.
- Hilzensauer, M., ve Krammer, K. (2015). A Multilingual Dictionary For Sign Languages:" Spreadthesign". In *ICER12015 Proceedings* (sf. 7826-7834). IATED.
- Jackson, H. (Ed.). (2013). *The Bloomsbury companion to lexicography*, A&C Black.
- Johnston, T., ve Schembri, A. C. (1999). On defining lexeme in a signed language. *Sign language & linguistics*, 2(2), 115-185.
- Johnston, T. (2008). Corpus linguistics and signed languages: no lemmata, no corpus. In *3rd Workshop on the Representation and Processing of Sign Languages*.
- Johnston, T. (2012). Lexical frequency in sign languages. *Journal of deaf studies and deaf education*, 17(2), 163-193.
- Kabakçı-Yeşiltepe, E. (2019). Türk İşaret Dili Sözlüklerinin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi. X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (sf. 918-928). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.

- Kemaloğlu, Y. K. ve Kemaloğlu P. Y. (2012). "The history of sign language and deaf education in Turkey". *The Turkish Journal of Ear Nose and Throat.*: 65-76.
- Konrad, R. vd. (2000). *Fachgebärdenlexikon Hauswirtschaft*. 2 vol. Hamburg: Signum.
- Konrad, R. vd. (2003). *Fachgebärdenlexikon Sozialarbeit/Sozialpädagogik*. Seedorf: Signum.
- Konrad, R. vd. (2007). *Fachgebärdenlexikon Gesundheit und Pflege*. 2 vol. Seedorf: Signum.
- König, S., Konrad, R., ve Langer, G. (2004). What's in a sign? Theoretical lessons from practical sign language lexicography. *Signs of the time. Selected papers from TISLR*, 379-404.
- Kubuş, O. (2008). *An analysis of Turkish Sign Language (TİD) phonology and morphology* (Master's thesis, Middle East Technical University).
- Lane, H. L., Hoffmeister, R., ve Bahan, B. J. (1996). *A journey into the deaf-world*. Dawn Sign Press
- Linde-Usiekiewicz, J., ve Łozińska, S. (2023). In quest of influences of Polish language dictionaries on the oldest Polish Sign Language dictionary. *International Journal of Lexicography*, Oxford.
- Linderman, A. (1999). Deaf society: Issues of training and contextualization. *Missiology*, 27(3), 363-375.
- Liu, X. (2015). Multimodal Definiton: The multiplication of meaning in electronic dictionaries. *Lexikos*, 25, 210-232
- Lew, R. (2010). Multimodal lexicography: The representation of meaning in electronic dictionaries. *Lexikos*, 20, 290-306.

- Lucas, C. (2003). The role of variation in lexicography. *Sign Language Studies*, 322-340.
- Makaroğlu, B. (2019). *Methodology on corpus based Turkish Sign Language dictionary* (Konferans sunumu). Universitat Pompeu Fabra & Ankara Üniversitesi, Barselona, İspanya.
- McKee, R. ve Vale, M. (2017). Sign language lexicography. In P. Hanks & G. De Schryver (Ed.), *International Handbook of Modern Lexis and Lexicography* (pp. 1–22). Germany:Springer-Verlag GmbH.
- McKee, R. (2018). Understanding International Sign: A sociolinguistic study by Lori A. Whynot. *Language*, 94(3), 727-729
- Mesch, J., ve Wallin, L. (2012). From meaning to signs and back: Lexicography and the Swedish Sign Language Corpus. In *sign-lang@ LREC 2012* (s. 123-126). European Language Resources Association (ELRA).
- Miles, D. (1988). *U British Sign Language: A Beginner's Guide* BBC, London
- Miles, M. (2000). Signing in the Seraglio: mutes, dwarfs, and jesters at the Ottoman Court 1500-1700. *Disability & Society*, 15(1), 115-134.
- Miller, C. (1994). Simultaneous constructions in Quebec Sign Language. *Sign Language*. M. Brennan ve G. Turner (ed). İçinde, *Word Order Issues in Sign languages-working papers*, Durham: ISLA.
- Moiselle, R., ve Leeson, L. (2022). Language planning in action: depiction as a driver of new terminology in Irish Sign Language. In *Proceedings of the LREC2022 10th workshop on the representation and processing of sign languages: multilingual sign language resources* (139-143).
- Müller-Spitzer. C., Wolfer, S. VE Kopleinig, A. (2015). Observing online dictionary users: studies using wiktory log files. *International Journal of Lexicography*, 28. 1–26.

- Okrouhlíková, L. (2025). First Dictionaries of Czech Sign Language. *International Journal Of Lexicography*, ecaf019.
- Oral, Z. (2015). Türk işaret Dilinde Karşılığı Olmayan Sözcüklerin Çevirisinde Uygulanan Bazı Stratejiler. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32/2.
- Oral, Z. (2016). Türk İşaret Dili Çevirisi. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oral, Z., ve Akalın, Ş. H. (2024). Türk Sağır Kültürünün Tarihsel Kökleri. *Milli Folklor*, 18(143), 5-15.
- Önal, E., Makaroğlu, B. (2021). A Lexicological Approach to Look-up Frequency of Turkish Sign Language Dictionary Users. *Journal of Language Education and Research*, 7(1), 193-217.
- Radutzky, Elena. (1992). *Dizionario bilingue elementare della lingua dei segni italiana LIS*. Roma: Edizioni Kappa.
- Sandler, W., ve Lillo-Martin, D. C. (2006). Sign language and linguistic universals. Cambridge University Press.
- Sarı, İ. (2021). Sözlükçülükte Dijital Dönüşüm ve Türkçenin Çevrim içi Genel Sözlükleri için Bazı Geliştirme Önerileri. (Ed. Nurtaç Ergün Atbaşı ve Koray Üstün) *Hacettepe Türkoloji 50. Yıl Armağanı*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Schermer, G. M. (2006). Sign Language: Lexicography. In *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Edition. Amsterdam: Elsevier Ltd.
- Schmaling, C. H. (2012). Dictionaries of African sign languages: An overview. *Sign Language Studies*, 12(2), 236-278.
- Shaw, E., ve Delaporte, Y. (2015). A historical and etymological dictionary of American Sign Language. Gallaudet University Press.
- Souza, C. L., Pádua, F. L., Lima, V. L., Lacerda, A., & Carneiro, C. A. (2018). A computational approach to support the creation of terminological neologisms

in sign languages. *Computer Applications in Engineering Education*, 26(3), 517-530.

Stokoe W C, Casterline D ve Cronenberg C. (1965). *A dictionary of American Sign Language*. Silver Spring, MD: Linstok Press.

Stokoe, W. C. (1993). Dictionary making, then and now. *Sign Language Studies*, 79(1), 127-146.

Stokoe, W. C. (1994). *A Sign Language Dictionary*. In *The Deaf Way*, ed. C. Erring, R. C. Johnson, D. L. Smith, and B. N. Snider. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.

Tarp, S. (2009). Reflections on lexicographical user research. *Lexikos*, 19. 275–296.

Taşçı, S. S. (2016). “TİD El Alfabesinin Sözcükselleşmesi ve Biçimlenişsel Yapılandırılması: El Değişimi ve Benzeşme Olguları”. *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları*. (ed. Engin Arık). Koç Üniversitesi Yayınları.

Thibault, Paul J. (2001). Multimodality and the School Science Textbook. Torsello, Carol Taylor, Giuseppe Brunetti and Nicoletta Penello (Ed.). 2001. *Corpora Testuali per Ricerca, Traduzione e Apprendimento Linguistico*: 293-335. Padua: Unipress.

Tözluyurt, Z. (2020). *Türk İşaret Dilinde Sözcük Yapımı*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe.

Türk, Y (2018). *Örneklerle Türk-Alman İşaret Dilleri*. TDK yayınları. Ankara.

Uysal, Ç., ve Atlar, H. (2022). *Türk İşaret Dili ve Eğitime Yansımaları*. Seljuk 6th International Conference On Social Sciences. Konya.

Van Cleve, J. V. (2003). Lexicography and the University: Making the Gallaudet Dictionary of American Sign Language. *Sign Language Studies*, 3(4), 487-500.

Vardar, B. (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual Yayınları s. 183-185.

Vicars, W. (1997–2009). ASL dictionary. <http://www.lifeprint.com/dictionary.htm>.

Wilbur, R. B., Malaia, E., ve Shay, R. (2011). Degree Modification and Intensification in American Sign Language adjectives. Amsterdam Colloquium on Logic, Language and Meaning, 92-101.

Wähl, S., Langer, G., Müller, A., Otte, F., Hanke, T., & Konrad, R. (2021). Lemma Selection and Entry Types. Project Note AP10-2021-01. Hamburg, Germany: DGS-Korpus project, IDGS, Hamburg University.

Woll, B. (2013). The history of sign language linguistics. The Oxford Handbook of the History of Linguistics.

Yetişkinler İçin İşaret Dili Kılavuzu (1995). Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Ankara.

Zülfikar, H. (2025). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.

Zwitserlood, I. (2010). Sign language lexicography in the early 21st century and a recently published dictionary of Sign Language of the Netherlands. *International Journal of Lexicography*, 23(4), 443-476.

Zwitserlood, I., Kristoffersen, J. H., ve Troelsgård, T. (2013). Issues in sign language lexicography. *The Bloomsbury handbook of lexicography*, 227-250.

Çevrim içi kaynaklar

<https://isaretce.com>

<https://tidsozluk.aile.gov.tr>

<https://isaretdilisozlugu.com>

<https://www.handspeak.com>

<https://www.nzsl.nz>

https://orgm.meb.gov.tr/dosyalar/00012/tid_sozluk.pdf

<https://www.spreadthesign.com/tr.tr/search/>

<https://www.idgs.uni-hamburg.de/>

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/>

<https://www.dinisaret.com/>

<https://aslcore.org/faq/>

<https://www.dcu.ie/islstem>

<https://www.ssc.education.ed.ac.uk/BSL/>

<https://digitalage.com.tr/engelleri-asan-proje-isaret-dili-muze-sanat-sozlugu/>

<https://isaretdili.ego.gov.tr/isaret-dili-projesi-hakkinda/>

Uygulamalar

İşaretçe. (2022, 19 Ocak). İşaretçe (Sürüm 1.6) [Mobil uygulama]. Basak Serdar Uludag. <https://apps.apple.com/tr/app/i-%C5%9Faret%C3%A7e/id1509712461>

EK 1 ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orjinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 27/01/2026

Tez Başlığı (Türkçe): İşaret Dili Sözlük Tipolojileri ve Türk İşaret Dili Sözlükleri Üzerine Betimleyici Bir Çalışma
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:

Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 178 sayfalık kısmına ilişkin, 27/01/2026 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler**:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Zeynep ÇETİNKAYA

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Zeynep ÇETİNKAYA	
	Öğrenci No	N20147468	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Türk Dili	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Doç. Dr. Fatma Binnur Erdağı Doğer

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dâhil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 27/01/2026

Thesis Title (In English): A Descriptive Study on Sign Language Dictionary Typologies and Turkish Sign Language Dictionaries.

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 27/01/2026 for the total of 178 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 4 %.

Filtering options applied**:

- Approval and Declaration sections excluded
- References cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Zeynep ÇETİNKAYA

Student Information	Name-Surname	Zeynep ÇETİNKAYA	
	Student Number	N20147468	
	Department	Turkish Language and Literature	
	Programme	Turkish Language	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Doç. Dr. Fatma Binnur Erdağı Doğuer

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 27/01/2026

Tez Başlığı: İşaret Dili Sözlük Tipolojileri ve Türk İşaret Dili Sözlükleri Üzerine Betimleyici Bir Çalışma
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Zeynep ÇETİNKAYA

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Zeynep ÇETİNKAYA	
	Öğrenci No	N20147468	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Türk Dili	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Doç. Dr. Fatma Binnur Erdağı Doğer

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 27/01/2026

Thesis Title (In English): A Descriptive Study on Sign Language Dictionary Typologies and Turkish Sign Language Dictionaries

My thesis work with the title given above:

- Does not perform experimentation on people or animals.
- Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
- Does not involve any interference of the body's integrity.
- Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
- Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Zeynep ÇETİNKAYA

Student Information	Name-Surname	Zeynep ÇETİNKAYA	
	Student Number	N20147468	
	Department	Turkish Language and Literature	
	Programme	Turkish Language	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Doç. Dr. Fatma Binnur Erdağı Doğer